

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARASI İLİŞKİLER

**1990-2010 YILLARI ARASINDA
SUUDİ ARABİSTANIN BALKAN POLİTİKALARI**

Yüksek Lisans

Riad Domuzeti

İstanbul, 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARASI İLİŞKİLER

**1990-2010 YILLARI ARASINDA
SUUDİ ARABİSTANIN BALKAN POLİTİKALARI**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Riad Domuzeti

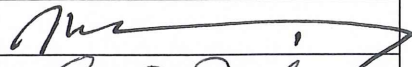
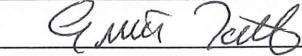

Danışman
Prof. Dr. Zekeriya Kurşun

İstanbul, 2016

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 506314901 no'lu Riad DOMUZETİ'nin hazırladığı "1990-2010 Yılları Arasında Suudi Arabistan'ın Balkan Politikaları" konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI M.Ü.Lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 21/09/2016 tarihinde saat 13:00 da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin ~~...Kabulünü.....~~ ne OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

Tez tarafımızdan okunmuş, kapsam ve kalite yönünden Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof.Dr.Zekeriya KURŞUN	Kabul	
Yrd.Doç.Dr.Emine Tonta AK	Kabul	
Öğr.Göv.Dr. Ali ERKEN	Kabul	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 29.09.2016 tarih ve 2016/15-1 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
KISALTMALAR	viii
1. GİRİŞ: KONU VE SORUNSALI	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
2. SUUDİ ARABİSTANIN DIŞ POLİTİKASI	4
2.1. Suudi Arabistanın Dış Politikasını Oluşturan Faktörler.....	4
2.1.1. Suudi Arabistanın Dış Politikasında Petrol.....	7
2.1.2 Dış politikada İslam Topluları ve Filistin	9
2.1.3. Suudi Arabistan ve Dış Politikasında Vehhabilik	11
2.2. Suudi Arabistan; Ulusal ve Uluslararası Örgütler	13
2.2.1. İslam Kalkınma Bankası	13
2.2.2. Suudi Kalkınma Fonu.....	14
2.2.3. İslam İşbirliği Teşkilatı	14
2.2.4. Arap Birliği	15
İKİNCİ BÖLÜM	17
3. BALKANLAR VE İSLAMİYET	17
3.1. Balkanlara Giriş: Balkan Coğrafyası ve Önemi	17
3.2. Modern Balkanların Kısa Tarihi	22
3.3. Balkanlarda Dinler	23
3.3.1. Balkan Ülkelerinde İslam.....	26
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	41
4. BALKANLARDA DÖNÜŞÜM VE SUUDİ ARABİSTANIN BALKAN POLİTİKALARI: KRAL FAHD VE YARDIM KURULUŞLARI	41
4.1. Suudi Arabistanın Balkan Politikasının Motivasyonu	41
4.1.1. Komünist-Marksist Rejimlerin Çökmesi ve Küreselleşme	41
4.1.2. ABD ile Ortaklık	42
4.1.3. Balkan Müslümanların Avrupada Yaşamaları	43
4.1.4. Mezhebi Yayılmacılık ve Etnik Kimlik Gücü.....	43
4.1.5. Pan-İslamizm politikaları	44
4.1.6. Hacc Farizesi	45
4.1.7. Hayır ve Yardım İşlerinde Öncül Olmak	45
4.2. 1992-1995 Bosna Savaşı ve Kral Fahd	46
4.2.1. Bosnada Suudi Görünürlülüğü; Kral Fahd Cami ve Kültür Merkezi.....	47
4.3. Suudi Arabistanın Yardım Politikaları	48
4.4. Suudi Arabistanın Balkanlarda Yardım Politikaları ve Balkanlarda Hareket Eden Suudi Arabistanlı Yardım Kuruluşları.....	50
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	64

5. BALKANLARDA SUUDİ ARABİSTAN VE SELEFİLİK	64
5.1. Balkan Müslümanlığı ve Selefilik.....	64
5.2. Bosna Savaşı ve Selefi Grupların Gelişi	69
5.3. Suudi Arabistan ve Selefiliğin Balkanlarda Yayılma Yöntemleri	74
5.3.1. Yardım Kuruluşları ve Savaşan Mücahitler	74
5.3.2. Suudi Arabistanda Balkanlı Öğrenciler.....	76
5.3.3. Selefi-İslami Literatürün Çoğalması	78
5.3.4. Geleneksel Mimari Yapının Değiştirilmesi.....	82
5.3.5. Sosyal Medya ve Video Bantları.....	84
5.3.6. Basılı ve Görsel Medya Araçları	85
5. SONUÇ	88
KAYNAKÇA	90
EKLER	98

ÖNSÖZ

Bu konuyu çalışmamın ana gerekçelerinden Balkan kökenli olmam ve Balkan coğrafyasını, siyasetini, toplumsal ve kültürel yapısını hem gözleme imkanım oluşu hem de bu konuda araştırmaya müsait ilmi şartların oluşmasıdır. Öbür yanda Suudi Arabistan devletinin de içinde araştırıldığı Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsünde bizzat Ortadoğu siyasetini, tarihini, kültürünü ve toplumsal yapılarını daha derin bir şekilde tanımaya fırsat oluşu Suudi Arabistanın Balkanlara olan ilgi ve alakasını, yaptığı yatırımları ve artan nüfuzundan dolayı bu konuyu ele almanın ve bu konuda derinleşmenin doğru olacağı düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Diğer bir gerekçe olarak da bu konuda Türkçe çalışmaların yetersizliğidir. Türkiyedeki akademik camia son yıllarda ortadoğu çalışmalarına yoğunlaşarak Balkanlar nispeten gözden düşmüştür. Uluslararası akademik çalışmalar bakıldığı zaman ise bu konuda çalışmaların azlığı yanında akademik kriterlerin en önemlileri olan objektiflik ve tarafsızlık ilkelerin eksikliği fark edilmektedir. Dolayısıyla yerel diller ve yerel kaynakların avantajını da kullanarak, bir yanda bu iki coğrafyaları bir arada karşılıklı bir şekilde ele almanın isteği, öbür yanda Türkiyede ve uluslararası alanında bu konuda farklı ve özgün bir çalışma olabileceği fikri bu konuda derinleşebileceğini fark edilmektedir.

Konu çok yönlü ve geniş olmasının zorluğu dikkate alınarak mümkün mertebede sınırlı başlıklar altında incelenmiştir. Ayrıca konuyu özellikle Balkanlardaki Müslümanlar ile sınırlandırarak Suudi Arabistanın Müslümanlar üzerindeki etkisi ve nüfuzu ele alınmıştır.

Bu çalışma iki ana ayağından oluşmaktadır. Birincisi Balkanları tanımak, bilmek. İkincisi de Ortadoğunun en önemli ülkelerinin bir tanesi olan Suudi Arabistanın dış politikası kapsamında Balkanların yerini ve konumunu tanımak ve analiz etmektir.

Birinci bölümde Suudi Arabistanı tanımak üzere devlet mekanizması, işleme şekli, ekonomisi, uluslararası siyasal sistemdeki yeri ele alınmaktadır. Bunun yanında Suudi Arabistanın dış politikasının temel ilkeleri, bu politikayı oluşturan faktörler ve prensipler açıklanmaktadır.

İkinci bölümde, Balkanların coğrafi özellikleri, nüfus yapısı, etnik kimlik gücü ve Balkanlarda mevcut olan dinler araştırmamıza konu olmuştur.

Üçüncü bölümde 1990 yılı itibariyle Balkanlarda faal olmaya başlayan Suudi Arabistan'ın hangi şartlar ve konjonktür içerisinde etki sahasına girdiği maddeler halinde analiz edilmiştir.

Son bölümde ise Vehhabiliğin Balkanlarda, toplumsal alanda, sahip olduğu tesir gücü analiz edilmiştir.

Özgün ve farklı bir çalışma olması için bu konuda doğrudan veya dolaylı olarak yapılan çalışmaları ele alınmıştır. Ayrıca yerel kaynaklar, gözlemler, mülakat ve değişik konuşma ve deliller tezde kullanılmıştır. Çalışmamızın önemli kaynaklardan ise yardım kuruluşların ve vakıfların yıllık raporları oluşturmaktadır.

Şüphesiz bu konu daha geniş bir vakitte çalışılması ve araştırılması gereken bir mevzudur. Ancak zamanın azlığından dolayı çalışmamız sınırlandırılarak sonlandırılmıştır.

Araştırma konumuzunu ve çerçevesini belirlemesini ve çalışma boyunca desteklerinden ve tavsiyelerinden dolayı tez danışmanıma Zekeriya Kurşun Hocama sonsuz teşekkürlerimi ifade etmek istiyorum. Tez dönemi boyunca akademik ve fikri anlamda bana destek veren enstitümüzün Öğretim Üyesi Ali Erken Hocama ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Tezimin başlangıcından itibaren yerel kaynaklar anlamda ve tavsiyelerden dolayı Nexhat İbrahimi ve Muhamed Jusiç'e teşekkür borç bilirim. Ayrıca Türkçe hatalarımı düzeltten ve son okumasını yapan İbrahim Balibey hocama teşekkür ederim. Tanıdıkları imkanlarından dolayı İSAM Kütüphanesi yöneticilerini ve çalışanlarına teşekkür ederim. Tez dönemi boyunca anne ve babama başta olmak üzere tüm aileme maddi ve manevi desteklerinden dolayı sonsuz teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Son olarak eşime gösterdiği sabırlarından dolayı teşekkür ederim.

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Suudi Arabistanın, 1990 yılı itibariyle, Balkanlara olan ilgi ve alakasını tespit etmek ve İslam dünyasının önemli ülkelerinden biri olan Suudi Krallığının Balkan Müslümanlarına karşı olan yaklaşımını ele almaktır. Bu çalışma, özellikle bağışların ve Krallığın resmi mezhebi olan Vehabiliğin Balkan Müslümanları üzerindeki etki sınırlarını ele almayı hedeflemektedir.

Varılan sonuçta Suudi Arabistanın ve Vehhabiliğin Balkanlarda etkili ve belli ölçüde tesirli olduğu görülür. Ancak nispeten yeterli yatırımlara rağmen farklı sebeplerden dolayı Suudi Arabistan Balkanlarda kendine pek fazla bir alan yaratamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Suudi Arabistan, Balkanlar, İslamiyet, Selefilik.

ABSTRACT

The purpose of this work is to determine the relevance and the relationship from 1990 of Saudi Arabia in Balkan countries, and in the same time to show the approach of Kingdom of Saudi Arabia which is one of the most important countries in the Islamic world to Balkan countries.

Especially this work would be more focused on influence of pledges and the Wahabism which is the official denomination of Saudi Arabia and its effects in Balkan countries. Therefore we can conclude that Saudi Arabia and Wahabism to some extent are influential in Balkan countries. However, even though there were enough investments, Saudi Arabia could not create a special field for itself.

Key Words: Saudi Arabia, Balkans, Islam, Salafism.

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AİG	Aktif İslami Gençlik
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
CİA	Central Intelligence Agency
İKÖ	İslam Konferansı Örgütünü
İİRO	Suudi Arabistan Uluslararası İslami Yardım Kuruluşu
KFF	Kral Feysal Vakfı
OAPEC	Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SHİK	Arnavutluk Gizli Servisi
SFD	Suudi Kalkınma Fonu
SJRC	Suudi Ortak Yardım Komitesi
SJRCK	Kosova için Suudi Ortak Yardım Komitesi
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı

1. GİRİŞ: KONU VE SORUNSA LI

Bu çalışma 1990 yıllarla birlikte Balkanlarda bozulmaya başlayan siyasi istikrar, özellikle 2000’li yılların başında Suudi Arabistan ve Selefi hareketin faaliyet ve aktiviteleri ele alınmaktadır. Muhtemelen soğuk savaşın sonlandırılmasına arzu eden global bir planlamanın parçası olarak bu dönemde Suudi Arabistan dünyada olduğu gibi Balkanlarda da dikkat çekmeye başladı. Öte yandan Balkan coğrafyası İslam ve İslami uygulamalara elbetteki yabancı değildi. Ancak Suudi menşeli İslam uygulaması daha doğrusu Selefi hareketin ciddi anlamda yayılmaya başlaması insanlar için dikkat çekiciydi. Çünkü Din-Devlet ilişkilerini sorgulayarak bireylerin devlet otoritelerine karşı olan mutlak itaatlerini yeniden düşünmeye sevk ederek geleneksel yaklaşım tabularını kırmaya davet ediyordu. Öte yandan bireylerin dinle olan ilişkisini ferdi alanında kalıp kalmaması gerektiğini de tartışmaya açarak Balkanlarda Osmanlıdan kalan İslami anlayışını yeniden tartışmaya açtı. Üstelik bu dönemde Suudi Arabistan Balkanlarda Bosna savaşındaki gibi siyasi süreçlere dahil olması ve ardından bağışlarla ve diğer ekonomik yatırımlarla bu etkiyi canlı tutmaya çalıştı. Tüm bu sebepler Suudi Arabistanın Balkan politikalarını ele almak için yeterli sebepler olarak görülmektedir.

‘1990-2010 Yılları Arasında Suudi Arabistanın Balkan Politikaları’ adlı bu çalışma ile Suudi Arabistanın Balkan coğrafyasına karşı olan ilgisini ve yaklaşımını ele almayı hedeflenmektedir. 1990 yılından itibaren Balkanlarda cereyan eden savaşlar, siyasal sistemlerin değişimin sonucunda oluşan yeni konjonktürde diğer İslam ülkeleri ile birlikte Suudi Arabistan da Balkan coğrafyası genelinde ve Müslümanlar özelinde etki yapmaya başladı. Krallık ise insani boyutunu önplana çıkararak bölgedeki Müslümanlarına yardım etmek ve İslami kimliğini korumada katkıda bulunmak amacıyla faaliyetlerini arttırdı. Bu çalışmada tüm bu olgularını nasıl oluştuğunu, hangi şartlar ve hangi prensipler çerçevesinde cereyan ettiğini ele alınmıştır.

Balkanlar birçok açıdan diğer bölgelerden ayrılmaktadır. Mesela etnik anlamda birçok grubu içermektedir. Örneğin; Slav, Arnavut, Bulgar, Pomak v.s. gibi. İkincisi coğrafi şartlarından dolayı diğer Ortadoğu Müslümanlarından düşünme tarzı ve hayat felsefesi açısından farklı olduğu görülmektedir. Üçüncüsü Balkanlardaki Müslümanlar Avrupa kıtasında yaşadıkları için düşünsel kodları farklıdır ve çalışma, iş yapma gibi noktalarda farklı olduklarını, Avrupalılara benzediklerini söylemek mümkündür. Ancak tüm bu farklı noktalara rağmen Balkanlı Müslümanların İslam ümmetinin bir parçası olduğu ve İslam dünyası ile sürekli

iletişim içinde oldukları bir vakıadır. Üstelik Osmanlı İmparatorluğu gibi İslam dünyasını idare eden önemli devletlerden olan bir imparatorluğun 500 yıldan fazla bir süre Balkanlara hakim olması bu iletişimi kolaylaştırmıştır. Bu çalışmanın hipotezinde ayrıca önce Balkanları iyice tanımak, Balkanlar tarihini, dinini, Balkan ülkelerinin Avrupa ve ABD ile olan ilişkilerini ve modern dönemde çıkan siyasal ve kültürel elitlerin zihni arka planını bilmek bu çalışmayı doğru bir şekilde ele almak için elzem görülmüştür. Üstelik iki farklı coğrafya; bir yanda Ortadoğu ülkesi olan Suudi Arabistan, öbür yanda Avrupa'nın ortasında Balkan Müslüman toplumları bulunmaktadır. Bu iki farklı toplumların karşılıklı ilişkiler ve etkileşimi doğrudan ele alan pek fazla araştırmacının olmadığı söylemek mümkündür. Her şeyden önce 'Balkanlı Müslüman' ya da 'Avrupa Müslümanı' şeklinde formüle edilebilecek bir olgu ile karşı karşıya olduğumuzu belirtmek gerekmektedir.

Çalışmamız kısa bir girişten sonra Suudi Arabistanı tanımak üzere devlet mekanizmasının işleme şekli, ekonomisi, uluslararası siyasal sistemdeki yeri ele alınarak Suudi Arabistanın dış politikasının temel ilkeleri, bu politikayı oluşturan faktörler ve prensipleri nelerdir, ve hangi prensipler ve ilkeler etrafında oluştuğunu tartışılacaktır. Daha sonra Suudi Arabistanın uluslararası örgütlere üyeliği ve bu örgütler üzerindeki etkisi tartışılacaktır.

Çalışmamızın diğer bir ayağı olan Balkanların coğrafi özellikleri, nüfus yapısı, etnik kimlik gücü ve Balkanlarda mevcut olan dinler araştırmamıza konu olmuştur. Bu bölümde özellikle Müslümanların durumuna dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Balkanlarda, mevcut dini yaşayış şekli ve hangi esaslar üzerinde tesis edildiği tartışılmıştır. Daha sonra Balkan ülkelerinin İslami kurumları ve İslami tecrübeleri özenle ele alınmıştır. Böyle bir yol izlememizin ana sebebi 1990 yılı öncesi İslami tecrübeler ve sonrasında, Suudi Arabistan'ın farklı şekillerde tesirini gösterdikten sonra, yaşanan değişiklikler ve dönüşümlerin olup olmadığı, olmuşsa nasıl bir değişim olduğunu ortaya çıkarmak.

Üçüncü bölümde 1990 yılı itibariyle Balkanlarda faal olmaya başlayan Suudi Arabistan'ın hangi şartlar ve konjonktür içerisinde etki sahasına girdiği maddeler halinde analiz edilmiştir. Daha sonra 1992 yılı itibariyle Bosna savaşı ile birlikte Bosna özelinde ve genelde Balkanlarda tesiri gözlenen, dönemin kralı olan Kral Fahd'ın Bosna Herseke olan özel ilgisi ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde Balkanlarda faaliyet gösteren Suudi Arabistan menşeli STK'lar tespit edilerek yaptıkları faaliyetler, bağışlar ve etkileri inceleme konusu olmuştur. Faaliyet gösteren yardım kuruluşların toplumdaki etkisi ve kültürel değişim

ve dönüşümdeki yeri tartışılmıştır. Özellikle Balkanlarda 1990 sonrası yaşanan ‘İslami canlanış’ındaki rolün sınırları tartışılmıştır.

Son bölümde ise Vehhabiliğin Balkanlarda, toplumsal alanda, sahip olduğu tesir gücü analiz edilmiştir. Suudi Arabistanın dış politikasına bakıldığında birçok etkene bağlı olduğunu müşahade ederiz. Bunun sebebi: Suudi krallığın kuruluşundan itibaren bir yandan krallık ailesinin ülke siyasetindeki nüfuzu öbür yandan ulema sınıfın halk üzerinde etkili olmasıdır. Be sebeple Suudi krallığı iç işlerinde olduğu gibi dış ilişkilerinde de ulemanın görüşlerini ve düşüncelerini hesaba katmak gerekir. Bu bölümde Suudi Arabistanın ve Vehhabiliğin hangi yollarla ve hangi metotlar etrafında Balkanlarda etkili olmaya çalıştığını tartışılmıştır.

Öte yandan konuyu tüm Balkanları ele almak yerine nüfusu çoğunluk veya çoğunluğa yakın Müslüman olan ülkelerle sınırlandırmak daha isabetli görülmüştür.

Bu çalışma için birinci dereceden, doğrudan faydalanılabilecek eser azdır. Öte yandan ABD merkezli İngilizce kitap ve yayınlar bu çalışma için en fazla faydalanılabilecek dillerin başına gelmektedir. ABD’de bu anlamda yazılan bazı kitapların yanında özellikle terör ile ilgili rapor ve sunumlardan faydalanılmıştır. Ancak Batıda çıkan neredeyse tüm yayınlar ve eserler terörizmle ilişkilendirdiği için onlardan faydalanmak durumu bir hayli zorlaştırmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada mümkün olduğu kadar özel isim veya kurum kullanmamaya özen gösterilmiştir. Çünkü birçok rapor iddialara dayanıp herhangi hukuki bir sonuca bağlanmamıştır. İkinci olarak Balkan yerel kaynakları kullanılmıştır. Ekseriyeti Arnavutça ve Boşnakça olarak ikiye ayrılabilir. Boşnakça yayınlar daha objektif ve daha sağlam verilere dayanmış çalışmalardır. Ancak bu çalışmalar konuyla alakalı doğrudan olmak yerine İslami alanla alakalı veya Suud etkisinden kaynaklanan sosyolojik değişim ve dönüşümü ele alan çalışmalardır. Arnavutça dilinde bu anlamda sınırlı sayıda çalışmalar yapılmıştır. Daha çok medyatik, terörle alakalı ve doğrudan Suudi yardımların etkisi ele alınmıştır. Eserlerin yanında gözlem ve müşahade bu çalışmanın önemli kaynaklarından. Öte yandan bölgede önde gelen kişilerin düşünce ve görüşleri mülakat aracılığıyla ele alınmaya hedeflenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

2. SUUDİ ARABİSTANIN DIŞ POLİTİKASI

2.1. Suudi Arabistanın Dış Politikasını Oluşturan Faktörler

Bu bölümde Suudi Arabistan'ın Dış Politikasını oluşturan faktörler ve ilkeler ele alınacaktır. İlk önce Suudun genel dış politikasının resmi çizilecektir. Ayrıca Suudi Dış politikasının, İslam ülkeleri ve toplumlarına, özellikle Balkanlar gibi azınlık müslüman toplumların var olduğu ülkelere karşı olan ilgisi ve bu ilgiyi doğuran sebepler ele alınacaktır. Son olarak da Suudi devletin üye olduğu bölgesel ve uluslararası örgütler ele alınarak Suudi dış politikasının daha iyi anlaşılması hedeflenecektir.

Modern bir petrol üretici ülke olmasına rağmen, Suudi Arabistan, askeri açıdan zayıftır. Dünyanın en büyük petrol üreticisi ve petrol ihracatçısı olan Suudi Arabistan, bu özelliğinden ötürü, bölgenin en büyük ekonomisine sahiptir. Aynı zamanda İslamiyet açısından iki kutsal şehir olan Mekke ve Medine, Suudi Arabistan sınırları içerisinde. Bu özelliğinden ötürü, Suudi Arabistan, kendisi için Müslüman Dünyasında liderlik rolü öngörmektedir¹ Suudi Arabistan'ın dış politikasının temel iki amacı bulunmaktadır: Ülkeyi yabancı hâkimiyetinden veya işgalinden korumak ve el-Suud ailesinin ülke içerisindeki iktidarının istikrarını güvence altına almaktır. El-Suud ailesi, dış politikayı, kendi iktidarının ve Suudi devletinin güvenliğini sağlamak amacıyla başvurdukları pek çok araçtan birisi olarak kullanırlar.² Diğer taraftan, Suudi Arabistan'ın dört dış politika ilkesi bulunmaktadır: İslami hayatı bölge ve dünya genelinde korumak, ulusal ekonomik refahı muhafaza etmek, Arap ve İslam ülkelerine yardımda bulunmak ve rejimin hayatta kalmasını sağlamak. Yine de Suudi Arabistan için en temel dış politika ilkesi, rejimin güvenliğidir.³ Suudi Arabistan'ın dış politikasında, hem Arapçılık (Arap Birliği) hem de İslamcılık düşünceleri aynı anda yer almaktadır. Ancak Suudi Arabistan, bir yandan gerçek İslami görüşün temsilcisi olarak kendisini görürken, diğer yandan Arap Birliği fikirlerinden de aşırı derecede rahatsızlık duymaktadır. Çünkü bu tür akımlar, bölgesel ve ülke için istikrara olumsuz etkide bulunabilir. Bu düşüncelerinden ötürü, Suudi yönetimi, sadece bölgedeki askeri ve ekonomik güç değişimlerine karşı değil, aynı

¹ ABD Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Suudi Arabistan Ülke Künyesi / U.S. State Department, Background Note: Saudi Arabia", <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/3584.htm>, (erişim 25 Kasım 2015).

² Ertan Efegil, Suudi Arabistan'ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler, SETA, Ortadoğu, Analiz, Mayıs 2013, c.5, sayı.53.

³ Helen Chapin Metz, (der.), Saudi Arabia: A Country Study, Washington: GPO for the Library of Congress, 1992.

zamanda kendi yerel meşruluğuna ve güvenliğine yöneltilen siyasi tehditlere de aşırı tepki göstermektedir.⁴ Ancak halkın Arap Birliği'ni ve İslami anlayışı destekleyen görüşlerinden ötürü, Suudi Arabistan, İsrail ile ilişki kurmaktan sakınmakta ve Filistin sorununda İsrail karşıtı tavır almaktadır. Diğer yandan ABD ile ilişkilerinde daha dengeli ilişkiler yürütmek zorundadır. Halkın bu yöndeki eğilimleri, Suudi yönetimin dış politika seçeneklerini sınırlandırmaktadır. Bölgesel dengelere bakıldığında, aslında İsrail, Suudi Arabistan için potansiyel bir müttefik olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat Suudi Krallık, İsrail ile resmi ilişki içerisinde olmamıştır. Hatta Camp David Antlaşmasını bile resmen kabul etmediğini deklere etmiştir.⁵ Ortadoğu'daki Arap halklarının çoğunluğu, Arap Birliği fikriyle kendi öz kimliklerini özdeşleştirmektedir. Ancak Suudiler, kendi Arap kimliklerini ifade ederken, siyasi ideoloji olarak gördükleri laik Arap milliyetçiliğini ret ederler. Suudiler arasında kimliği belirleyici temel unsur, kan bağına dayalı kimliktir.⁶

Suudi Arabistan, Ortadoğu jeopolitiğinde statükocu devlet olarak mevcut düzeni korumaya yönelik dengeleyici rol oynamakta ve bu role uygun dış politika adımları belirlemektedir. Daha açık ifadeyle, eğer Mısır, İran veya Irak gibi revizyonist bölgesel güçlerin bölgenin güç dengesini bozacak hamlelerde bulunması halinde, Riyad yönetimi, ABD yönetimi ile ilişkilerine zarar vereceğini düşünse bile, bölgesel dengeyi muhafaza edebilmek için gerekli adımları atmaktan çekinmemektedir. Örneğin, Arap Baharı sırasında, İran'ın Şii Hilali kurma ihtimali üzerine, Suudi Arabistan Kralı, Türkiye'yi ziyaret ederek, Sünni cephesini güçlendirmeye gayret etmiştir⁷ Ayrıca Suudiler, Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın Arap Birliği politikasına şiddetle karşı çıkmıştır. Buna bağlı olarak Suudi yönetimi uluslararası konumda mevcut küresel düzene karşı hiçbir zaman karşı olmamıştır. ABD ile ileri derecede ilişkiler kurarak mevcut ekonomik ve siyasal düzende meşru bir devlet olarak yerini korumaya başarmıştır.

Suudi Arabistan, askeri açıdan zayıf devlet olduğu için bağımsızlığını ve özerkliğini bölgesel hegemon güçlerden korumaya gayret etmiştir ve halen daha etmektedir. Bu nedenle Ortadoğu'ya ilişkin olarak, her zaman kendi güvenliğine tehdit oluşturacak çatışmalardan kaçınmıştır ve olası tehditlere karşı müttefiklik ve işbirliği arayışı içerisinde olmuştur. Bu yaklaşımları da, dış politikasının temel ilkeleri olarak benimsemiştir. Örneğin, Suudi

---

⁴ Ertan Efeğil, Suudi Arabistan'ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler, SETA, Ortadoğu, Analiz, Mayıs 2013, c.5, sayı.53.

⁵ Efeğil, a.g.e., sayı, 53.

⁶ Muhittin Ataman, Yurdanur Kuşçu, Suudi Arabistan'da Siyasal ve Toplumsal Hareketlerin Gelişimini Etkileyen Faktörler. Alternatif Politika, Cilt.4, Sayı. 1, Şubat 2012, s. 1-26.

⁷ Efeğil, a.g.e., sayı, 53.

Arabistan, Haşimilerin, Arap Birliği kurma arayışlarına iki sebepten ötürü karşı çıkmıştır. Birincisi, Haşimileri dengeleme çabasıdır. İkincisi ise, Haşimilerin, Suudi rejiminin güvenliğini tehdit etmesidir.⁸ Bu anlamda 1979 İran İslam Devrimi ve Saddam Hüseyin'in Baas milliyetçiliği politikası, Suudi Arabistan için ciddi tehdit olarak ortaya çıkmıştır. İran İslam Devrimi, Suudi Arabistan rejimini gayri İslami olarak nitelendirmişti ve Suudi Arabistan'daki Şii azınlığı rejime karşı teşvik etmişti. Saddam Hüseyin de rejimini, Arap milliyetçiliği söylemi üzerine inşa etmişti ve Saddam rejiminin İslami söylemleri, İran rejimi gibi, Suudi rejimini gayri meşru görüyordu.⁹

Suudi Arabistan, Ortadoğu'da, Arap ulusu, Arap milliyetçiliğine dayalı politikaları, söylemleri kendi ulusal bağımsızlığı, güvenliği ve toprak bütünlüğü açısından tehdit olarak nitelendiriyordu. O nedenle Suudi Arabistan, bölge politikasının temelini İslam kavramını yerleştiriyordu. Bu bağlamda Arap olmayan, ama Müslüman olan Türkiye gibi bölgesel devletlerle dostluk kurmaya gayret etmiştir. Ayrıca bu hedefini hayata geçirebilmek için 1965 yılında İslam İşbirliği Teşkilatı'nın kurulmasına ön ayak oldu. Diğer taraftan Suudi Arabistan, Müslüman Kardeşler gibi İslamcı gruplar ile bağlarını muhafaza etmiştir. Suudi Arabistan, muhalif gruplarla ilişkilerini, diğer Arap yönetimlerine karşı baskı unsuru olarak kullanmış ve bu ülkelerin dış politikalarını etkilemeye çalışmıştır.¹⁰

Soğuk Savaş döneminde, Suudi rejimi, Sovyetler Birliği'ne ve dolayısıyla Komünizme karşı antipati beslemiştir. Suudiler, ateist komünist rejimi, tüm Müslüman dünya için bir tehdit olarak algılamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise, Suudiler, kendi rejimlerinin güvenliği açısından öncelikli tehdit olarak bölgesel çatışmaları görmektedir. Örneğin, 1990 yılındaki Irak'ın Kuveyt'i işgali, El-Kaide'nin terör eylemleri, Filistin sorunu gibi bölgesel sorunları, öncelikli tehdit unsurları olarak görmektedir. Bu nedenle Suudi rejimi, bölgesel çatışmalara müdahil olmaktadır. Kimisinde arabuluculuk girişiminde bulunmakta, kimisinde ise, daha farklı araçları/yöntemleri kullanabilmektedir.¹¹ Bu anlamda Balkanlardaki ülkelere bakış tarzını da etkilediğini söylemek mümkündür. Nitekim soğuk savaş döneminde sosyalist bloğuna üye ülkelerle yakınlığıyla bilinen Yugoslavya ile ilişkiler mesafede tutmuştur.

Suudi Arabistan dış politikasını etkileyen önemli bir faktör de kuşkusuz ABD ile olan ilişkileri. Suudi Arabistan ve Amerika birleşik devletleri siyasi, ekonomik, sosyal, coğrafi ve

---

⁸ Efegil, a.g.e., sayı, 53.

⁹ Efegil, a.g.e., sayı, 53.

¹⁰ Efegil, a.g.e., sayı, 53.

¹¹ Dışişleri Bakanlığı, "Suudi Arabistan'ın Siyasi Görünümü", <http://www.mfa.gov.tr/suudi-arabistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, (erişim 07 Kasım 2015).

kültürel açıdan birbirine benzemeyen iki farklı ülkedir. Suudi Arabistan Müslümanların iki kutsal şehri olan Mekke ve Medine'yi sınırlar içerisinde barındırmaktadır ABD ise özgürlükler ve liberal demokrasinin başını çeken ülkedir, bu anlamda tam tezat teşkil etmektedir. Buna rağmen modern Suudi Arabistan'ın kuruluşundan itibaren ve özellikle petrolün bulunmasıyla beraber iki ülke arasında ekonomik, stratejik ve siyasi ilişkiler üst seviyede taşınmıştır. Tarih boyunca hem ABD hem de Suudi devleti bu ilişkilerden dolayı iç kamuoyunun baskısı ile karşılaşmıştır, Suudi Arabistan 'Siyonizm destekçisi' ile işbirliği çalışmakta ve onlara teslim olmakla itham edilmiştir.¹² ABD ise aşırı muhafazakar ve radikal İslami hareketlerini destekleyen bir ülke ile işbirliği yapmakla suçlanmıştır.¹³ Buna rağmen bu iki ülke arasında ilişkiler zaman zaman inişli ve çıkışlı seyretmekle beraber genel olarak ilişkiler sabit bir şekilde sürdürmüşlerdir. 11 Eylül 2001 el Kaide saldırılarından sonra iki ülke arasında ilişkiler 'teröre karşı' işbirliğini geliştirmek zorunda kalmışlardır. Suudi Arabistan-ABD ilişkilerini şekillendiren faktörler; Suudi devletin iç ve dış güvenlik endişesi, iktisadi ilişkiler özellikle petrol etkisi, Filistin meselesine bakış farklılıkları, din faktörü ve ABD tarafından reform talebi olarak karşımızda çıkmaktadır.

2.1.1. Suudi Arabistanın Dış Politikasında Petrol

Petrol, Suudi Arabistan ekonomisinin bel kemiğini oluşturmaktadır. Ülkenin tüm gelirlerinin yüzde 75'sini, ihracat gelirlerinin yüzde 90'ını petrol sektörü karşılamaktadır. Dünya petrol rezervlerinin yaklaşık yüzde 25'i Suudi Arabistan topraklarındadır. Petrol gelirleri sayesinde, Suudi Arabistan, dünya ekonomik ve stratejik sektörlerine entegre olmuştur.¹⁴

Petrol üreten ülkelerin, petrolü siyasi bir silah olarak kullanıp, Avrupa ve ABD üzerinde baskı yapabilmesi için iki yol vardır. Bu iki yoldan birincisi, petrol üretimini ve dolayısıyla ihracatını kısmak; ikincisi ise, petrol fiyatlarını yükseltmektir¹⁵

Her ne kadar Kral Faysal babası gibi 'petrolün siyasetle karıştırılmayacağı'¹⁶ söylese de 1973 yılında İsrail-Arap savaşından sonra *de facto* oluşan durumdan dolayı Kral Faysal ABD'nin İsrail'e savaşta yardımından dolayı petrol ambargosu koydu¹⁷

¹² Daha fazla bilgi için bk. Mehmet Ali Büyükkara, 11 Eylül'le Derinleşen Ayrılık: Suudi Selefiyye ve Cihadi Selefiyye, *Dini Araştırmalar*, 7/20, 2004, s. 205-234,

¹³ Robert Baer, *Sleeping With the Devil*, Crown, New York, 2003.

¹⁴ John E. Peterson, *Historical Dictionary of Saudi Arabia*, Asian/Oceanian Historical Dictionaries, no.45, Oxford: The Scarecrow Press, 2003, s.8.

¹⁵ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914–1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1989, s. 726.

6 Ekim 1973'te patlak veren Arap-İsrail Savaşı'ndan iki gün sonra yapılan OPEC'in (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) Viyana Konferansında, petrol fiyatlarının arttırılması gündeme getirilmiş ve örgüt içinde önemli ağırlığa sahip olan OAPEC 143 'in (Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü) önerisiyle petrolün siyasal bir silah olarak kullanılması üzerinde durulmuştur. 1973 Arap-İsrail Savaşı'nın Arap ülkeleri aleyhine dönmesi ve ABD'nin tavrını açıkça belli edip İsrail'e silah sevkiyatına başlaması üzerine, Arap ülkeleri 16 Ekim 1973'de Kuveyt'te tekrar bir araya gelmiş, petrol fiyatlarını % 70 arttırıp, fiyatların 3 \$'dan 5 \$'a çıkarılmasına karar vermişlerdir. Arap ülkelerinin petrol fiyatlarını arttırma kararını diğer ülkelerde takip ederek; Libya petrol fiyatlarını 4,6 \$'dan 8,9 \$'a, Cezayir 3,6 \$'dan 5 \$'a çıkarırken; Venezüella, Bolivya, Ekvator, Nijerya ve Endonezya gibi petrol üreten ülkelerde fiyat artırımına gitmişlerdir. Daha sonra Körfez ülkeleri Ocak 1974'de fiyatları bir kez daha arttırarak yaklaşık 11,65 \$'a çıkarmışlardır¹⁸

1973'de petrol piyasalarında yaşanan gelişmeler, uluslararası ilişkiler literatürüne petrol silahı ve petrol savaşı gibi yeni kavramları katmıştır. Arap ülkeleri tarafından petrolün uluslararası dış politika aracı ve siyasal bir silah olarak kullanılması, dikkatleri bu enerji kaynağının bol olduğu Ortadoğu'ya ve bölgede yaşanan gelişmelere çekmiştir.¹⁹ 1973 yılında global anlamda ortaya çıkan petrolün, uluslararası ekonomi-politik güçler açısından taşıdığı hayati önem bu doğal kaynağa yönelik stratejik bir planlamanın geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Çünkü petrol uluslararası politikanın son dönemdeki iki önemli çatışma alanı olan jeopolitik ve ekonomi-politiğin kesişim alanında son derece belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır. Dünya coğrafyasında daha önceleri çorak ve önemsiz alanlar olarak görülen Ortadoğu, petrolün bulunmasından sonra, klasik jeopolitik yaklaşımları dönüştüren merkezi bir jeostratejik önem kazanmıştır. Bunun sonucu II. Dünya Savaşından sonra bölgede ortaya çıkan ulus devletler, petrolle ilişkili bir şekilde yapılanmış ve bölgede uluslararası konum ile iç yapısal dönüşüm arasında bağımlılık ilişkisi oluşturulmuştur. 1973'de uygulanan petrol ambargosu ile petrol üreten ülkelere oluşan OPEC'in uluslararası bir güç kazanması sağlanmıştır. Bu durumda Batı ülkeleri ise, ekonomi-politik yapılarının doğal kaynaklara bağımlı ve kırılgan özelliğini fark edip, Ortadoğu politikalarında daha da yönlendirici ve

---

¹⁶ Madawi Al Rasheed, A History of Saudi Arabia, s.136, Cambridge, England, 2002.

¹⁷ James Wynbrandt, The Brief History of Saudi Arabia, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, USA, 2004.

¹⁸ Arı Tayyar, Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş Petrol ve Hegemonya, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2004 s.191.

¹⁹ A.g.e., s. 195.

belirleyici bir tavır benimsemeye başlamışlardır.²⁰ Bu gelişmeler Arap yarımadasının Arap dünyası içindeki yerini iki farklı biçimde değiştirmeye başlamıştır. Bir yanda Suudi Arabistan'ın ve Körfez ülkelerin yöneticileri servetlerini Arap sorunlarında daha büyük bir nüfuz edinmek için kullanabildiler; bu dönemde yoksul ülkelere daha büyük ölçüde yardım sağlamaya başladılar. Öte yandan, bu ülkelerin hızla değişen toplumlari öteki Arap ülkelerinden çok sayıda göçmeni cezp etmeye başladı.²¹ Petrol gelirleriyle Suudi yönetimi İslam'ın Vehhabi yorumunu yaygınlaştırmak için kullanmaktadır. Balkanlardan Afrika'ya, Avrupa'dan Güneydoğu Asya'ya kadar her yerde bu dönemde Vehhabi ideolojisi yaygınlaştı. Şüphesiz bunun en büyük payı Suudi yönetimin sağladığı mali destektir. Bu dönemde tüm Müslüman ülkelerden öğrenim görmek için Suudi Arabistan'a öğrenci gitmeye başladı, bunların yapılabilmesi için de şüphesiz petrol gelirden sağlanan ekonomik kalkınmadır. Ayrıca devlet tarafından bu tür projeler desteklendiği zaman başarı şansı her zaman daha fazladır.

Petrolden elde edilen gelirler Suudi Arabistan stratejisini uygulamak ve kendi nüfusunu artırmak için daha da kolaylaştırmaktadır, Suudi Arabistan'ın harcama kalemlerinin en büyüğünün savunma ve güvenlik harcamaları olduğunu görebiliriz. Yıllar itibariyle savunma ve güvenlik harcamaları nispi oranlarda artış göstermiş. Suudi Arabistan'da savunma ve güvenlik harcamalarından sonra en büyük harcama kalemi insan kaynakları gelişimi olmuştur. Suudi Arabistan'ın yönetimi bölgesel, komşu ve akraba ülkelerin güvenlik ve istikrarına çok önem vermektedir çünkü Ortadoğu'da olası kaoslardan kendi yönetimini ve kendi güdümünde tuttuğu Körfez ülkelerini tehdit eder. Körfezde statükonun devamı için Suudi yönetimi her şey yapmaktadır, onun için 'Körfez Ülkeler İşbirliği Konseyini' kurmuştur. Konseyde Suudi Arabistan'ın komşu ve akraba ülkeler yer almaktadır her ne kadar bu ülkeler küçük olsalar da petrol rezervlerin dünyanın büyük bir bölümünü elinde tuttukları için dünya ekonomisinde, dolayısıyla dünya siyasetinde önemini arttırıyor. Aynı zamanda olası bir İran etki ve yayılmasından uzak tutabilmek için Suudi yönetimi için konseyin önemi daha da artmaktadır. Sonuç olarak özellikle körfez ülkelerin istikrarı ve enerji yolların açık olması Suudi yönetimi için olmazsa olmaz iki unsurdur.

2.1.2 Dış politikada İslam Toplumlari ve Filistin

²⁰ Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik; Türkiye'nin Uluslararası Konumu, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s. 333-334.

²¹ Albert Hourani, Arap Halkları Tarihi, (çev.), Yavuz Alogan, İletişim Yay, İstanbul, 2013, s.473.

Suudi Arabistan Dış İşleri Bakanlığın resmi sitesinde bulunan dış politika öncelikleri olarak Körfez, Arap, İslami ve Dünya ülkeleri olarak sıralanmıştır.²² Görüldüğü üzere İslam ülkeleri ve toplumları dış işler hiyerarşisinde üçüncü sırada yer almaktadır. Söz konusu halkanın kapsamında: Suudi Arabistan'ın Müslüman ülkeler çerçevesinde uyguladığı dış politikanın hedefleri şunlardır: Kapsamlı bir İslami dayanışmanın sağlanması, farklı düzeylerde kendi güç ve kaynaklarını desteklemeyi hedefleyen İslam ülkeleri arasında iktisadi işbirliği için yeni ufukların oluşturulması, İslam Konferansı Teşkilatı gelişmesi için çalışmak ve Müslüman dünyasının karşılaştığı sorunlarıyla mücadelede daha etkili sonuçlara ulaşmak için faaliyetlerini desteklemek, yeni dünya düzeninde İslam ülkelerinin rolünü faal hale getirmek, dünya ülkelerinin hepsinde azınlık Müslümanlarına yardım ve desteğini sunmak ve uluslararası hukukun ilkelerine uygun bir şekilde onların hukuksal haklarını korumak, İnsan hakların ihlali ve terörizm gibi İslam'ın onuruna yöneltilen bütün bu iftira ve iddialara karşı korunma, İslam dini ve İslam şeriatının gerçek görüntüsünü sağlayan aydınlatıcı hakikati ortaya koymak.²³

Suudi devleti dış politikasının en önemli unsurlardan bir tanesi kuşkusuz muhtaç İslam toplum ve ülkelerine yardımlarda bulunmak. Ekonomik, sosyal ve özellikle de eğitim alanında Suudi hükümeti Müslüman halklarına her türlü yardımda bulunmaktadır. Afrika, Asya ve Avrupa'daki azınlık gruplara değişik yollardan yardımlar bulunmaktadır. Balkanlarda yaşayan halklar ve milletler ise bu halkta yerleştirmek mümkündür.

Suudi Arabistan yönetimi, Arabistan topraklarının İslam'ın doğuş yeri olmasından dolayı ve İslami yaşam yollarının korunması için sahip olduğu sorumluluktan ötürü özel bir gurur duymaktadır. Suudilere göre, kutsal şehirlerin koruyucuları olmalarından ötürü, kendilerini Müslüman dünyada İslami yaşam biçimini savunmakla yükümlü görmektedir. Ayrıca Yahudi devletini kurmak için Arap halklarına yapılan haksızlıklardan ve Sünni İslam Dünyasının üçüncü kutsal mekânı olan Kudüs'teki el-Aksa Camii'nin İsrail tarafından işgal edilmesinden dolayı Kral Faysal, Filistin davasına güçlü destek vermiştir.²⁴ Bu kapsamda Suudi Arabistan'ın dış politikasında bir Arap meselesi olan Filistin ikinci sırada yer almaktadır. Suudi stratejisi ve siyasetiyle Filistin davası arasında tartışmasız ve şüphesiz mühim bir alâka vardır. Suudiler Filistinlilere, dava ve halk olarak konumlarının sabit ve değiştirilemez

---

²² *Eş-Şark'ul Evsat*, 28.04.2011, Tahhadiyyatu es-Siyasetu el-Hariciye es-Suudiyetu ve Muattiyatuha, Muhammed bin İbrahim Halve, <http://archive.aawsat.com/leader.asp?article=619289&issueno=11839#.VmapS7iLTrc> (erişim 28 Ekim 2015).

²³ Suudiyun, http://www.mezian.net/ex_policy.htm (erişim 03 Kasım 2015).

²⁴ Efegil, a.g.e., sayı, 53.

olduğunu, bunun da Arap asaletinden kaynaklandığını ve Filistin meselesinin kendileri için İslami bir sorumluluk olduğunu ifade etmektedirler. 1932’de kuruluşundan bu tarafa Suudi Arabistan Filistin meselesine önem vermiş, özellikle Kral Abdülaziz, bu meseleye çok büyük alâka göstermiş ve çözümü için bir dizi görüşler ortaya koymuştur. Kral Abdülaziz, Yahudilerin Filistin’i sahiplenme ve orada bir Yahudi devleti kurmalarına kesinlikle karşı çıkmış ve Filistin halkının özgürlüğü ve istiklâlini savunmuştur. 6 Aralık 1947’de Suudi Arabistan’daki ilgili şer’i mahkemeler, bütün Müslümanların Filistin’e tecavüz etmiş olan Yahudilere karşı cihat etmelerinin lüzumuna dair fetva yayınladı. Kral Abdülaziz, Filistin’e ilk yardım olarak bir milyon İngiliz Lirası göndermiş, bir o kadar da Suudi vatandaşları başışta bulunmuşlardır. 1948 Arap-İsrail Savaşı sırasında, hafif silahlarla teçhiz edilmiş olan Suudi kuvvetleri uçaklarla Mısır’a, ağır silahlı kuvvetler ise gemilerle Süveys’e gönderilmiştir. Suudi kuvvetleri Mısır ordusu ile birlikte Filistin cephesine gitmiştir. Suudi Hükümeti Filistinli mültecilere maddi destek elini uzatmış ve onlara ülkesinin kapılarını açmıştır.²⁵

2.1.3. Suudi Arabistan ve Dış Politikasında Vehhabilik

Suudi devletin kurucusu sayılan Muhammed b. Suud’un mensup olduğu aşiret, Necd’in büyük kabilelerinden olan Aneze’ye aittir. Arabistan’daki Suudi hâkimiyetinin tarihi, genelde yıkılış ve tekrar kuruluş tarihler olarak ortaya çıkmaktadır. Birinci devlet, Muhammed b. Abdülvehhab ile Muhammed b. Suud arasında gerçekleştirilen Dir’iye beyatleşmesinden başlatılmaktadır.²⁶ İkinci ve üçüncü Suudi devletin kuruluşu da dini faktörlerin başrol oynamıştır. Abdulaziz b. Suud devleti kurarken bugünkü sınırlara sahip olmanın en büyük sebebi şüphesiz silahlı bir güç olan ‘ihvan hareketine’ borçludur. İhvan hareketi hicaz fethinde başat rol oynamıştır.²⁷ Dolayısıyla Suudi devletin felsefi kuruluşunda dinin önemli bir yer işgal ettiğini görülmektedir. Sonuç itibariyle Suudi devletin kuruluşu bir siyasi liderin ile bir dini liderin koalisyonundan oluşmuş bir devlettir. Ulemanın resmi olarak karar almada bir etkisi olmazsa da Suudi yöneticileri her zaman ulemayı kızdırmamayı özen göstermiştir. Bu dini anlayış Suudi devletin dış ilişkilerinde de yansımıştır.²⁸

²⁵ Mustafa Bostancı, Suudi Arabistan Devletin Kuruluşu ve Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri (1926-1990), Doktora Tezi, Ankara 2013.

²⁶ Zekeriya Kurşun, Necd ve Ahsa’da Osmanlı Hakimiyeti (Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti’nin Ortaya Çıkışı), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.

²⁷ Mehmet Ali Büyükkara, İhvan’dan Cüheyman’a: Suudi Arabistan ve Vehhabilik, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.

²⁸ Daha fazla bilgi için bk. Mehmet Ali Büyükkara, İhvan’dan Cüheyman’a: Suudi Arabistan ve Vehhabilik, s.196 İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.

Suudi devletin resmi mezhebi olan ve Suud devletin kuruluşunda önemli bir faktör olan Vehhabilik Suudi Arabistan'ın vaz geçilmez unsurlardandır. Biz burada Vehhabiliğin politik, sosyal ve ideolojik boyutlarını ele almayacağız, ancak Vehhabiliğin etkisi ve Suudi devletin 'hinterlandı' için ne kadar önemli olduğundan bahsetmek yerinde olacaktır. Vehhabilik gerek içinde gerekse sınırlar dışında İslam ülkelerinde ve entelektüel camiasında önemli etki yaptığını söylemek mümkündür. Bu anlamda Vehhabilikten etkilenmeyen çok az ülke, şahıs ve cemaat bulunmaktadır. Başta Ortadoğu ülke ve toplumları olmak üzere Endonezya, Sudan, Hindistan ve Kuzey Afrika'daki ülke ve toplumlar etkilenmiştir.²⁹ Bunun yanında özellikle 19 ve 20 yüzyıldaki İslam ulema ve mütefekkirlerinde etki yapmıştır. 20 yüzyılın en önemli mütefekkirlerinden olan Cemaluddin Afgani, Muhammed Abduh ve Senusi gibi,³⁰ hatta Şekib Arslan ve Mısırda İhvan-ul Muslimin hareketi üzerinde,³¹ Vehhabiliğin etki yaptığını söylemek mümkündür. Boşnak ulemanın önde gelen figürlerinden olan Fikret Karçiçe göre İslam toplumlardaki Vehhabiliğin yaygınlaşması ve İslam toplumlardaki Vehhabileşme dönüşümü yaşayan toplumları coğrafi ve sosyal benzerliğinden kaynaklandığını belirtmektedir.³² Ancak coğrafi ve toplumsal benzerlikler bulunmayan toplumlarda eğitim ve Hacc ziyaretleri sayesinde etki yaptığını görmek mümkündür.³³ Suudi hükümeti Vehhabilikle askeri ve dini etkisinin yanında, ekonomik ve sosyal anlamda da etki yaptığını söylemek mümkündür. Özellikle petrolün keşfi ile beraber bu etki giderek yaygınlaştı. Ancak Suudi devleti bu büyük imkanları kurumlar aracılığıyla değil, ilkel araçlarıyla (modern olmayan metodlar, yozlaşmış insanlar ve akademik yeterliliği ve üretkenliği eksik olan kişiler) aracılıyla kullandı.³⁴

Vehhabilik ilk dönemde Muhammed b. Abdulvehhab'ın oğulları aracılıyla, şeyh Huseyn ibni Muhammed ibni Abdulvehhab ve Abdullah ibni Muhammed ibni Abdulvehhab, şeyh Aliyy ve şeyh İbrahim, öğrenciler aracılıyla ve en önemlisi Muhammed b. Abdulvehhab'ın yayınlanan risale ve kitapları, Vehhabilerin tavsiye ettikleri imamların kitapları³⁵ yaygınlık kazandı. 20 yüzyılın 80'li yıllarında İslam'ı seçen önemli Fransız düşünürlerinden Roger

²⁹ Nexhat İbrahimi, Abdu'l-vehhabi dhe vebabizmi në dritën e provave, 19. 08. 2009, <http://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=562> (erişim 11 Aralık 2015).

³⁰ Nexhat İbrahimi, Abdu'l-vehhabi dhe vebabizmi në dritën e provave, 19. 08. 2009, <http://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=562> (erişim 11 Aralık 2015).

³¹ Nexhat İbrahimi, Abdu'l-vehhabi dhe vebabizmi në dritën e provave, 19. 08. 2009, <http://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=562> (erişim 11 Aralık 2015).

³² Fikret Karçiç, Društveno Pravni Aspekt İslamkog reformizma, Yayınlanmamış Tez, Saraybosna, 1990, s. 64.

³³ Fazlur Rahman, İslam, çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Selçuk Yayınları, Ankara, 1993, s. 272-279.

³⁴ Nexhat İbrahimi, Abdu'l-vehhabi dhe vebabizmi në dritën e provave, 19. 08. 2009, <http://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=562> (erişim 11 Aralık 2015).

³⁵ Nexhat İbrahimi, Abdu'l-vehhabi dhe vebabizmi në dritën e provave, 19. 08. 2009, <http://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=562> (erişim 11 Aralık 2015).

Garaudi Vehhabilik konusunda ise ‘Vehhabi devleti 70’li yıllarından itibaren, İslam dünyasının çekim merkezi olacağını’ düşünmektedir. Ona göre Suudi devletin etki edebileceği birkaç kanal bulunmaktadır: her şeyden önce İslam dünyasında camileri idare edecek büyük sayıda imam yayılacak. Söz konusu imamlar değişik etnik gruplara mensup olabilirler ancak onların tek şartı Vehhabi ve Suudi gelenek ve dogmalardan geçmiş olmaları yeterli bulunacaktır.³⁶

Suudi devleti STK, eğitim-yardımlaşma dernek ve vakıflar aracılığıyla söz konusu yazarların kitaplarını değişik dillerde tercüme, basım ve dağıtım konusunda büyük adımlar atmıştır. Ancak atılan bu hızlı adımların söz konusu literatürün selektik, düşük kalitedeki tercüme ve anlatımla karakterize edilmektedir.³⁷

İç kamuoyunun yoğun dini duygularını da kontrol altına almak zorunda kalan Suudi yönetimi bir yandan iç kamuoyuna dini bir argüman oluşturmak, öbür yandan ülkesinde yetişen öğrenci ve din adamlarıyla sayesinde geniş coğrafyalara ulaşma imkânına kavuşmak için yabancı öğrencilere önem vermiştir.

Öte yandan özellikle 1990 yılı itibariyle Balkanlarda Vehhabi grupların etkisi görülmeye başladı. Yukarıda söz edilen metotların revize edilmiş şekli halen geçerliliğini korumaktadır. Diğer bölümlerde de görüleceği üzere bağışlar, yetişen öğrenciler ve Vehhabi literatürünü yaygınlaştırarak Vehhabilik Balkanlara da sirayet edecektir.

Yukarıda bahsedilen dış politika unsurların yanında Suudi Hükümetin aktif bir şekilde faal olduğu ulusal, bölgesel ve uluslararası örgütler mevcuttur. Siyasal, ekonomik ve kültürel boyutlarını ihtiva eden bu örgütler sayesinde Suudi hükümeti jeopolitik hedeflerini ve uluslararası konumunu güçlendirmektedir. Aşağıda söz konusu örgütlerin bazılarından bahsetmek yerinde olacaktır.

2.2. Suudi Arabistan; Ulusal ve Uluslararası Örgütler

2.2.1. İslam Kalkınma Bankası

³⁶ Roger Garaudy, *İntegrismes*, P. Belford, 1990, s. 10.

³⁷ Nexhat Ibrahim, *Abdu'l-vehhabi dhe vebabizmi në dritën e provave*, 19. 08. 2009, <http://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=562> (erişim 11 Aralık 2015).

15 -16 Aralık 1973 tarihinde Cidde’de yapılan İslam Ülkeleri Maliye Bakanları Konferansı sonunda, İslam ülkeleri arasında iktisadi işbirliğini teşvik etmek ve bu ülkelerin kalkınmalarını hızlandırmak maksadıyla bir banka kurulması kararlaştırılmış ve bu konuda 24 ülke arasında bir niyet beyanı imzalanmıştır. İslam Kalkınma Bankası 1975 Ekim ayında Cidde’de açıldı. Banka çalışmalarına tek tek ve toplu olarak İslam toplumlarına ve üye devlet halklarının toplumsal ilerlemesi, iktisadi kalkınması yolunda ve İslam prensiplerine uygun olarak başladı. Bu hedef çerçevesinde üye ülkelerdeki dış ticarete katkıda bulunmak, özel fon işlemleri ve normal gelişim işlemleri yapmasını, temel hedef olarak belirledi. Ve yine çeşitli iktisadi faaliyetleri yönetmek için araştırmalar yapmak, kalkınma alanında çalışanların eğitim çalışmalarını yönetmek, çalışanların eğitilmelerini sağlamak amaçlandı.³⁸ İslam Kalkınma bankası Balkanlarda birçok projeyi maddi destek vermiştir. Özellikle şehir ve köylerin alt yapılarını inşa etme konusunda krediler vermiştir.

2.2.2. Suudi Kalkınma Fonu

Suudi Kalkınma Fonu, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve sosyal hamlelerini desteklemek amacıyla, Suudi Arabistan Krallığı’nın dış yardımlarını bu yolla akıttığı ana kalkınma kanallarından birini teşkil etmektedir. Fon, 10 milyar Riyal sermaye ile 1977 senesinde kurulmuş ve üçüncü dünya ülkelerinin artan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sermayesi 1981’den itibaren 25 milyar Riyale yükseltilmiştir. Suudi Kalkınma Fonu bölgedeki finans müesseselerinin en önemlilerinden biri olarak addedilmektedir ve kalkınmakta olan ülkelere yardım için Suud Hükümetinin sunduğu temel kaynak niteliğindedir.³⁹ Fon, başta Kuzey Kıbrıs olmak üzere İslam ve Arap ülkelerine çeşitli projeler yoluyla yardım sağladı. Aynı zamanda bu yardımlar sayesinde Suudi yönetimi kendi jeostratejik hedeflerini hem de dünya genelinde kendi dini anlayışını yaygınlaştırmak adına önemli finansal kaynaklar yaratmaktadır.

2.2.3. İslam İşbirliği Teşkilatı

İslam İşbirliği Teşkilatı günümüzde nüfusunun çoğunluğu veya bir kısmı Müslüman olan ülkelerin üye olduğu ve üye ülkeler arasında politik, ekonomik, kültürel, bilimsel ve sosyal

³⁸ Mustafa Bostancı, Suudi Arabistan Devletin Kuruluşu ve Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri (1926-1990), Doktora Tezi, Ankara 2013.

³⁹ Mustafa Bostancı, Suudi Arabistan Devletin Kuruluşu ve Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri (1926-1990), Doktora Tezi, Ankara 2013.

dayanışma ve işbirliğini amaçlayan uluslararası bir kuruluştur.⁴⁰ İİT, 1967 yılında yaşanan Arap-İsrail Savaşı ile 1969 yılında gerçekleşen Mescid-i Aksa'nın kundaklanması sonrasında Fas Kralı Hasan ile Suud Kralı Faysal'ın ortak çağrısıyla Rabat'ta toplanan ilk İslam Zirvesi sonrasında başlayan bir sürecin sonucunda kurulur.⁴¹

Özellikle, İslam medeniyetinin uluslararası siyasette etkili olmasını amaçlayan Suudi Kralı Faysal, Filistin merkezli bu olumsuz gelişmeleri, "İslam birliği" tezi için kullanmış ve İİT'nin kuruluşuna öncülük eder. Suudi Arabistan'ın bu girişiminde, 1960'larda Mısır liderliğinde Sovyet yanlısı bir çizgiye giren Arap milliyetçisi ülkeler ile Suudi Arabistan liderliğindeki geleneksel monarşiler arasında yaşanan Arap Soğuk Savaşı'nın da etkisi vardır. Yani, Suudilerin İİT'nin kuruluşuna öncülük etmesi, Mısır'ın yükselişine ve Arap milliyetçiliğine karşı bir tepkiyi de içinde barındırır. Bu bağlamda İİT, bir anlamda, Mısır öncülüğünde kurulan Arap Birliği'ni dengelemek amacıyla kurulduğu düşünülebilir.⁴² Kuruluşuyla 'ümme'tin sorunlarına çözüm bulması hedeflenen İİT⁴³ Suudi Arabistan, İslam dünyasında nüfuzunu arttırmak için önemli bir kurumdur. Örgütün iki kurucusundan biri olan krallık mali açıdan da en büyük destekçisidir.

2.2.4. Arap Birliği

Osmanlı'nın dağılma dönemine girmesiyle XIX. Yüzyıl boyunca çeşitli misyonerlik faaliyetlerinin etkisiyle Lübnan ve Mısır gibi Hıristiyan Arapların yoğun olduğu çevrelerde Arap ulusçuluğu fikrinin tohumları atılmıştır. Arapların Birliği (Pan Arabizm) düşüncesi 1990'lü yılların başlarından itibaren Mısır ve Suriye'de gelişme içine girmeye başlamıştır. 22 Arap ülkenin üye olduğu milletler arası bir örgüttür. Arap ülkeleri arasında ilk ittifak 1936'da Irak ve Suudi Arabistan arasında gerçekleşmiştir. 1944'te imzalanan İskenderiye Protokolü ile Arap Birliğinin temeli atılmıştır.

Arap Birliği; Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan, Suudi Arabistan ve Suriye devletleri tarafından 22 Mart 1945'te Kahire'de olan Arap Birliği'nin bugün 22 üyesi mevcuttur. Örgüt, Arap ülkeleri arasında ekonomik, kültürel, siyasi ve sosyal ilişkileri düzenlemek amacıyla kurulmuştur. Ortak pazar ise 1965 yılında kurulmuştur. 1950 yılında Müşterek Savunma ve Ekonomik İşbirliği

⁴⁰ Daha fazla bilgi için bk. Hourani, a.g.e., İstanbul, 2013.

⁴¹ Muhittin Ataman, Ayşe Nur Gökşen, Sembolizm Ve Aktivizm Arasında İslam İşbirliği Teşkilatı, Seta, Analiz, Ocak 2014 Sayı:76.

⁴² Ataman, Gökşen, a.g.e., sayı, 76.

⁴³ İslam Konferansı Teşkilatı'', *İslam Ansiklopedisi*, C.23, TDV, İstanbul, 2001. Davut Dursun, İslam Dünyasında Dayanışma Hareketleri ve İslam Konferansı Teşkilatı, Ağaç yay., İstanbul, 1992.

Antlaşması'nın imzalanmasıyla Savunma ve Ekonomik İşbirliği Grubu adıyla yeni bir organ kurulmuş ve 1976'da Arap Barış Gücü'nün kurulmasıyla savunma alanında da önemli fonksiyonlar yüklenmiştir. Barış Gücü'nde Suudi Arabistan'nın payı % 20'dir.⁴⁴

Arap Birliğinde Suudi Arabistan konjonktürel olarak Ortadoğu'da dünya da oluşan krizlere bağlı bir şekilde pozisyon almıştır. Cemaluddin Nasır'ın çok fazla güçlendiği zaman Pan-İslamist politikaları takip ederek Arap milliyetçiliğini ikinci plana bırakmıştır.

---

⁴⁴ Daha fazla bilgi için bk. Albert Hourani, Arap Halkları Tarihi, çev. Yavuz Alogan, İletişim Yay, İstanbul, 2013; Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914–1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1989.

İKİNCİ BÖLÜM

3. BALKANLAR VE İSLAMİYET

3.1. Balkanlara Giriş: Balkan Coğrafyası ve Önemi

Bu bölüm Osmanlı sonrası dönemde, Balkanlardaki Müslümanlarını tanıtmaya amacı hedeflemektedir. Söz konusu bölümde bizi ilgilendiren Müslüman yerli halkı kapsamaktadır. Balkan coğrafyası, etnik yapısı, nüfus vs. genel hatlarla ele alındıktan sonra kısaca günümüzdeki tüm Balkan ülkelerindeki Müslümanlar ve İslami yaşamları ele alınacaktır. Ancak konumuzla alakalı olanlar ve Müslüman çoğunluğa sahip veya çoğunluğa yakın olan ülkeler: Bosna, Kosova, Arnavutluk ve Makedonyayı daha geniş bir şekilde ele almak isabetli olacaktır. Balkanlardaki dini hayat ve Müslümanların geleneksel organizasyon şekli ele alınacaktır. Balkan coğrafyası hakkında genel bilgiler verildikten sonra Balkan Müslümanların sayısı, Osmanlı sonrası günümüze dek yaşamları, dini statüleri ve hakları incelenecektir. Özellikle Osmanlıdan sonraki süreçte dini hayat ve buna bağlı gelişmeler tartışılacaktır. Bir başka deyişle Modern Balkanlarda dini hayat ve İslamiyet araştırmamızın özünü oluşturacaktır.

Şüphesiz ki Balkanlardaki İslamiyet'i ele almanın ana amacı konumuzla alakalı 1990 yılına kadar toplumsal yaşamını, dini hayatını ve buna bağlı olarak 1990 yılı sonrası toplumsal dönüşümü kıyaslamalar yapmaktır. 1912 yılından sonra Osmanlı'nın geri çekilmek zorunda kalmasının ardından milletler çapında gelişen ayrılma ve bağımsızlaşma hareketleri, din çevrelerine ve gruplarında da yansımıştır. Balkanlardaki toplumsal yapıları Balkan savaşlarından sonra Osmanlı'nın çekilmesiyle beraber siyasi konjonktüre bağlı olarak ciddi anlamda toplumsal değişim ve dönüşüm yaşamışlardır. Buna göre Balkan Müslüman topluluklarının tecrübe ettikleri tarihi süreçleri incelemek yerinde olacaktır.

Balkanlar çok büyük bir coğrafya olmamasına rağmen etnik anlamda bir mozaik teşkil ettiği için birçok ülke kurulmuştur. Buna bağlı olarak da İslami anlayışın ve dini yaşantının ülkeden ülkeye farklılıklar arz ettiği görülmektedir. Bu çeşitliliği yerel dinamikler şekillendirmiştir. Onun için Balkanlarda İslamiyet adındaki bölümü genel bilgiler verdikten sonra ülkeden ülkeye ve etnisiteden etnisiteye çok fazla farklılıklar arz ettiği için ayrı ayrı ele almak daha doğru olacaktır.

Tarihi boyunca etnik çoğulculuk, dil ve dinsel farklılıklar yüzünden istikrarsızlıklar ve çatışmalar yaşamış olan Balkanların 20'nci yüzyılını tarif etmek için en özlü söz: 'yüzyıl savaşa başladı savaşa bitti'dir. Savaş olan yerde kan, gözyaşı, göç, dram, istikrarsızlık ve acı vardır.

Balkanlar dünyanın dört büyük medeniyetinin örtüştüğü, Eski Yunan, Roma, Bizans, Osmanlı Türkiye'si ve Katolik Avrupa kültürlerinin buluştuğu, çatıştığı, bazen kaynaştığı, ancak hiçbir kültürün tek başına egemen olamadığı, dinamik, kimi zaman patlayıcı, çok katmanlı ve yerel bir uygarlık yarattığı bir coğrafya ve bir sınır bölgesidir. Balkanlar'ın kültürel çeşitliliği sakinlerinin farkına varamayacakları kadar sıradanlaşmıştır.⁴⁵

Balkan Lafzı: Balkan lafzı sarp ve ormanlık sıradağ, sık ormanla kaplı dağ, yığın, küme, sazlık ve bataklık anlamlarında kullanılan bir kelime olarak sözlüklerde geçmektedir. 20'nci yüzyılda Balkanlara siyasal anlamlar yüklenmeye başlanmıştır. 1918'den sonra Balkan yarımadası büyük ölçüde kullanılamaz olmuştur. Özellikle Almanların bir Nazi imparatorluğu kurma ideolojileri Balkanları da kapsadığından Balkan yarımadası Almanlar tarafından kurulmak istenilen imparatorluğun 'doğal ekonomik ve siyasal uzantısı' olarak kaynaklarda yerini almıştır. Balkan konferansları ile (1930-1934 arası) Balkan tabiri yeniden sıkça kullanılmıştır. İkinci dünya savaşından sonra Güneydoğu Avrupa tabiri Nazi Almanya'sının sahneden çekilmesi ile sona erdi. Ancak Güneydoğu Avrupa tabiri 1989 yılında Sovyetler Birliği'nin ve ardından da doğu Avrupa'nın yıkılması ile tekrar sıkça söylenen bir tabir haline gelmiştir.⁴⁶ Balkan kavramının orijini ile ilgili değişik görüşler bulunmaktadır.⁴⁷ Günümüzde ise Balkanlardaki siyasi ve akademik yerel elitler tarafından Türk-İslami bir anlam taşıdığı için Balkan tabiri özenle kullanılmaya çalışılmaktadır. 'Güneydoğu Avrupa' isminin kullanılma tercihi jeo-politik bazı sebeplere bağlıdır. Balkanlardaki mevcut ülkelerin hepsini Avrupa Birliği'ne (AB) üyesidir veya üye başvurusunda bulunmuştur.

Balkan Coğrafyası ve Önemi: Balkanlar basit bir tarifile Adriyatik'le Karadeniz arasındaki bölgeye verilen isimdir. Balkan yarımadası Asya ile Avrupa'nın birleştiği bölgede yer alır. O

---

⁴⁵ Nadire Filiz İrge, Balkanlarda Jeopolitik Bölünmeler ve Türkiye, Uluslararası Balkan Kongresi, Kocaeli Üniversitesi, Bilgesam, 28-29 Nisan 2014.

⁴⁶ Mithat Atabay, 20'nci Yüzyılda Türkiye Ve Balkanlar (Savaş, Barış, Göç Ve Dramın Tarihi), Kriter Yay, Mart 2012, İstanbul.

⁴⁷ Balkan kavramı ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Maria Todorova, Balkanları Tahayyül Etmek, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

nedenle en çok etkileşimin olduğu ve mücadelelerin yaşandığı bir bölgedir.⁴⁸ Adriyatik denizinden Karadeniz'e kadar yayılan Balkanlar adı verilen bu coğrafya yaklaşık 550,000 km karelik bir alanı kapsamaktadır. Bu bölge içinde bugün 12 devlet bulunmaktadır. Romanya ve Moldova bazen Balkan ülkeleri arasında sayılmakta bazen de tanım dışına çıkarılmaktadır. Slovenya da yapısı itibariye birçok kereler Balkanlar'dan daha çok Almanya ve Avusturya'ya yakın bir bölge olarak tanımlanmaktadır. Fakat biz tarihten günümüze gelen daha derin bir çizgiden bakarsak bu 12 ülkeyi de Balkanlar olarak niteleyebiliriz. Osmanlılar bu bölgeye Avrupa-i Osmani veya Rumeli-i Şahane demekteydiler.⁴⁹

Günümüzün ticaret dünyasında, Avrupa'yı Asya ile bağlayan dolaşım imkanları hayli çoğalmıştır. Bu anlamda deniz yolları ve Süveyş kanalın açılması serbest dolaşımı daha da arttırmıştır. Buna rağmen Balkan coğrafyası söz konusu iki kıtaların birleştirme konusundaki önemini hiç kaybetmedi. Haklı olarak birinci dünya savaşın sonunda bir süper gücün diğer bir süper güce Balkanları koz olarak kullanabilir mi? sorusu soruldu. Şüphesiz Balkanlar iki kıta arasında köprü görevini yerine getirmeye devam edecektir.⁵⁰ Günümüzde ise özellikle Avrupa Birliği için jeostratejik olarak önemli bir parça teşkil etmektedir.

Nüfus: Romanya'yı da içine aldığımızda Romanya nüfusu yaklaşık 21,5 milyon bu bölgede bugün 70 milyon civarında insan yaşamaktadır. Balkan ülkeleri, Bulgaristan 7,5 milyon, Makedonya 2 milyon, Yunanistan 11,5 milyon, Arnavutluk 3,5 milyon, Kosova 2 milyon, Karadağ 670 bin, Bosna Hersek 4,5 milyon, Hırvatistan 4,3 milyon, Sırbistan 7 milyon, Romanya 21,5 milyon, Moldova 3,5 milyon ve Slovenya 2 milyon anlaşılmaktadır. Tabii bu ülkeler içine statüsü tartışmalı olan Sancak bölgesini 530 b de vardır.⁵¹

Bu nüfus içinde yaklaşık 9 milyon Müslüman'ın bulunduğu hesaplanmaktadır. Balkan savaşları öncesi bu bölgede Arnavutlar hariç yaklaşık 2,5 milyon Müslüman yaşadığı tahmin edilmekteydi. Kemal Karpat'ın yaptığı bir araştırmaya göre o dönemde Müslümanların nüfus içindeki payı yaklaşık % 40'ın biraz üstündeydi. Bugün için ise bu oran %12 civarındadır. Balkan savaşları ve sonrası dönemde bu bölgeden ne ölçüde bir nüfusun göçe zorlandığı veya asimile edildiği bu oranlardan rahatça anlaşılmaktadır.

---

⁴⁸ Atabay, a.g.e., Mart 2012, İstanbul.

⁴⁹ Balkan coğrafyası ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Halil İnalçık, 'Balkan', *The Encyclopedia of Islam*, c.1, Liede 1960, s. 998-1000.

⁵⁰ Fredinant Schevill, *A History of the Balkans: From the Earliest Times to the Present Day*, Dorset Press, New York, 1991, s.13.

⁵¹ Veriler Factbook'tan alınmıştır.

Osmanlı Döneminde 19.yy'a kadar bir ve beraber olan bir coğrafya özellikle milliyetçilik akımlarının artması ile birlikte parçalanmış durumundalar. Birinci ve İkinci Dünya savaşı sonrasında ise bu parçalanma daha da arttı. Topraklar parçalandı, insanlar göçe zorlandı, birçok asimilasyon tedbiri uygulandı. Nihayet demografik yapı büyük ölçüde değişerek günümüzdeki halini almıştır.

Etnik Yapı: Balkanlar dünyada az rastlanan çok ilginç etnik yapısına sahiptir. Modern Balkan ülkeleri küçük olmalarına rağmen tarihten gelen rekabet ve savaş durumları etnik aidiyetlerini daha belirgin hale getirmişlerdir. Balkanlarda etnik kimliğin en önemli belirleyicisi, öncelikle ırk ya da dil değil, dindir. Bu coğrafyada dinden sonra etnik kimliğin en önemli belirleyicisi, dil olmuştur.⁵²

Balkan milliyetçiliklerin Avrupa milliyetçiliklerinden farklı olarak dinsel hüviyetin ağır basan kilise ve din adamının kilit rolü olan teolojik bir milliyetçilik türü olarak gelişti. Bununla beraber siyasi, kültürel ve toplumsal boyutları olan Balkan milliyetçiliği Rusya'nın Osmanlı ile yaptığı savaşlar sonucu yeni bir boyut kazandı, başta Yunanistan daha sonra Sırbistan ve Bulgaristan'la devam eden milliyetçi mücadeleleri bağımsız ve 'ulus' devletlerin kurulmasıyla sonlandırıldı.⁵³ Bu anlamda Balkanlarda milliyetçilik ve etnik yapılar Fransız Milliyetçiliğinden ayrılmaktadır.

Günümüzde Balkan coğrafyasında etnik mozaiği devam etmektedir. Birçok demografik değişikliğine rağmen modern ulus devletlerdeki bu çoğulculuk hala devam etmektedir. Günümüz Balkanların farklı ülkelerde yaşayan en büyük etnik grup şüphesiz Slavlar oluşturmaktadır. Hırvat, Sloven Sırp, Boşnak ve Makedonlardan oluşan Slavlardan sonra Arnavutlar, Yunanlılar ve Bulgarlar çoğunluğunu teşkil etmektedirler.

Günümüzde Balkanların birçok çatışması bu karmaşık etnik yapıya bağlı olarak gelişmektedir. Modern Balkan çatışmalarda Sırp'ların Boşnaklara karşı yaptıkları katliamları dini yönünü belirgin hale görülmüştür. Nitekim Sırp ordu komutanlarının önde gelenler Boşnakları katlederken 'biz Türklerden hak alıyoruz' şeklinde açıklamalar yapmışlardır. Birçok araştırmacı eski Yugoslavya'da yaşanan çatışmalarda din öneminden bahsetmiştir, özellikle savaşta birçok cami ve kilisenin bu şiddetin hedefi olmasından dolayı. Paul Mojzes

---

⁵² Bilgehan A Gökdağ, Balkanlar: Etnik Karmaşanın Dinsel Boyutları, *Karadeniz Araştırmaları*, Kış 2012, Sayı 32, s. 1-27.

⁵³ Balkanlardaki milliyetçiliği ile ilgili daha fazla bilgi için bk: Kemal Karpat, Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik, Timaş Yayınları, İstanbul 2012; İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğunda Milliyetçilik (en Kahlı Miras), 13. Türk tarih Kongresi, Ankara, 1999.

Balkanlardaki çatışmaların dini boyutundan bahsedenlerden bir tanesi. Ona göre ‘Balkanlarda dinlerin somut tarihsel düzenlemeleri mevcut savaş durumunu etnik ve diğer boyutları ile birlikte dini özellikler de katkıda bulunmaktadır.’⁵⁴

Duijzings Balkan meselesi ile dinler anlayışını birbiriyle ilişkilendirmektedir, Osmanlı millet sisteminde siyasal kimlikler dinsel terimlerle izah edildiğini belirtmektedir. Bu sisteme göre kimlikler dil ve etnik belirtilerden yerine din ile bağlantılı olarak saptanmıştır. Gerçi Duijzings’e göre Balkanlarda etnik tanımlamalar dinsel belirtilerle çok fazla bağlantılı olduğu için etno-religion terimi çok fazla kullanılmıştır. 19 yüzyılın ikinci yarısında ‘millet sistemi’ Avrupa’da etnik ve ulus kimlik terimleriyle, modern ‘nation’ kavramı ile değiştirilmiştir.⁵⁵

Balkan ülkelerin ulusal kimlikte, dinsel ideolojiler ve doktrinler zikr edildiği sürece din önemli bir rol oynamaya devam edecektir. Ortodoks kilisesi Balkanlardaki birçok milliyetçi hareketlerde kilit rol oynadı. Ancak Balkanlardaki Müslümanlarda ulusal kimliğin inşa sürecinde İslam dinin kilit rol oynayıp oynamadığı tartışma konusudur. Duijzings’e göre lokal düzeyde İslam dini önemini korurken, etnik kimlik inşasında da kilit rol oynadığını belirtmek gerektiğini vurgulamaktadır.⁵⁶ Evet, Boşnak halkı diğer Slav halklarından ayıran en büyük öge İslam’dır. Aynı şekilde 1992-1995 yılında Bosna savaşı sürecinde Boşnak kimliğin dini motiflerin yani İslami yönü çok fazla vurgulanmıştır. Ancak 1999 yılında Kosova savaşında Sırp lar ile Arnavutlar arasındaki çatışmalarda temel belirtici öge milliyetçilik olduğunu kabul etmek gerek.

Her ne kadar bugün Balkanlar’da mevcut her ülke tek dil, din ve kültüre sahip olduğunu iddia ediyorsa da bunların hepsinde çeşitli dil ve din ayrılıkları ve onların sebep olduğu gerginlikler hüküm sürmektedir.⁵⁷

Sonuç olarak İslam dini ile yerel milliyetçilikleri arasında bir bağlantının var olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Bosnada Hırvat ve Sırp Slavlardan, Boşnaklar kendilerini ayırtırmak için İslam dinini ön plana tutmaya özen göstermeleri bunun kanıtıdır. Bu hassasiyet toplumsal konular ve siyasal süreçlere de yansımıştır. Erken dönem sayılabilecek

---

⁵⁴ Paul Mojzes, *The Yugoslavian Inferno: Ethnoreligious Warfare in the Balkans*. New York, Continuum, 1995, s. 126.

⁵⁵ Ger Duijzings, *Religions and the Politics of Identity in Kosova*, Hurst&Company, London, 2000, (introduction).

⁵⁶ Duijzings, a.g.e., 2000.

⁵⁷ Kemal Karpat, ‘Balkanlar’, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c.5, s. 27

20 yüzyılında Aliya Izzetbegoviç önderliğinde ‘Genç Müslümanlar’ (Mladi Muslimani) adında siyasi bir teşkilatın kurulması bunun göstergesidir.

Dil: Balkan dilleri beş ayrı gruba ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi Slav dilleri topluluğudur. Bu dil grubu da üç ana bölüme ayrılır. En başta Sırbistan, Bosna Hersek, Karadağ ve Hırvatistan'da yaklaşık 20 milyon kişi tarafından konuşulan Sırpça ve Hırvatça ağızları gelir. İkinci grubu Makedonca ve Bulgarca konuşan ve toplam olarak 9 milyona yaklaşan eski Yugoslavya ve Bulgaristan'da yaşayan Slavlar oluşturur. Üçüncü Slav grubunu ise Slovenler ve sayıları çok düşük olan Çeklerle Slovaklar meydana getirir. Bunların tamamı Kuzey Balkanlar' da yaşarlar. Balkanlar' da ikinci ve en yaygın dil Latin kökenli Romence ile Ulahça olup bu sonuncusunun en azından belli başlı üç lehçesi bulunmaktadır. Romence, Ulahça ve Dalmacyadır. Üçüncü dil grubunu Rumca konuşanlar oluşturur. Bunlar çoğunluk halde Yunanistan'da, küçük azınlıklar halinde ise Makedonya, Arnavutluk ve Bulgaristan'da görülmektedirler. Rumca konuşanların tamamı 9,5 milyon kadardır. Dördüncü dil grubu Arnavutça konuşanlardan teşekkül etmektedir. Bu grup Arnavutluk ve Kosova bölgesinde çoğunlukta olup sayıları 8 milyon civarındadır. Beşinci dil grubunu Türkçe konuşanlar meydana getirmektedir ki bunların sayıları 9 milyona yaklaşmaktadır. Bu nüfusun 6 milyonu Türkiye'nin Avrupa kesimindeki topraklarında (Trakya), 1.5 milyon kadarı Bulgaristan'da, kalanı ise Yunanistan (Batı Trakya). Makedonya (Üsküp, Priştine) ve Romanya'da (Dobruca) yaşamaktadır.⁵⁸ Tüm Müslüman halkların dini dili ise Arapçaydı. Arapça dili ilim ve bilim diliydi, Türkçe ise 1912 yılına kadar resmi dil idi. Farsça dili ise edebiyat özellikle de şiir dili idi.⁵⁹

3.2. Modern Balkanların Kısa Tarihi

Dünya Savaşı sonunda 1878'de Avusturya'nın işgaline uğrayan Bosna-Hersek'le beraber Hırvatistan, Slovenya, Sırbistan ve Makedonya yeni bir ülke olarak ortaya çıkıp Yugoslavya adını almıştır ve iki dünya savaşı arasındaki yıllarda Balkanlar büyük siyasi iç çalkantılar geçirmiştir. Her ülkede çok sayıda siyasi parti türemesine rağmen hiçbirinde gerçek anlamda bir demokrasi kurulamamış, sonunda her yerde ya faşist parti ya da şahıs diktatörlüğü hakim olmuştur.

⁵⁸ Kemal, Karpat, ‘Balkanlar’, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c.5, s. 27

⁵⁹ Nexhat İbrahimi, Natyra, Manifestimet, Problemet Dhe Perspektiva e Zgjimit İslam në Ballkan, Zeri İslam, Ağustos 2008 <http://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=497>, (erişim 15 Ekim 2015).

İkinci Dünya Savaşı'nda Balkanlar İtalyan ve Alman işgaline uğramış, ardından 1944-1945 yıllarında da Sovyet orduları Balkanlar'ın büyük kısmını işgal etmiştir. Ancak Yunanistan çok kanlı bir iç savaştan sonra Batı tarzı demokrasi rejimini koruyabilmiş, Yugoslavya ise komünizmi benimsemesine rağmen Mareşal Tito'nun dirayetli yönetimi sayesinde Sovyet hakimiyetine girmekten kurtulabilmiştir. Yunanistan dışındaki bütün Balkan ülkeleri Marksist rejimleri kabul etmişlerdir. Ancak Balkanlar'da komünist rejimler hiçbir zaman 'enternasyonal' nitelik kazanmamış, başlangıçtan bugüne kadar 'milli komünizm' şeklinde gelişmiştir. Buna bağlı olarak her ülke kendi diline, kültürüne ve tarihine önem vermiş, Marksist kuralları ancak ekonomi alanında uygulanmıştır. Bu husus da ülkeden ülkeye farklılık arz etmektedir. Ayrıca Sovyetlere, daha doğrusu Ruslara son derece bağlı olan Bulgarlardan başka diğer Balkan ülkelerinin hepsi milli tarih ve geleneklerine her zaman üstünlük vermişlerdir.

Arnavutluk da Sovyetler Birliği ve diğer komünist ülkelerdeki köklü değişikliklere paralel olarak katı tutumunu yumuşatmış, nihayet vatandaşlarına seyahat hürriyeti tanıyarak ve sınır kapılarını açarak Batı'ya yaklaşma yoluna girmiştir. Bu arada ülkeye din hürriyetinin geleceğine dair açık belirtiler görülmüştür. 19 Aralık 1990'da devlet başkanı Ramiz Alia'nın da onaylaması üzerine Komünist Parti'ye alternatif olarak kurulan ilk siyasi parti tescil edilmiş ve böylece ülkede çok partili demokratik rejime geçme süreci de resmen başlatılmıştır.⁶⁰

Siyasal açıdan Sovyetlerin zayıflamasıyla beraber komünist hükümetler hızlı bir şekilde ekonomik ve sosyal açıdan zayıfladılar. Sovyetlerden kesilen yardımların sonucu halkın memnun edemeyen komünist rejimler halk memnuniyetsizliklerini bastırmak için şiddet yolunu seçtiler. Ancak kısa bir süre içerisinde başta Romanya olmak üzere Bulgaristan ve Arnavutluk'ta halk hareketleri rejimlerini devirmeye başardı. En karmaşık durum ise şüphesiz Yugoslavya idi. Yugoslavya hem etnik açıdan hem de dinsel açıdan diğer ülkelere benzemeyen mozaik teşkil ediyordu. Halklardan gelen talepler şüphesiz Balkanların kaderini andıran savaş ve gözyaşı ile sonuçlanacaktı. Bosna ile başlayan savaşlar Kosova ve Makedonya ile devam ederek Preşova vadisinde neticelendi.

3.3. Balkanlarda Dinler

---

⁶⁰ Arnavutların tarihi ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Rexhep Qosja, Çeshtja Shqiptare: Historia Dhe Politika, Toena, Tirane, 1998.

Balkanlar dil yönünden olduğu gibi din yönünden de çok karışık bir manzara arz eder. En kalabalık din grubunu Hıristiyan Ortodokslar oluşturur. Yunanlılar, Sırlar, Bulgarlar, Romenler, Makedonyalılar ve Karadağlılar Ortodoks kilisesine bağlı olup sayıları 55 milyon civarındadır. Osmanlı idaresi zamanında bütün Ortodokslar İstanbul Rum Patrikhanesi'ne bağlanmışlardır. XIX. yüzyılda ise milliyetçilik hareketi din alanında tesirini hemen göstermiştir. İstiklalini elde eden her Balkan ülkesi kendi milli Ortodoks kilisesini kurmuştur. Bulgar kilisesi ise daha Bulgaristan kurulmadan istisnai olarak Osmanlı hükümeti tarafından 1870'te kurulmuştur. Bütün Balkan kiliseleri, bu arada Yunanistan'da kurulan milli Yunan Patrikhanesi İstanbul Patrikhanesi'ne karşı istiklallerini ilan ederek muhtar olmuşlardır.⁶¹

Balkanlar'da ikinci büyük din grubunu Müslümanlar meydana getirmektedir. Balkanlarda Müslüman nüfusu sayısı ile ilgili ayrı bir problem teşkil etmektedir. Komünist rejimlerin nüfus sayımı süreçlerinde dini aidiyetini belirten bir kutucuğun olmaması bu problemin kaynağını teşkil edip, tam sayının bilinmesini olanaksız kılmıştır. Bazı araştırmacılara göre Balkanlardaki Müslüman nüfusun 10 milyon kadar, toplam nüfusun % 24 oluşturduğunu düşünmektedir.⁶² Balkan coğrafyasında modern dönemde oluşan ulus devletlerin sadece Kosova ve Arnavutlukta Müslümanlar çoğunluktur. Bosna Hersek'te ise çoğunluğa yakın sayıdalar. Sancak bölgesinde ise Müslümanlar hem Sırbistan'a hem de Karadağ'a bölüştürerek büyük ölçüde faktör olmaktan çıkarıldı. Siyasal ve teritoryal anlamda birlik içinde değiller. Makedonya'daki Müslümanlar ise toplam nüfusun % 30'nu oluştururlar. Bulgaristanda % 13. Yunanistan, Romanya, Hırvatistan ve Slovenya'da çok az bir azınlığı teşkil etmektedir.⁶³ Ayrıca Yunanistan'da 250.000 Romanya'da 70.000 Müslüman vardır ki bunların hemen hepsi Sünni'dir.

Üçüncü din grubunu Hıristiyan Katolikler oluşturmaktadır; sayıları 4-5 milyon civarındadır. Önemli kısmı Macar olan Katolikler Slovenya, Hırvatistan, Bosna, Voyvodina ve Erdel'de yaşamaktadırlar. Arnavutluk'ta da Katolik vardır ve ayrıca bunları çok küçük gruplar halinde Bulgaristan ve Yunanistan'da da görmek mümkündür. Bu grup XIX. yüzyılda Ortodoksluk'tan ayrılarak Katolikliğe geçmiştir. Bu sebeple Ortodokslarca adeta milliyetlerine ihanet etmiş gibi görülmektedirler. Gerçekten Balkan Ortodoks Hristiyanları, buradaki Müslümanlarda olduğu gibi, din ve milliyet tarihi bakımından birbirinden ayrılmayacak bir

⁶¹ Kemal Karpat, "Balkanlar", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c.5, s. 27

⁶² Zentrak-Institut İslam-Archiv Deutschland (SOEST)'e göre günümüzde Avrupada yaklaşık 53 milyon Müslüman yaşamaktadır. Over'e göre de Avrupada 53 milyon Müslüman yaşamaktadır. <http://www.emunion.org/?action=artikle&id=39>, (erişim 23 Ekim 2015).

⁶³ Nexhat İbrahimi, Natyra, Manifestimet, Problemet Dhe Perspektiva E Zgjjimit İslam Në Ballkan, Zeri İslam, Ağustos 2008 <http://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=497>, (erişim 15 Ekim 2015).

biçimde iç içe girmiştir. Nitekim Balkan liderleri XIX. yüzyılda Avrupa milliyetçiliğinin laik yönlerini şeklen kabullenmelerine rağmen büyük halk kitleleri din ile milliyeti bir bütün olarak benimsemekte devam etmişlerdir. Buna bağlı olarak Bosna Müslümanlarının dilleri Sırpça ve Hırvatça olduğu halde nüfus cüzdanlarında milliyetleri Müslüman olarak gösterilir. Dolayısıyla milliyet dile değil dine bağlanmıştır.⁶⁴ Balkanlarda asırlar boyunca kolayca bir kenara bırakılmayacak şekilde din, kimliğin ana deposu ve sadakatın birincil kaynağıydı. Sonuç olarak, birçok Balkan milliyetçiliği etkili olabilmesi için, gerekli siyasi sadakat ve yeni kimlik formları için aynı dini bileşeni paylaşmaları gerek.⁶⁵

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Balkanlar'da (Yunanistan hariç) yerleşen Marksist rejimler din ve din eğitime çok yakın zamana kadar karşı çıkmışsa da dinin milli kültür ve gelenek şekline bürünerek yaşamasını önleyememişlerdir. Konuştuğu dil ne olursa olsun Müslüman halk milli benliğini kaybetmemiş, diğer Müslümanları kardeş olarak görmekte devam etmiştir. Balkan ülkelerinin, özellikle Yugoslavya Arap ve diğer İslam ülkeleriyle dostluk ilişkileri kurması, Müslümanların durumlarını olumlu yönde etkilemeye başlamıştır.⁶⁶

Balkanlarda İslam'ın yayılması konusunda ise tasavvufun önemli bir yeri olduğunu söylemek gerekmektedir. Balkandaki İslam anlayışı, toplumsal yaşam ve siyasi yapılanmalar eskiden beri tasavvufun nüfusunu gözlemlemek mümkündür. Osmanlı döneminde bu böyle, Osmanlı sonrası bağımsız ulus devletlerin inşa sürecinde de böyle. Özellikle Arnavutluk'ta bağımsızlık sürecinde Bektaşilik önemli rol oynadı. Naim, Sami (Şemsettin Sami) ve Abdül Fraşeri kardeşler dil, din ve kültürel anlamda Arnavut ulusun inşasında temel rol oynamışlardır.⁶⁷ Daha sonra modern dönemde yabancı işgallere karşı da bu etki sürmüştür. Bosna'da gerek Avusturya-Macaristan işgaline karşı gerekse yakın dönemde Sırlara karşı mücadelesinde Tasavvufi hareketler payına düşeni yapmışlardır. Komünist rejimlerde İslam'ın diğer hareketlerde olduğu gibi Tasavvuf ta büyük yara almıştır. Bu dönemde İslam'ın genelinde olduğu gibi tarikatlar için kırılma dönemi olmuştur. Öte yandan toplumsal hayattaki etkisi eski oranla ciddi anlamda erozyona uğramıştır. Toplumdaki tartışmaların ve toplumsal hareketlenmeler ve değişimde tasavvufi tarikatlar büyük ölçüde gücünü kaybetmiştir. Bunun birçok sebebi var Sufilerin toplumdaki imajı, sürekli dışarıdan yardımlarla ayakta kalma

---

⁶⁴ Kemal Karpat, "Balkanlar", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c.5, s. 27

⁶⁵ Duijzings, a.g.e., s.165.

⁶⁶ Kemal Karpat, "Balkanlar" *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c.5, s. 27.

⁶⁷ Duijzings, a.g.e., s.158.

Bektaşiliğin 'Arnavut' kimliğinin ortaya çıkması ve milli mücadeledeki rolü ile ilgili bk. Nathalie Clayer, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, çev. Ali Bertkay, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2013.

mücadelesi gibi sebepler Sufileri ciddi anlamda etkisiz hale getirdi.⁶⁸ Selefilerle kıyaslandığında çok atıl ve hareketsiz kalmaktadırlar.

3.3.1. Balkan Ülkelerinde İslam

Balkanlardaki İslam'ın yayılışını gösteren ilk nüvelerini Osmanlı hâkimiyetinden önce bulmak mümkündür. Yapılan araştırmalarda Balkanlarda İslam'ın nasıl geldiği ile ilgili şunları buluyoruz: Müslümanların hâkimiyet sürdüğü 8 yüzyıl boyunca (711-1492 yıllar arasında) Endülüs (İspanya) üzerinden, Arapların iletişimde olduğu Sicilya üzerinden, 12-14 yüzyıllar arasında süren haçlı seferlerin sonucu ve doğu ile batı arasında ticaret yapan tüccarlar üzerinden⁶⁹ Balkan milletleri ile İslamiyet'in ilk temasını oluşturmaktadır. Ancak Balkanlarda İslam'ın büyük kitlelere yayılması Osmanlı döneminin 14 yüzyılın son çeyreği ile beraber başlayacaktır.⁷⁰

İslam'ın Balkanlarda neden ve nasıl yayıldığı sorusu çok tartışılmıştır. Batı tarihçileri ve günümüzde Balkanlı entelektüellerini en fazla meşgul eden konuların başına gelmektedir. İslam'ın birçok yerinde olduğu gibi Balkanlarda da kılıç zoruyla yayıldığı, insanların tehdit, ekonomik ve sosyal baskıların sonucu Müslüman olduklarını iddia etmektedirler. Bu tarih anlayışı özellikle Balkanlarda komünist ve Marksist yöneticilerin direktifleriyle yazıldığını söylemek mümkündür. Bu tür tarih yazılımı batılı yazarlar tarafından da desteklendi.⁷¹ İkinci dünya savaşı sonrası dönemde Balkan tarihçileri, genellikle yöneticilerin emirleriyle sadece milliyetçiliğin çekiciliğinin üstesinden gelmek amacıyla milli tarihlerini olayların Marksist yorumuna uydurmak için uğraşmak zorunda kaldılar. Bu koşullar altında üretilen tarihsel yorumlar, en iyisini söylemek gerekirse, acemiceydi.⁷²

Osmanlı yönetimi altındaki halkların gönüllü ya da zorlama ile din değiştirmenin nedenini anlamak için dönemin özelliğini de hesaba katmak gerekmektedir. Balkan halklarının din değiştirmeleri idari baskıların sonucu değil, dolaylı ekonomik ve toplumsal baskıların sonucu

⁶⁸ Metin İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf, Gelenek Yayınları*, 2004.

⁶⁹ Feja Kultura dhe Tradita Islame Nder Shqiptaret, Sempozyum Nderkombetar, Kosova İslam Birliği, Prishtine, 1995.

⁷⁰ Michael Kiel, *Ottoman Architecture in Albania (1385-1912)*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul, 1990, s. 15.

⁷¹ R.W.Seton-Watson (1879-1951), *The Rise of Nationality in the Balkans* (Londra 1917) yayıncının bir notla belirttiği gibi ‘savaşın yüce amacına hizmet edecek olması’ umuduyla ‘tamamlayamadan’ yayınevine gönderdi. Kitap rekor zamanda yayınlandı. (Karpas s.19).

⁷² Kemal Karpas, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, Timaş yay, İstanbul 2012, s.19-20.

olmuştur.⁷³ Osmanlı hâkimiyeti altında Balkanlarda, din değiştirmeye gitmeden İslami hayat tarzını kabul etme, yani Osmanlılaştırma da çok yaygın olarak uygulanmıştır.⁷⁴ Zorla din değiştirme örnekleri de olmakla birlikte, İslam'ı kabul edenlerin çoğu bunu zorlama sonucu yapmamıştır. Din değiştirme esas olarak hâkim milletle bütünleşme arzusunun, toplumsal ya da ekonomik statüyü yükseltme, dinsel ve toplumsal çevreyle bütünleşme amacından kaynaklanıyordu. Balkanlarda Osmanlı hâkimiyetin devam ettiği yüzyıllarda, Bosna Hersek ve Sancak halkının, Arnavutların çoğu ve Pomaklar, Osmanlılar tarafından bir dönüşüme zorlanmamalarına rağmen, İslamiyet'i kabul etmişlerdir.⁷⁵

Öte yandan Balkanlarda din değiştirme normal karşılanan ve sık rastlanan bir olguydu, özellikle kilise otoritesinin zayıf olduğu bölgelerde. Kilise otoritenin hiç olmadığı bölgelerde ise (Arnavutluk ve Bosna gibi) halk bir ayinden (dinden) başka bir ayine (dine) kolay bir şekilde geçebilirdi.⁷⁶ Duijzinge göre Din değiştirmelerde bazen zorlama bazen de etkileşim metodlarıyla olmuştur. Bazen şiddet yoluyla olmuşsa din değiştirmeleri sadece şiddet ile açıklanamaz. Etkileşim metodu ve zorlama arasında birçok unsuru da hesaba katmak gerek. Tekrar somut olarak İslamlaşma ile ilgili süreci sınırlandıracak olursak, Bosnada İslamlaşma halkın önemli bir bölümü şehirdeki aristokrasi sınıfın Müslüman olmasından sonra İslam'a geçti; az veya çok gönüllülük esasına göre onları imparatorluğun görkemi ve ihtişamı etkilediği belli. Kosova ve Arnavutluk'ta ise İslamlaşma süreci uzun zamanda şehirlerle sınırlıydı, kırsal bölgeler ise çok sonralarda Müslüman oldu. Kırsal alanda yaşayan halk özellikle dağ bölgelerinde geç 17 yüzyılda Müslüman oldu.⁷⁷ Batılı ve Hristiyan yazar ve araştırmacıların iddia ettikleri gibi, Osmanlı'nın Balkanlarda İslam'ın zorla yaygınlaştırılması hususu ise doğru bir yaklaşım değildir.⁷⁸

Bu iddiaların aksini ele alacak olursak 1900 yıllardan sonra Müslümanların zorla yurtlarından çıkarılması ve mallarına el koyulması, tekrar bazı halkların İslam'dan uzaklaştırılması zorla, tehditle ve çok kısa bir süre içinde olması batı tarihçi ve entelektüeller tarafından açıklanması gereken konulardır. Tüm tehdit ve zorlamalarına rağmen Kosova, Arnavutluk, Bosna Hersek ve Sancak halkları, Bulgaristan'da bir kısmı İslam'da kalmaya devam ettiler.⁷⁹

---

⁷³ Georges Castellan, *Balkanların Tarihi: 14-20.yüzyıl*, çev. Ayşegül Yaraman Başbuğu, Milliyet Gazetesi yay, İstanbul, 1993.

⁷⁴ *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, s.1002-1003.

⁷⁵ Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.76-77

⁷⁶ Duijzings, a.g.e., s.14.

⁷⁷ Duijzings, a.g.e., s.165.

⁷⁸ Muhammed Pirraku, *Roli i İslamit ne İntegrimin dhe Ruajtjen e Kombit Shqiptar*, Hena e Re, nr. 48, 49, Shkup, 1993.

⁷⁹ Nexhat İbrahimi, *İslami si Provokim Global*, Logos-A, Shkup, 2006.

Balkanlar ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra Balkan ülkelerin İslami kurumlar ve Müslümanlar ile ilgili bilgi vermek isabetli olacaktır. Söz konusu bölümde soğuk savaştan sonra ortaya çıkan ve kurulan ülkelerin dini yapıları ve dini kurumları ele alınacaktır. Bütün ülkeler ile ilgili kısa kısa bilgiler verilecektir ancak araştırma konumuzu en fazla ilgilendiren Kosova, Bosna, Makedonya ve Arnavutluk için daha detaylı bilgi vermek isabetli olacaktır.

Balkanlardaki Müslümanlar siyasi, coğrafi, etnik, dilsel, kültürel ve dini açıdan heterojen yapıya sahiptirler. Ancak bu heterojen yapısı içinde ortak noktaları da içermektedir, hatta ortak noktalar farklılıkları geçmektedir.

Hukuki ve mezhebi açıdan Balkan Müslümanları Hanefi-Maturudi okullarına mensupturlar.⁸⁰ Kültürel anlamda ise Osmanlı kültürüne sahiptirler. Balkanlardaki Müslüman cemiyetlerin hukuki statüleri ülkenin siyasal sisteme bağlı bir şekilde yerden yere değişiklik arz etmektedir.

Müslümanların en standart organize olma şekli başında bulunan müftü veya başkan ‘İslami Birliği’ ile olmuştur. Bosna ve Makedonya’da ‘Reisu’l Ulema’ denir, Kosova’da Müftü, Arnavutluk’ta Başkan ve Karadağ’da Meşihat başkanı olarak bilinir. Gerek entelektüel anlamda gerek organize şekli itibarıyla gerekse kadrolar açısından Bosna Hersek müftülüğü en önemlisidir, ardından Kosova ve Makedonya gelir.⁸¹ Diğer müftülükler ise daha küçüktürler

Macaristanda İslamiyet: Macaristan’da bu birlik on binlerce Müslümana hizmet vermektedir. Macaristan’da genel olarak Müslümanlar Türk, Arap Pakistanlı, İranlı ve mühtedilerden oluşmaktadır. Mühtedilerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır.⁸² Macaristan’da yaklaşık 30 bin Müslüman olduğu düşünülmektedir. Son zamanlarda bu sayı artmış da olabilir. Başkent Budapeşte de 3 resmi mescit bulunmaktadır. Ancak müftülük bilgilerine göre 6 mescit olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda ‘Calling Word’ adında İslami yayın yapan bir dergi de mevcuttur.⁸³ Macar dilinde ise iki tane çevrilmiş Kuran da mevcut bulunmaktadır.⁸⁴

---

⁸⁰ Nexhat İbrahimi, Përfaqësuesit E Shkollës Juridike Hanefite, Zeri İslam, 2009, <http://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=541> (erişim 11 Kasım 2015).

⁸¹ Daha fazla bilgi için söz konusu kurumların resmi internet sayfalarına bakılabilir.

⁸² Macaristan İslam Birliği ile ilgili daha fazla bilgi için bk. <http://www.magyariszlam.hu/eng/hicnow.html>, (erişim 15 Ekim 2015).

⁸³ Nexhat İbrahimi, Natyra, Manifestimet, Problemet Dhe Perspektiva E Zgjimit İslam Në Ballkan, Zeri İslam, Ağustos 2008 <http://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=497>, (erişim 15 Ekim 2015).

⁸⁴ Atlas İslamskog Svijeta, (ed.), Saraybosna, 2004, s.578.

Romanyada İslamiyet: Romanya’da Müslüman halk genel olarak Dobruca’da oturmaktadır. En fazla Türk, Tatar, Rom ve Arnavut bulunmaktadır.⁸⁵ Toplam nüfusun % 1’ni teşkil ettiklerini düşünülmektedir. Bir araştırmaya göre Müslüman nüfus 200 bin civarındadır.⁸⁶ Romanya’da yaklaşık 80 cami bulunmaktadır, merkezi de Konstansa’da bulunmaktadır. 20 yüzyılın sonuna doğru ise dini ilimler veren Mustafa Kemal Atatürk Okulu açılmıştır.⁸⁷

Yunanistanda İslamiyet: Yunanistan’da iki ayrı müftü bulunmaktadır. Biri Türkiye ile sıkı ilişkiler içinde olan diğeri de Yunanistan’ın resmi müftüsü. İskeçe, Gümülcine gibi merkezlerde Batı Trakya Müslümanların asıl nüfusu yaşamaktadır. Yunanistan’da yaklaşık 270 bin Müslüman yaşamaktadır, toplam nüfusun % 2’ni oluşturmaktadır. Öte yandan Yunanistan’da Müslüman Arnavut’ ta mevcuttur özellikle Çameria bölgesinde Arnavut asıllı Müslümanların büyük kısmı zorla kimlikleri ve toprakları elden alınarak asimile edilmiş durumunda.⁸⁸

Bulgaristanda İslamiyet: 1992 yılında Bulgaristan’da 1.110.000 ya da toplam nüfusun %13 Müslüman bulunmaktaydı.⁸⁹ Bulgaristan’daki Müslümanlar Türkler, Tatar ve yerli mühtedilerden oluşmaktadır.⁹⁰ Tarihte Bulgaristan’daki Müslüman büyük trajediler ve şiddetle karşı karşıya kalmışlardır. Hatta zorla Hristiyanlaştırıldığı da rivayetler arasında. Günümüzde ise Bulgaristan’da İslami eğitimi de içeren 3 lise bulunmaktadır. Başkent Sofya’da bir tane Yüksek İslam Enstitü (Visshij İslamski İnstitut) bulunmaktadır, ancak öğrenci sayısı sınırlı sayıdadır

Bir zamanlar Bulgaristan’da 2300 cami var olduğunu düşünülmektedir, 1966 yılında ise 1600 olarak düşünülüyordu. Bulgaristan müftüsünün verdiği bilgilere göre günümüzde Bulgaristan’da 1200’ün üzerinde cami, 200 kadar da mescit bulunmaktadır. Baş müftülüğün idaresinde bölge müftülüklerinin tayin ettiği 950 dolayında imam görev yapmaktadır. Ancak bunların yalnızca 150’sinin maaşı baş müftülük tarafından karşılanmakta, diğerlerine maaşları ya bölgedeki cemaat tarafından ödenmekte ya da bu kişiler karşılıksız görev

---

⁸⁵ Musulmanji Din Romaniaya, http://www.islam.ro/despre_musulmani.htm, (erişim 16 Kasım 2015).

⁸⁶ Tarile Musulmane ale Lumii Populatie si Resurse, <http://www.islam.ro/s-capitol-14.htm> (erişim 17 Kasım 2015).

⁸⁷ Atlas İslamskog Svijeta, (ed.), Saraybosna, 2004, s.580.

⁸⁸ Nexhat İbrahimi, Natyra, Manifestimet, Problemet Dhe Perspektiva E Zgjimit İslam Në Ballkan, Zeri İslam, Ağustos 2008 <http://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=497>, (erişim 15 Ekim 2015).

⁸⁹ The Human Rights of Muslims in Bulgaria in Law and Politics since 1878, Bulgarian Helsinki Committee, Member of the International Helsinki Federation for Human Rights, Sofia, November 2003, http://www.bghelsinki.org/special/en/2003_Muslims_fm.doc, (erişim 8 Kasım 2015)

⁹⁰ Nexhat İbrahimi, İslami dhe Muslimanet ne Tokat Shqiptare dhe ne Ballkanin Mesjetar, Logos-A, Shkup, s.15-18.

yapmaktadırlar. Ayrıca baş müftülükçe görevlendirilen sekiz bölge vaizi, bölge müftülükleri çapında vaaz ve irşat faaliyeti yapmaktadır⁹¹

Arnavutlukta İslamiyet: Kosova ile birlikte Arnavutluk Avrupa'da Müslüman çoğunluğunu oluşturan iki devletten bir tanesidir. Arnavutluk'ta Müslümanların nüfusu 2 milyon 700 bindir. Arnavutlar ise Balkanlarda Müslüman olan en büyük halkı oluşturur, sayı da 6 milyonu geçer. 1912 yılında Osmanlının çekilmesiyle beraber özellikle komşu ülkeleri olan Makedonya, Sırbistan ve Yunanistan'ın toprak emellerinden dolayı Arnavutluk için zor bir dönem başladı. 1945 yılında Enver Hoxha önderliğinde komünist rejimin başa gelmesi daha zor bir dönem başladı. Arnavutluk'ta dinlerin siyasal arenadan kökünü kazıtmak adına en radikal adımların komünizm döneminde atılmıştır. Enver Hoxha Pashko Vasa'nın söylemini "Arnavutların dini Arnavutluk'tur" diyerek Arnavutluk'u dünyada ilk 'ateist' devleti yaptı. Onun rejimindeki dini yapılanmalara karşı savaşı bizzat dinlerin varlığı savaşına evirdi, amacı da tüm dini farklılıkları kaldırarak rejime sadık olacak tekçi, bölünmemiş bir kurum ihdas etmek.⁹² Rejim Katolisizm, İslam ve Ortodoksluğu dış güçler tarafından Arnavutluk'a sokulan ve milli birliğini tehdit eden yabancı düşünceler olduğunu sürekli vurguladı. Müftü ve rahipler Arnavut ulusunu baltalamak için görevlendirilmiş batı ajanları oldukları ve onlarla çağdışı kalıntılar olarak tarif ederek alay edildi.⁹³ Nihayet 1967 yılında Arnavutluk komünist rejimi tüm dini ritüellerini yasakladı, sinema, spor salonu veya değişik amaçlı salon yapmak üzere birçok cami ve kiliseyi kapattı. Enver Hoxha'nın bu uygulamaları sadece komünist ideolojisiyle alakalı bir şey değildir, onun bu politikaların omurgasını oluşturan Arnavut milliyetçiliğinin altında yatmaktadır.⁹⁴ Bu dönemde bir çok imam, alim ve din görevlisi katledildi veya haps edildi.

Bu dönemde cami ve dini kurumların çoğu yıkıldı. Arnavutluk Diyanet İşleri Başkanlığı kaynaklarına dayanarak, 1939 senesine kadar Arnavutluk'ta Osmanlı döneminde inşa edilmiş 1667 cami ve mescidin mevcut olduğunu biliyoruz. Yüzyıllara dayanan bu müesseseler, komünist rejim tarafından yerle bir edildi ya da başkalaştırıldı. Sadece bir kısmı kültürel anıt

---

⁹¹ Mustafa Alış, Bulgaristan Müslümanların Dini Yapılanması ve Sorunları, Balkan Sempozyumu, İHH, Ekim 2008, s.36.

⁹² Duijzings, a.g.e., s.163

⁹³ Miranda Vickers, James Pattifer, Albania: From Anarchy to a Balkan identity, Hurst, London, 1997, s. 98.

⁹⁴ Bernd J Fischer, Albanian Nationalism in the Twentieth Century, Eastern European Nationalism in the Twentieth Century, Peter F.Sugar, (ed.), Washington DC: American University Press, 1995, s. 21-54.

olarak kullanılmak üzere bırakıldı.⁹⁵ Günümüzde ise 400'den fazla cami ve mescit bulunmaktadır.⁹⁶

1991 yılında Komünizmin çökmesiyle beraber İslami uyanış yavaş da olsa başladı. Birçok cami ve dini kurum inşa edildi, az sayıda ve kısıtlı bilgi sahibi ve yaşı ilerlemiş din görevlilerle bu camilere göreve başladı. Diyanet İşleri Başkanlığı kuruldu, bu çabaların başında da Hafız Sabri Koçi Hazretleri'nin gayretleri yer aldı. Diyanet İşleri Başkanlığı, Arnavutluk'ta resmî-yasal ve Arnavutluk Devleti tarafından tanınmış bir kurumdur. Arnavutluk İslam Toplumu Başkanlığının yapılanması Türkiye Diyaneti'nin yapısı ile yakınlık arz etmektedir. Yönetimin başında başkan ve maiyetinde merkez teşkilatı, illerde ve ilçelerde müftüler ve din görevlileri bulunmaktadır. Türkiye Diyanetinden farkı ise, devlet tarafından sağlanan bir bütçesinin olmayışıdır. Hizmetler iç ve dış kaynaklarla yürütülmeye çalışılmaktadır.⁹⁷ Bu dönemde Suudi kaynaklı yardım kuruluşları ve vakıflar dini medreseler ve diğer sosyal projelerinde yoğunlaştıkları görülür. Özellikle cami ve medreselerin yapımında ve açılmasına yardımcı olduğunu görülmektedir.

Arnavutluk Diyaneti gerek literatür anlamda gerekse kadrolar anlamda hala ciddi anlamda zorluklar çekmektedir. Şu anda birliğe bağlı 350 imamdan fazla görev yapmaktadır.

Arnavutlukta yaklaşık 2000 öğrencisiyle 7 medrese mevcut bulunmaktadır. Birliğe bağlı 'Drita İslame' (İslam Nuru) adında bir dergi çıkmaktadır. Bunun yanında Birlikten bağımsız bir şekilde İslami kültür ve tarihini savunan 'Universi' ve 'İmpakti' gibi yayınlar çıkmaktadır.⁹⁸ Öte yandan Arnavutlukta Bektaşilik de resmi olarak devlet tarafından tanınmıştır. Bektaşilik gerek siyaset gerekse kültürel anlamda Arnavutlukta çok faaldır.

Arnavutluk diyaneti Balkanlarda hiçbir yerde olmadığı kadar Hristiyan misyonerlerle de karşı karşıyadır. Nexhat İbrahimi'ye göre bu misyonerler Arnavutluk'taki bazı entelektüel ve siyasi çevreler tarafından desteklenmektedir.

Arnavutluk'ta milliyetçilik dinle çok yakın ilişki içindedir. Hem Müslümanlar hem de Katolik Hristiyanlar Arnavut milliyetçiliğinde benzer görüştedirler. Arnavutluk'ta komünizmin çökmesiyle sıradan Arnavutların hayatında dinin önemi yeniden girdi, bir ölçüde eski dini

---

⁹⁵ Selim Muça, Balkanlarda İslamın Geleceği ve İslami Yaşam, *Balkan Sempozyumu*, İHH, Ekim 2008, s.17.

⁹⁶ Nexhat İbrahimi, Natyra, Manifestimet, Problemet Dhe Perspektiva E Zgjimit İslam Në Ballkan, Zeri İslam, Ağustos 2008 <http://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=497>, (erişim 15 Ekim 2015).

⁹⁷ Selim Muça, Balkanlarda İslamın Geleceği ve İslami Yaşam, *Balkan Sempozyumu*, İHH, Ekim 2008, s.19.

⁹⁸ Nexhat İbrahimi, Natyra, Manifestimet, Problemet Dhe Perspektiva E Zgjimit İslam Në Ballkan, Zeri İslam, Ağustos 2008 <http://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=497>, (erişim 15 Ekim 2015).

bölünmeler canlandırıldı. Arnavutluk'taki entelektüel ve siyasetçiler ana müttefiklerin 'Müslüman' Ortadoğu'ya mı 'Katolik' Batıya mı? yönelmeleri gerektiği tartışması yapılıyordu. Birçok tartışmanın yol açtığı Aralık 1992 yılında Arnavutluk cumhurbaşkanı Berisha Arnavutluk'u İslam İşbirliği Teşkilatına üye yaptı, ancak 1999 yılında Arnavutluk birlikten çekildi.

Günümüz Arnavutluk'ta Müslüman-Hristiyan ayırımı toplumsal hayatta pek görülemez. Siyasetten toplumsal hayatına kadar giyim, eğlence türü, sanat, medya gibi alanlarda Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında çok fazla bir farklılık görmek zordur. Arnavutluk'ta sık görülen bir vaka da Hristiyan-Müslüman karışık evlilikler.⁹⁹ Arnavutluk'ta 1995 yılından itibaren özellikle 2000'li yıllarda Selefililiğin yaygınlaştığı müşahede edilmektedir.

Bosna Hersekte İslamiyet: Bosna Hersek İslam birliği Reisu'l Ulema liderliği altında organize edilmektedir. Balkanlarda en önemli ve en köklü İslami kurumların başına gelmektedir. Son yüzyılda İslami açıdan Balkanlarda merkezi görev ifa etmektedir. Bosna'daki İslam her ne kadar köklü kurumlarla günümüze gelmişse de Yugoslavya döneminde ciddi anlamda zayıflamıştı. 70'li yıllarda Aliya İzetbegoviç ile başlayan İslamcılık rüzgarı özellikle 92-95 savaşı ile İslam'ın yeniden fiili bir şekilde yaşanması için bir vesile olmuştur. Bosna İslam Birliği'nin verdiği resmi bilgilere göre Bosna'da yaklaşık 1700 cami ve mescit bulunmaktadır. Yine birliğe göre savaş boyunca 650'den fazla cami tamamen yıkıldı, 530'u da hasar gördü.¹⁰⁰

Bosna Hersek İslam Birliği, Bosna Hersek, Hırvatistan, Slovenya ve Sancak Müslümanlar bölgesini de idare etmektedir.¹⁰¹ Yine Birliğin tüzüğünde Bosna sınırları dahilinde ve yurt dışındaki Boşnak halklarını temsil ettiğini ifade etmektedir.¹⁰² Bu anlamda Bosna İslam Birliği'nin hinterlandı oldukça geniş bir yelpazede yayılmıştır.

Bosna İslam birliği teoloji ve pedagoji kürsülerden oluşan Saraybosna'da bir tane İslam İlimler Fakültesini barındırmaktadır. 800'den fazla öğrenci ile üç tane de yüksek İslam Enstitüsünü idare ediyor. Aynı zamanda Bosna'da 5 medrese bulunmaktadır (Tuzla, Travnik, Mostar, Visoko ve Cazin) ve 1300'den fazla öğrenci mevcuttur. İslam Birliğine bağlı 450

---

⁹⁹ Duijzings, a.g.e., s.158-161.

¹⁰⁰ İslam Community in Bosnia, and Herzegovina, Bosna İslam Birliği Resmi Tanıtım Sayfası, <http://www.bosanskialim.com/rubrike/tekstovi/000354R071.HTM> (erişim 15 Aralık 2015).

¹⁰¹ İslam Community in Bosnia, and Herzegovina, Bosna İslam Birliği Resmi Tanıtım Sayfası, <http://www.bosanskialim.com/rubrike/tekstovi/000354R071.HTM> (erişim 15 Aralık 2015).

¹⁰² İslam Comunity in Bosnia, and Herzegovina, Bosna İslam Birliği Resmi Tanıtım Sayfası, <http://www.bosanskialim.com/rubrike/tekstovi/000354R071.HTM> (erişim 15 Aralık 2015).

yıldan fazla eski olan Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi de mevcuttur. Yayın dünyasında ise el-Kalem yayın evi, Preporod Gazetesi, Novi Muallim (Yeni Muallim) dergisi, Glasnik, Analin, Takvim ve İslam Fakültesi yıllığı gibi yayınlar yayınlanmaktadır.¹⁰³

Birliğe bağlı 20'den fazla doktor, onlarca master mezunu ve 500'den fazla öğrenci İslami İlimler fakültelerinden mezun olmuştur.¹⁰⁴ Son zamanlarda Bosna'da dini radikal akımların güçlendiği müşahede edilmektedir. 1992-1995 savaşıdan sonra Bosna'ya gelen Arap ve diğer İslam ülkelerden mücahitler Bosna'nın sosyolojik yapısına ciddi etki bırakmıştır. Savaştan sonra değişik sivil toplum kuruluşunda görev alan bu insanlar Bosna halkın bir kısmı geleneksel bölge İslamından daha farklı bir çizgi takip ettiler. Balkanlarda Hanefi dışındaki dini akımların yaygınlaşması ilk defa Bosna'da zuhur etti. Kısa bir zaman içinde bu akımlar tüm bölgeye yayıldı.

Bosna'nın diğer bir özelliği de kendine özel 'Bosna İslamı' ya da İslam'ın 'Bosna Modeli' tartışması. 'Bosna İslam'ı' ifadesi ilk kez Mustafa Busuladžić tarafından kullanılmıştır. Burada Busuladžić'in niyeti, bölünme sürecindeki Bosnalı Müslümanları gettolaştırmak veya İslami ana akımdan ayırmak değildir. İslam'ı revize etmek ve onun evrensel karakterini olumsuzlamak da değildir; zira 'normatif olarak İslam'a coğrafi, ırksal veya etnik özellikler atfedilemez.' Bu tartışmaya katılan bir diğer ismi de Balkanlarda İslam konusunda en büyük uzmanlardan olan Enes Kariç. Enes Kariç'e göre Bosna İslam'ı ifadesi, Müslüman düşünürlerin, 'İslami anlamda küreselleşmiş' Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra ortaya çıkan havaya karşı bir tepkidir.¹⁰⁵ Bosna İslam'ı ifadesi, Tarık Ramadan'ın kullandığı "Avrupalı Müslümanlar" ifadesine çok benzemektedir.¹⁰⁶

Sancakta İslamiyet: 1991 nüfus sayımına göre Sancak bölgesinde 400 bin Müslüman yaşıyordu ve toplam nüfusun %54'ü oluşturuyordu. Ancak büyük kısmı Avrupa ve Bosna'ya göç etmiştir. Sancak İslam Birliği 1993 yılından itibaren Bosna Hersek İslam birliğine

---

¹⁰³ İslam Community in Bosnia, and Herzegovina, Bosna İslam Birliği Resmi Tanıtım Sayfası, <http://www.bosanskialim.com/rubrike/tekstovi/000354R071.HTM> (erişim 15 Aralık 2015).

¹⁰⁴ Nexhat İbrahimi, Natyra, Manifestimet, Problemet Dhe Perspektiva E Zgjimit Islam Në Ballkan, Zeri İslam, Ağustos 2008 <http://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=497>, (erişim 15 Ekim 2015).

¹⁰⁵ Fikret Karcic, Balkan Muslims - "Eastern Issue" in XX Century, Behram Bey Medresesi Tuzla, Tuzla, 2001.

¹⁰⁶ Tarık Ramadan Avrupa'daki Müslümanların bir arada yaşama şekillerini incelemekte ve onlarda, bir "Avrupalılaştırmış Müslüman" tipolojisi bulunduğunu söylemektedir; yani İslamsız yaşayan, İslam'ın kendisi adına gerçek hayatta yansımaları olmayıp sadece bir folklor ve kültürel kategori vazifesi gördüğü bir Müslüman tipolojisi. İkinci olarak, "Avrupa'da Müslüman" kavramı ise, Avrupa'da gerçek bir İslami yaşamı, fakat ruhsal ve manevi olarak dışarıda kalmayı ima eder. Üçüncü kavram, Müslümanların yeni şartlara ve farklı kültürel ortamlara göre gerçek bir kimlik anlayışı geliştirmeleri yönünde bir orta yoldur (Tarık Ramadan, 2002).

bağlanmıştır.¹⁰⁷ Sancak bölgesi, yarısı Karadağ'a yarısı Sırbistan'a bağlı olup nüfusunun büyük bir çoğunluğu Boşnak Müslümanlardan oluşan bir bölgedir. Tarihte Yenipazar sancağı olarak geçer. Sancak'ın Karadağ'a bağlı olan kısmına güney sancak denilirken Sırbistan'a bağlı olan kısmına Kuzey Sancak denilir.

Kuzey Sancak'ta, Sancak Diyanet İşleri Başkanlığı'nda 2007 yılında ortaya çıkan bölünmeden itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı niteliğinde iki dinî kurum faaliyet göstermektedir:

1. Bosna-Hersek İslâm Birliği Riyâseti'ne bağlı olan ve başkanlığını Mevludin Dudiç'in üstlendiği Sırbistan İslâm Birliği Meşihâtı

2. Sırbistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde faaliyet gösteren, merkezi Belgrad'ta olan ve başkanlığını Adem Zilkiç'in üstlendiği Sırbistan İslâm Birliği Riyâseti. Söz konusu bölünme, camilerin ve dinî eğitim-öğretim müesseselerinin bölünmesine de yol açmıştır.

Öte yandan Sancakta 7 tane medrese bulunmaktadır. Küçük olmalarına rağmen medreseler Müslümanların kimliğini korumada önemli işlev görmektedirler.

Sırbistanda İslamiyet: Sırbistan'da tüm Müslümanları kapsayacak şekilde homojen bir İslam birliği yoktur. Sırbistan sınırları dâhilinde üç tane İslam Birliği mevcuttur. Yukarıda ayrı olarak ele aldığımız Sancak İslam Birliği Sırbistan sınırları dâhilinde bulunan, resmi olarak Sırbistan'a bağlı olsa da Bosna İslam Birliği ile ilişki içerisindedir. Bunun yanında Belgrad merkezli İslam Birliği Sırbistan devletinin resmi olarak tanıdığı bir kurum ve Sırp devleti ile sıkı bir ilişki içindedir. Son olarak Sırbistan sınırları dâhilinde bulunan ancak % 90'dan fazla Arnavutlardan oluşan Doğu Kosova olarak adlandırılan (Preşova, Buyanovs ve Medveca) ve Priştine ile temasta olan İslam Birliği mevcuttur. Görüldüğü üzere etnik ve siyasi farklılıklardan dolayı Sırbistan'da Müslümanların birliği gerek kurumsal anlamda gerekse fiili olarak üçe bölünmüş durumda. Aslında Balkanlarda etnik aidiyet ve etnisitelerin din üzerinde etkisini bakmak açısından önemli bir 'Balkan Klasiğini' teşkil etmektedir.

Sırbistan'da Osmanlı imparatorluğu yaklaşık 400 yıl boyunca hüküm sürmüştür. Yüzlerce cami ve diğer İslami yapılar mevcuttu. Ancak Osmanlı'nın çekilmesi büyük bir kıyama yol açtı. Neredeyse tüm cami, medrese, hamam, ve diğer yapılar yok edildi. Sırbistan'dan binlerce Müslüman sürgün edildi, köyler yakıldı.

---

¹⁰⁷ Atlas İslamskog Svijeta, (ed.), Saraybosna, 2004, s.582.

Günümüzde Sırbistanda Arnavutlar, Goran (çoğu başkent Belgrad'da bulunan Borça ilçesinde yaşamaktadırlar) ve Torbeşlerin dışında Müslüman Sırp nüfusundan pek bahs edilemez. Ayrıca Sırbistan'da ihtida olayları çok nadir görülmektedir. Başkent Belgrat'ta bir medrese bulunmaktadır. Belgrat'ta Osmanlıdan kalan bir cami ve Sırbistan genelinde birkaç mescit bulunmaktadır.

Karadağda İslamiyet: 1991 nüfus sayımına göre Karadağ'da Müslüman nüfus %20'yi tekabül etmekteydi. Müslüman nüfus %13 Boşnak ve %7 de Arnavutlardan oluşmaktadır.¹⁰⁸ Karadağ İslam Birliği'nin merkezi başkent Podgorica'da bulunmaktadır, ona bağlı 120 cami, 70 civarında imam ve Birliğe bağlı 13 müftülükler bulunmaktadır. Birlik 'Elif' adında Arnavutça ve Boşnakça bir dergi çıkarmaktadır.¹⁰⁹ Karadağ'da bir medresede bulunmaktadır.

Hırvatistanda İslamiyet: Hırvatistan'da yaklaşık 80 bin Müslüman yaşamaktadır. Birliğe bağlı 2 cami ve 20 mescit bulunmaktadır. 1992 yılından itibaren başkent Zagreb'de medrese açılmıştır. Birçok yayının yanında en önemli faaliyetleri arasında uluslararası güzel Kuran-i Kerim yarışmaları organize etmektir.¹¹⁰ Zagreb'teki medrese birçok öğrenciyi mezun etmişti. Günümüzde ise medrese statü değiştirilerek din dersleri içeren kolej adında faaliyet yapmaktadır. Müslüman azınlığın yanında bu sene itibariyle Hristiyanlar da kabul etmiştir¹¹¹

Slovenyada İslamiyet: 2001 yılı verilerine göre Slovenya'da yaklaşık 47 bin ya da toplam nüfusun %2,4'ü Müslüman nüfus teşkil ederdi. Ancak İslam Birliğine göre Müslüman nüfus 100 bin civarındadır. Bu sayı artmış olabilir çünkü hem Boşnak Müslüman hem de Arnavut Müslümanların göçüne tanık olmaktadır. Slovenya'da 2003 yılına kadar bir caminin inşasına izin verilmiyordu, Slovenya'nın AB'ye girmesiyle beraber bir caminin inşasına izin verildi.

Makedonyada İslamiyet: Makedonya'da 1991 yılı resmi verilere göre 441.987 Arnavut, 70 binden fazla Türk ve 50 binden fazla Rom bulunuyordu. Arnavutlara göre ise Müslüman Arnavut nüfusu toplam nüfusun % 40'nı oluşturmaktadır. Toplam Müslüman nüfus ise % 50 civarında olduğu söylenebilirler.

---

¹⁰⁸ Nexhat İbrahimi, Natyra, Manifestimet, Problemet Dhe Perspektiva E Zgjimit İslam Në Ballkan, Zeri İslam, Ağustos 2008 <http://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=497>, (erişim 15 Ekim 2015).

¹⁰⁹ Atlas İslamskog Svijeta, (ed.), Saraybosna, 2004, s.582.

¹¹⁰ <http://www.islamska-zajednica.hr/medzlisi.php>; http://www.islamska-zajednica.hr/nasi_uzori.php (erişim 15 Ocak 2015).

¹¹¹ Hırvatistan ile ilgili bazı bilgiler Hırvatistan müftü yardımcısı ve aynı zamanda Zagreb medresesi müdürü olan s. Mevludin Arslani'den alınmıştır.

Makedonya İslam Birliği, hem Krallık Yugoslavya'sında hem de Sosyalist Federatif Yugoslavya döneminde Saraybosna'daki İslam Birliği Riyasetinin bir bölümü olarak faaliyet gösterdi.¹¹²

Makedonya İslam Birliği kapsamında medrese ve İslam Fakültesi bulunmaktadır. Makedonya'da 520'den fazla cami, 690'dan fazla mektep ve 1000'den fazla imam bulunmaktadır. Ayrıca 'Hena e Re' (Yeni Hilal) adında bir dergi çıkarmaktadır.¹¹³ Bunlara ek olarak Makedonya'da 20 türbe ve 20 de tekke bulunmaktadır. Bugün ayakta kalan bu eserlerin çoğu, İslam mimarisinin ve kültürünün altın çağı olarak nitelendirebileceğimiz 15. ve 16. asırlarda inşa edilmiştir.¹¹⁴

Makedonya İslam Birliği, Üsküp'te İsa Bey Medresesi (İmam-Hatip Lisesi) verilen uzun ve zorlu bir mücadeleden sonra, Üsküp'e bağlı Kondova köyünde bir okul binası inşa edilerek 1984/85 eğitim öğretim yılında faaliyete başlandı. Erkek öğrencilerin yatılı olarak eğitim gördüğu bu medresede eğitim ücretsizdir.¹¹⁵ Bu medreseye bağlı Müslümanların çoğunluk olduğu şehirlerde Tetova ve Gostivar kız için, ştip ise erkek için, Üsküp'te hem kız hem de erkek bölümü vardır.¹¹⁶

Üsküp İslami İlimler Fakültesi: Bu yükseköğrenim müessesesi, 1997/1998 öğretim yılında faaliyete başladı. Aslında böyle bir müesseseye çok daha önceleri, İsa Bey Medresesi'nden ilk nesil talebelerin mezun olmaya başlamasından itibaren büyük ihtiyaç duyuluyordu.¹¹⁷ 2008 yılında Makedonya Meclisi tarafından İslami Fakültesinden özel statüden çıkararak yarı özel yaptı ve devlet tarafından finans edileceği taahhüt etti.¹¹⁸ (www.fshi.edu.mk).

Makedonya'da özellikle 2000 yılların başında Hanefi-Maturidi çizginin dışında, özellikle Arap ülkelerinden birçok akım uygulama alanı buldu. Çoğunluğu Selefilerden oluşan bu gruplar özellikle Arnavut kökenli Müslümanlarda ciddi etki yapmıştır.

---

¹¹² Süleyman Reçepi, Makedonyada Müslümanların Dini Yaşayışın Organize Edilmesi, *Balkan Sempozyumu*, İHH, Ekim 2008, s.23.

¹¹³ Atlas İslamskog Svijeta, (ed.), Saraybosna, 2004, s.578-579.

¹¹⁴ Süleyman Reçepi, Makedonyada Müslümanların Dini Yaşayışın Organize Edilmesi, *Balkan Sempozyumu*, İHH, Ekim 2008, s.28.

¹¹⁵ Süleyman Reçepi, Makedonyada Müslümanların Dini Yaşayışın Organize Edilmesi, *Balkan Sempozyumu*, İHH, Ekim 2008, s.24.

¹¹⁶ Ahmet Alibaşıç, *İslamic Higher Education in the Balkans a Survey*, s.8.

¹¹⁷ Süleyman Reçepi, Makedonyada Müslümanların Dini Yaşayışın Organize Edilmesi, *Balkan Sempozyumu*, İHH, Ekim 2008, s.27.

¹¹⁸ Ahmet Alibaşıç, *İslamic Higher Education in the Balkans A Survey*, Sarajevo, s.8.

Kosovada İslamiyet: Kosova İslam Birliği devletle olan ilişkisi ve kendi içyapı itibariyle modern dönemde Balkanlardaki din kurumlarının örneğini teşkil eder. Bu kurum eski Yugoslavya merkezi sisteme uygun bir şekilde kurulmuştur ve bugün hukuken olmazsa da gerekkte İslam dinini idare etme konusunda devletin işbirliği yaptığı bir kurumdur. BİK'in verdiği resmi bilgilere göre BİK Kosova Müslümanları temsil eden bir kurum olduğunu ifade edilmektedir. Öte yandan BİK'i sembolize eden kendi sembolü ve bayrağa sahiptir.¹¹⁹

11 Aralık 1993 yılında Kosova İslam Birliği adında bağımsızlığını ilan etti.¹²⁰ KİB bağımsızlığını ilan etmesi Balkanlarda Yugoslavya sonrası siyasal gelişmelerle alakalıdır. SSCB'nin çökmesi ve Yugoslavya'nın dağılmaya başlaması KİB de bağımsızlığını ilan ederek yeni bir yol seti. O zamandan beri KİB kendi içyapısını ve idari altyapısını geliştirmektedir.

KİB kendi yasalara bağlı olarak işlemektedir, kuruldaki 23 uyesinin oylama sonucunda mft olarak görevini sürdürecek KİB başkanı seçilmektedir. KİB devletten bağımsız bir şekilde cami cemaatinden, il meclisler ve KİB genel meclisi olarak kendi yasalarına göre organize olmaktadır. 7 yerel meclislerden oluşan hiyerarşik bir sistem altında KİB Kosova sınırlarında 660 camiyi de kapsayacak şekilde tüm dini işlerini idare etmektedir. Bunun yanında KİB hukuken Sırbistan sınırları dahilinde bulunan Preşova vadisi bölgesini ve yerel mftsn hukuken kendine bağlı olarak saymaktadır. KİB'in resmi sitesinde Kosova ve Preşova Ovası müftülüğü olarak kendini tanımlamaktadır.¹²¹

Eğitim konusunda ise KİB 1992 yılında açılan ve yüzlerce öğrenciyi mezun eden İslami ilimler fakültesini idare etmektedir.¹²² KİB kapsamında toplam beş medresesi bulunmaktadır. 3' erkek (Prizren, Priştine ve Gilan), 2'si de kız (Priştine ve Prizren). KİB yılda, yıllık takvimin yanında Edukata İslame (İslami Terbiye) ve Dituria İslame (İslami Bilgi) adı altında iki tane süreli dergi yayınlamaktadır. Bunun yanında kitap ve birkaç ğrenci dergisi çıkarmaktadır.

Kosova'da 2011 yılının son nüfus sayımına göre, ezici çoğunluk kendini Müslüman olarak tanıtmıştır. Nüfusun toplam sayısı 1,8 milyon toplam nüfusunun %95'i kendini Müslüman olarak deklare etmiştir, % 2,2 Katolik Hristiyan, %1,5 de Ortodoks Hristiyan olarak kendini

---

¹¹⁹ Ramadan Shkodra, Sadik Mehmeti, Kryesia e Bashkessa İslame e Republikes se Kosoves, Bashkesia İslame e Kosoves, Prishtine, 2013, s. 4.

¹²⁰ A.g.e., s. 15.

¹²¹ A.g.e., s. 4.

¹²² Xhabir Hamiti, Bashkesia İslame e Kosoves, BİK, Prishtine, 2010, s. 40.

deklare etmiştir. Başka bir deyişle Kosova vatandaşlarının 1.663.837 Müslüman, 38,438 Katolik ve 25,837 Ortodoks olarak kendini ifade etmiştir. Bunlar ulusal ve uluslararası denetçilerle tanınan istatistiklerdir.¹²³ Ancak şunu da belirtmek gerekir ki söz konusu nüfus sayımında Kosova sınırları içerisinde yaşayan ve Kosova vatandaşı sayılan Ortodoks dinine mensup Sırlar büyük çoğunluğu tarafından boykot edilmiştir.

Yukarıda zikrettiğimiz üç ana dinlerin yanında farklı dinlere mensup kişiler de vardır. Protestan ve Yahudilerin yanında her ne kadar sayı itibar ile çok az da olsa hiçbir dine inanmayan ateistler de vardır.

Kosova'da din özgürlüğü anayasa güvencesiyle sağlanmıştır. 2008 yılında Kosova bağımsızlığını ilanından iki ay sonra 9 Nisan 2008 yılında Kosova meclisinde onaylanan anayasada: 'Kosova cumhuriyeti laikdir, dinler konusunda tarafsızdır', olarak tanımlanmıştır (Madde 8).¹²⁴ Kosova anayasasında dinler hürriyeti ile ilgili başka bir maddenin fıkraları şöyle: 1. Kosova cumhuriyeti sınırları içerisinde dinsel özerkliklerini ve dini anıtları garanti ve koruma altına alır. 2. Dini gruplar kendi içyapılarını düzenlemede, dini aktivitelerini ve ritüellerini uygulamada serbesttirler. 3. Dini gruplar anayasa ve hukuka uygun olmak kaydıyla dini okullar ve yardım vakıfları kurmakta özgürdürler. (madde 39, fıkra;1,2,3)¹²⁵

Kosova'da İslam mirası resmi olarak kabul görmüşse de 1999 Kosova savaşı boyunca bu miras büyük hasar gördü. Uluslararası Lahey mahkemenin tespitine göre Kosova'da toplam 498 aktif cami vardı, yaklaşık 225'i 1998-1999 savaş esnasında bu camiler ya yıkıldı ya da hasar görmüştür. Bu yıkım ya direkt camileri saldırmak: caminin etrafında veya içinde patlayıcı koymak, ya da minarelere dinamit koyarak ya da ateşe vererek tahrip edilmiştir.¹²⁶

Günümüzde Kosova Cumhuriyeti Meclisi dini cemiyetlerin hukuki statüsü ile ilgili çalışmalara devam etmektedir. Buna göre 2014 yılında Kosova meclisinde 'Kosova'da Din özgürlüğü üzerine yasa tasarısı değişikliği' adı altında ele alındı. Bu tasarıya göre Kosova'da İslam Birliği yanında Kosova Tarikatlar Birliği de hukuki olarak tanınmaktadır.¹²⁷

---

¹²³ Nüfus sayımı Population and Housing Census 03/L-237 sayılı maddesine dayanmıştır. EUROSTAT ve Kosova Avrupa Birliği Ofisi tarafından resmi olarak tanınmıştır.

¹²⁴ Kushtetuta e Republikës së Kosovës, (Kosova Cumhuriyeti Anayasası), <http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Kushtetuta.e.Republikes.se.Kosoves.pdf>, (erişim 09 Mart 2016).

¹²⁵ Kushtetuta e Republikës së Kosovës, (Kosova Cumhuriyeti Anayasası), <http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Kushtetuta.e.Republikes.se.Kosoves.pdf>, (erişim 09 Mart 2016).

¹²⁶ Hamiti, a.g.e., s. 40.

¹²⁷ http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Projektligji_per_ndryshimin_dhe_plotesimin_e_ligjit_per_Lirine_Fetare_ne_Kosove.pdf (erişim 06. Mart 2016).

Görüldüğü gibi yarım yüzyıllık Komünist hâkimiyetinden sonra dinler hürriyetlerini sağlayabildi. Öte yandan yeni kurulan devletlerin hukuk sistemler ile birçok sorunla karşı karşıyadır. Birçok cami hala yıkık, birçok imam ve din görevlisi dini ilimler konusunda geri kaldı (ki yeni medreselerin ihtiyacı vardı), ve Bosna, Kosova ve Makedonya'daki İslami kurumlar bu bilgi eksikliğinden kaynaklanan ciddi sıkıntılar yaşıyorlardı.¹²⁸ Bununla birlikte 1989-1998 yıllar arasında, Balkanlarda İslami dini kurumlar faaliyetlerde yeniden diriliş yıllarını yaşadılar. Bu gidişat bölgede tüm eski komünist ülkelerde fark edildi, ancak özellikle 22 yıl boyunca İslam'ın yasaklandığı Arnavutluk'ta daha fazla görüldü. Bu tür yeniden canlanmalar cami inşa ve restorasyonla, basının gelişmesi ve faaliyetlerin yayılması ve farklı İslami okulların açılmasıyla karakterize olmuştur. 1980'li yılların sonunda Balkanlarda sadece üç tane medrese var iken (Saraybosna, Piştine ve Üsküp), ve sadece bir tane İslam Fakültesi (Saraybosna'da), 10 yıl sonra ise Arnavutluk'ta 10 medrese inşa edilecekti, Bosna'da 8 tane, 3 tane Bulgaristan'da ve birer tane Kosova, Sancak ve Romanya'da. Aynı zamanda 5 tane Yüksek İslam Enstitüleri açıldı (Bosna'da iki, Kosova, Makedonya ve Bulgaristan'da birer tane).¹²⁹

Balkanlarda Müslümanların dini kimlik eksenli uyanış 1970'li yıllarda başlamıştır özellikle Yugoslavya'da. Tito'nun daha liberal siyasi, ekonomik ve kültürel politikaları buna imkân tanımıştır. Tito hem kapitalist dünya ile hem de ekonomik ve siyasal menfaatler için Arap dünyası ile iyi ilişkiler geliştirmiştir. Bu anlamda Balkanlarda dini yapıların inşa ve restorasyonda ve yeni kadroların eğitilmesi konusunda Arap ekonomik gücünden faydalandı. Yugoslavya devletin Arap-İslam ülkelerle geliştirdiği iyi ilişkiler, Filistin meselesi ve özellikle İran'daki İslam devrimi gibi olaylar Balkan Müslümanları için de kendi İslami kimliğinin canlanmasına yol açtı. Bu İslami uyanışa şüphesiz Aliya İzetbegoviç ve onun bir grup entelektüel arkadaşın tutuklanması ve haps edilmesi (1983) katkıda bulundu. Aliya ve arkadaşların tutuklanması ve yargılanması tüm Yugoslavya Müslümanların dikkatini çekmiştir. 6 yıl sonra hapisneden çıkışı ve Boşnakların başına geçmesi (1990) aynı şekilde Müslümanlar için önemli vakadır.¹³⁰ Söz konusu İslami uyanışa Sırp'ların Arnavutlara karşı 1981 ve sonrası saldırgan tutumları, 1992-1995 Bosna savaşı ve 1999 Kosova savaşı ile beraber Arap-İslam ülkelerden değişik vakıf ve derneklerden gelen sivil toplum kuruluşları da

---

¹²⁸ Xavier Bougarel, İslam And Politics in The Post-Communist Balkans, Institut D'études Politiques, Paper Presented For The Socrates Kokkalis Student Workshop: New Approaches To Southeast Europe, Cambridge, February, 1999, S. 12.

¹²⁹ Xavier Bougarel, İslam And Politics in The Post-Communist Balkans, Institut D'études Politiques, Paper Presented For The Socrates Kokkalis Student Workshop: New Approaches To Southeast Europe, Cambridge, February, 1999, s. 12.

¹³⁰ Alija İzetbegoviç, İslamska Deklaracija, 1983.

söz konusu İslami kimliğin duyarlılığına vesile olmuştur. Öte yandan komünist rejimlerin çökmesi ve Balkanların demokratik sistemlerine geçişi bu uyanışı hızlandırdı. Komünist rejimlerin döneminden nazaran günümüzdeki Müslümanların durumu daha iyi olduğunu söylemek mümkündür.

Soğuk savaşın bitmesi ve komünist rejimlerin çökmesiyle beraber Balkanlardaki Müslümanlar entelektüel kökenleri eskiye dayanan siyasal anlamda organize olmaya başladılar. 1990'lı yıllarında Balkanlardaki Müslümanlar sadece siyasi partiler kurmakta kalmadılar, değişik gazete ve dergiler, kültürel dernekler, yardım dernekleri Bosna Hersek'teki Bosna Müslüman entelektüel kongresi ve Arnavut Müslüman Entelektüel Birliği gibi entelektüel forumlar kurdular. Bu kuruluşlar Müslüman topluluklarda birçok zamanda siyasal elitler ile dini elitler arasında köprü görevini yaptı.¹³¹ İslam ülkelerden gelen tecrübe ve kaynaklarla siyasal anlamda daha ileri taşımaya başladılar. Balkanlardaki bu uyanış klasik anlamda siyasal İslamcılıkla açıklanabilecek bir olgu olduğunu söylemek zordur. Bu siyasal hareket bazı niteliklerini taşımasına rağmen Balkan coğrafyasına has özelliklerine bağlı bir şekilde gelişti. Bir yandan Komünist-Marksist alt yapısı öbür yandan da İslami gereç ve altyapısını kullanarak Balkanlardaki Müslümanlar siyasal anlamda hesaba katılması gereken faktör olarak ortaya çıktı.¹³² Bosna'da kökenleri Mladi Muslimani(Genç Boşnaklar)'a uzanan SDA partisi kuruldu. Hala Bosna'da Müslümanları temsil eden ve Müslümanlar nezdinde meşruiyeti tartışmasız bulunan SDA sadece Bosna'da değil Kosova, Makedonya ve Arnavutluk'taki Müslümanları da etkilemiştir.

İslami yorumlar ve dini hayat buna bağlı da din teşkilatları da siyasetin güncel işleyişine bağlı olarak geliştiği söylemek mümkündür. Bazen İslam'ın sosyalizm sistemine yakın olduğu yorumu yapılmış, bazen de Bektaşilik komünizm rejimine yakın görünmeye çabalamıştır.

Sonuç olarak Balkanlarda İslamiyet'in kamusal alandaki etkisi siyasal rejimlerin, siyasal elitlerin, akademik ve kültürel entelejansiyanın zamansal davranışlarına bağlı olarak şekillendiğini söylemek mümkündür.

---

¹³¹ Xavier Bougarel, İslam and Politics in the Post-Communist Balkans, Institut d'études Politiques, Paris, Paper Presented for the Socrates Kokkalis Student Workshop: New Approaches to Southeast Europe, Cambridge, February, 1999, s. 6.

¹³² Müslümanların Balkanlarda Siyasal Faktör Olarak İçin Bk. Xavier Bougarel, İslam And Politics İn The Post-Communist Balkans, Institut D'études Politiques, Paris, Paper Presented For The Socrates Kokkalis Student Workshop: New Approaches To Southeast Europe, Cambridge, February, 1999.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

4. BALKANLARDA DÖNÜŞÜM VE SUUDİ ARABİSTANIN BALKAN POLİTİKALARI: KRAL FAHD VE YARDIM KURULUŞLARI

4.1. Suudi Arabistanın Balkan Politikasının Motivasyonu

Suudi Arabistan'ın Balkanlara girişi Bosna savaşı ile başlayan Arnavutluk'taki rejim değişikliği ile devam eden 1999 Kosova savaşı süreciyle olmuştur. Suudi Arabistan'ın bölge ülkeleriyle olan ilişkileri şüphesiz daha önceki dönemlere göre kısıtlı da olsa var olduğunu söylemek mümkün. Yugoslavya devleti içerisinde yaşayan Bosna ve Kosova Müslüman halkları İslam Dünyası ile irtibat konusunda Yugoslavya devleti için olumlu bir avantajdı. 1960 yılların ortasından itibaren Yugoslavya vatandaşı Müslümanlar Arap ülkelerinde diplomatik hizmetlerinde bulundular.¹³³ Yugoslavya Federal cumhuriyetlerin eski başkanı Josip Bros Tito Müslüman azınlıkları diğer Arap sosyalist cumhuriyetlerle ilişki kurma konusunda olumlu bir unsur olarak görüyordu. Bu anlamda iyice bakıldığı zaman bu süreçte bir yanda soğuk savaşı gibi uluslararası düzenini etkileyen faktörler bitmiş, yerel anlamda ise Yugoslavya Federal Cumhuriyeti dağılma sürecine girmiştir. Bu süreçlerin sonucunda oluşan ittifaklar ve yeni dünya düzeninde Suudi Arabistan da kendi konumunu güçlendirmeye çalıştı. Dolayısıyla Suudi Arabistanın Balkanlardaki politikaların motivasyonunu bir yerel, ikincisi de küresel gelişmelere bağlı olarak uluslararası arenada gelişen şartlar neticesinde oluşan iki ayaklı politikalar olarak özetlemek mümkündür. İki boyutlu bu yeni durumu aşağıda ele almaya ve analiz etmeye çalışılacaktır.

4.1.1. Komünist-Marksist Rejimlerin Çökmesi ve Küreselleşme

Balkanlarda İslami yaşam ve gelenek komünist ideoloji etki ve baskısından dolayı zaten büyük ölçüde bir değişim yaşamıştır. Küreselleşme ise Balkanlardaki İslam geleneğinden ya

---

¹³³ Noel Malcolm, Bosnia, a Short History, New York: NYU Press, 1996, s. 197.

da Müslüman kültürel kimliğinden koparmaya çalıştığı şeyi zaten komünizm koparmıştır.¹³⁴ 1990 yılı itibar ile çöken Komünist-Marksist siyasi sistem ile alakalıdır. İslami uyanış Balkanlar'da 1989-90 sonrası bütün eski komünist ülkelerde gerçekleşen büyük sosyal değişimin aslında bir parçası oldu. Tüm bu ülkelerde Marksist modeli modernleşme başarısız oldu. Marksist ideolojinin ve agresif laiklik yorumu bir şekilde dinin yeniden canlanmasını sağlayarak getirdiği değişimin bir parçası oldu.¹³⁵ Suudi Arabistanın Balkanlardaki bu dini uyanışın motor gücünü oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bosna, Arnavutluk ve Kosova halkların uzun yıllar söz konusu Komünist-Marksist ideolojinin altında İslami kimliğin erozyonuna sebebiyet verdi. Suudi Arabistan başta Arnavutluk olmak üzere daha sonra Bosna¹³⁶ ve Kosova'da dini okullar, dini kurslar ve Kuran kursları açmak suretiyle İslami uyanışa hız verdi. Bu anlamda fiili olarak oluşan bu durumdan faydalanılan Suudi Arabistan sadece dini anlamdaki yatırımlarla yetinmedi ekonomik ve sosyal projeler aracılığıyla özellikle de finans ve bankacılık alanında ciddi adımlar attı. Sonuç olarak Yugoslavyanın dağılması ve Balkan ülkelerinde Marksist-Komünist rejimlere dayanan siyasi sistemin çökmesi ve Batı tarzı demokrasilerin gelişimin başlaması sonucu oluşan daha ılımlı ve hürriyetçi bir ortamda Suudi Arabistan da faaliyetlerini arttırdı.

4.1.2. ABD ile Ortaklık

Suudi Arabistan'ın Afganistan'daki SSCB'ye karşı ABD ile ortak hareket etmesi ile başlayan ve 1991 yılı Körfez savaşı ile devam eden ABD ortaklığı, Balkanlar zemininde de bu birlikteliğine etki etmiştir. 1990 yılında SSCB'nin düşmesi ABD'yi tek kutuplu bir dünyada süper güç haline getirdi. Suudi Arabistanın bu zamanda Balkanlarda bu kadar rahat hareket etmesi şüphesiz 1991 Körfez krizi ile ivme kazanan Suudi-ABD ilişkiler ile doğrudan bağlıdır. Saddam Hüseyine karşı birlikte hareket eden Suudi Arabistan ve ABD birlikte çalışma konusunda bir süre de olsa rahatlık getirmiştir.¹³⁷ ABD'nin müttefiki ve ortağı olan Suudi Arabistan'a dünya siyasetinde ve uluslararası arenada kendisine açılan alanını kullanarak özgün bir aktör haline gelmek için politikalar geliştirmeye çalıştı. Birinci bölümde de bahs edildiği gibi Suudi Arabistan'ın resmi politikası ABD ile tam ittifak içinde olup teröre

¹³⁴ Ahmet Alibaşic, Globalization and İslam in Bosnian Muslim Practices, Institute of Governmental Studies University of California, Berkeley, Center on Institutions and Governance Presentation no.4.

¹³⁵ Fikret Karçic, The Other European Muslims A Bosnian Experience, Center for Advanced Studies, Saraybosna, 2015, s. 116.

¹³⁶ Ahmet, Alibaşic, Traditional and Refrmist İslam in Bosnia and Herzegovina, University of Cambridge, Center of International Studies, Saraybosna, 2003, s. 12-18.

¹³⁷ Carole Rakodi, (ed) Religioun, Religous Organizations and Development Scrutinising Religious Perception and Organizations, Routledge Chapman Hall, Londra, 2013, s. 175.

karşı ortak hareket etmektedir. Üstelik Balkanlarda muhtemelen İran etkisinden rahatsız olan ABD, tüm çekincelere rağmen özellikle Bosna savaşından sonra Suudi Arabistanın Balkanlardaki faaliyetlerini sessiz kalmak zorunda kaldı. İkinci sebep olarak ta ABD bir şekilde Sovyetler bloğuna daha yakın gördüğü ve Komünist ideoloji ile yönetilen Yugoslavyanın dağılması göz yumduğu söylenebilir. Bir başka sebep ise Batı bloğun müttefiği olan Suudi Arabistanın, Afganistanda Sovyetlere karşı verilen ortak mücadelenin benzer bir örneğini gösterdiğini söylemek mümkündür.

4.1.3. Balkan Müslümanların Avrupada Yaşamaları

Avrupa coğrafyasında cazibeli olan bir kıtada Müslüman azınlık unsurlarını güçlendirmek Müslüman ülkelerin ve İslam Dünyasındaki dini önderlerin genel olarak uğramak istediği bir durumdur. İslam tarihinde Endülüs tecrübesi ve Osmanlı İmparatorluğun Viyana kapılarına dayanması Avrupa kıtası her zaman ilgi odağı olmuştur. Balkanlardaki Müslümanlar da Avrupa kıtasında yaşayan halklar olarak onların siyasal konumlarını ve dini kimliklerini güçlendirilmesi için dünyadaki tüm Müslümanların sempati ile yaklaştığı bir durumdur. Muhtemelen bu zihni arkaplanı çerçevesinde Suudi Arabistanı da Balkanlardaki Müslümanları ile ilgilenmesi sevk etmiştir.

4.1.4. Mezhebi Yayılmacılık ve Etnik Kimlik Gücü

Suudi Arabistan'ın Dış politikasında önemli bir yer edinen Vehhabi etkisini yaymak ve bu sayede kendi jeopolitik hedeflerini gerçekleştirmek önem arz eder. Vehhabi ulemanın da baskısıyla Suudi Arabistan krallığı dünyadaki Müslümanları ilgilendiren işlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Filistin, Afganistan ve Balkanlarda Bosna Hersek ve Kosova gibi halklara yardım etmek Suudlular açısından tabii bir şey görülmüştür. Vehhabi ulema ile Suudi devleti arasındaki ilişkiler kuruluşundan itibaren ortaklık üzerinde tesis edilmiştir.¹³⁸ Suudi Arabistanda Vehhabi ulema yargı ve eğitim alanlarında yetkiye sahiptir.¹³⁹ Vehhabilik Suudi dış siyasetinde ve devletin iç mekanizmasında her zaman önemli rol oynamıştır.¹⁴⁰ Suudi krallığı rejimini meşrulaştırmak için ulemaya dayanıyor. Ulema ile ortak noktalarda buluşmak

¹³⁸ Mehmet Ali Büyükkara, İhvandan Cüheymana Suudi Arabistan ve Vehhabilik, Rağbet, İstanbul, 2003.

¹³⁹ David Commins, The Wahhabi Mission and Saudi Arabia, I.B. Tauris, London, 2009, s. 105.

¹⁴⁰ David Commins, The Wahhabi Mission and Saudi Arabia, Library of Modern Middle East Studies, I.B.Tauris & Co Ltd, New York, 2006; Nabil Moulina, Ethan S. Rundell, The Clerics of Islam: Religious Authority and Political Power in Saudi Arabia, Yale University Press, USA, 2014; Robert Lacey, Inside the Kingdom: Kings, Clerics, Modernists, Terrorists, and the Struggle for Saudi Arabia, 2009.

krallığa dini ve hukuki meşruluk sağlamaktadır.¹⁴¹ Bu ortaklık dış politikaya da sirayet etmiştir. 1991 yılında Irak'a karşı hareketinde ABD askerlerin Suudi Arabistan'da konuşlandırılması ve Irak'a karşı hareket meşruluğu ulema tarafından cevaz verilen önemli bir ortaklıktır.¹⁴² Böylece içeride ve dışarıdaki siyasal konularda, ulema Suudi politikalarını meşrulaştırma konusunda önemli görev ifa etmektedir. Suudi devleti özellikle dindar kişilikleri yardım görevlisi olarak görevlendirerek dış ülkelere yollamaktadır. Her iki tarafın memnun olduğu bu durum aslında bir şekilde Suudi krallığın hoşlandığı bir durum da bu. Böylece krallıkta 'sıkıntılı' bazı şahısları bir misyonun ifası için göndererek içindeki sert muhalefetini yumuşatmaktadır.

Balkanlı Müslümanlarla Suudi ve Selefî ulema ile oluşan duygusal yakınlık söz konusudur. Modern dönemde önde gelen selefî imamların başında hadisçi Nasruddin el-Albani gelmektedir. Albani'nin Arnavut asıllı olması ve Arnavutça vaaz ve sohbet etmesi Arnavutlar ile Selefîleri, dolaylı olarak da Suudlularla arasında gönül köprülerinin oluşmasına vesile olmuştur. Muhammed b. Abdulvehhabın öğretileri ve daha sonra Arnavut asıllı Albani'nin kitapları ve eserleri yerel imamlar tarafından tercüme edildi.¹⁴³ Bu doğrultuda vurgulanması gereken bir husus da Balkanlarda ve özellikle Arnavut hoca ve davetçilerin büyük bir çoğunluğunun Şeyh Nasruddin el-Alban'in öğrencisi olmasıdır. Bu da hem Albanin Balkanlı öğrencilerle ilgilenmesi hem de öğrencilerin yakın buldukları bir alimin etrafında daha rahat bir ilim fırsatının bulmalarından kaynaklanmaktadır. Bu dönem içerisinde Albani'nin öğrencileri Balkanlarda irşad ve davet faaliyetler ile ciddi anlamda etki etmeye başladılar. Çünkü Balkanlarda etnik kimliği ile özdeşleşen insanlara aynı etnik kökenden verilen referansların söz konusu davanın kabulünde kolaylaştırmaktadır.

4.1.5. Pan-İslamizm politikaları

Kral Faysal döneminden itibaren Pan-İslamizm politikalar aracılığıyla dünyada bütün Müslüman halkların birleştirilmesine imkan tanımaya amaçlamaktadır.¹⁴⁴ Bu çabalar

---

¹⁴¹ C.M Helms, *The Cohesion of Saudi Arabia: Evolution of Political Identity*, John Hopkins University Press, Maryland, 1981, s. 70; Ayrıca bk: Mehmet Ali Büyükkara, 11 Eylül'le Derinleşen Ayrılık: Suudi Selefîyye ve Cihadi Selefîyye, *Dini Araştırmalar*, 7/20, s. 205-234, 2004.

¹⁴² Mehmet Ali Büyükkara, 11 Eylül'le Derinleşen Ayrılık: Suudi Selefîyye ve Cihadi Selefîyye, *Dini Araştırmalar*, 7/20, s. 205-234, 2004.

¹⁴³ Ardian Kastrati, *The Relation Between İslam and Democracy in Kosovo: The Roles and Contributions of the Religious Leaders in the Democratization Process*, European Scientific Journal October 2015 /Special Edition Vol.1, s. 571.

¹⁴⁴ Daha fazla bilgi için bk. Thomas Hegghammer, *Jihad in Saudi Arabia: Violence and Pan-Islamism since 1979*, Cambridge Middle East Studies, Cambridge University Press, 2010.

çerçevesinde Suudi Arabistan ‘İslam Konferansı Örgütü’nün kurulmasına ön ayak oldu. Söz konusu örgütün birçok finansal, eğitimsel ve sosyal yardım kurumu kuruldu. Bu kurumlar sayesinde Suudi krallığı Pan-İslam siyasetini yaygınlaştırarak İran gibi diğer İslam ülkelerine karşı da bir tür denge arayışında olduğunu görülür. Mesela özellikle Bosna savaşı esnasında Suudi krallığı her yönüyle Bosnalı Müslümanlara imkânlar sundu. İran’ın bölgedeki faaliyetlerini izleyen Suudlular bu durumdan rahatsız olarak kendi faaliyetlerini arttırdılar.¹⁴⁵ Kral Faysal döneminde Panislamizm politikalarıyla Balkanlara kısıtlı ölçüde yansımalar olmuştur.¹⁴⁶ Suudi Arabistan’ın Batı bloğu müttefiki olduğundan dolayı, Batı bloğuna yakın halklar ve ülkelerle ilişki içinde oldu. Balkan ülkelerin çoğu sosyalist bloğuna oldukları için Suudi Arabistan’la ilişkiler konusunda kısıtlı bir şekilde seyr etti. Söz konusu siyasi ve kültürel ilişkiler ancak 1990 yılından sonra başladı söylemek mümkündür.

4.1.6. Hacc Farizesi

Öte yandan Suudi yönetimini Müslümanlar gözünde güçlü kılan ve meşru bir çizgi oluşturan dini bir vecibe olan Hacc’tır. Dünyada tüm Müslümanlar Hacc yoluyla Suudi Arabistanla gönül bağı içerisindedir. Bu anlamda Suudi Arabistan Hacc üzerine nüfuzunu kullanmıştır. Bazen Hacıları misafir etmek suretiyle bazen de bizzat krallığın misafiri olmak üzere Hacc Balkanlı Müslümanlar ile Suudi krallığı arasında gönül bağı oluşturan bir vesile olmuştur. Mesela 2003 yılında kral Fahd bin Abdulaziz aralarında Arnavutluktan da gelen 1000 kişiyi bizzat kralın misafiri olarak ağırlamıştır.¹⁴⁷ Osman Musliu’ya göre Hacc Balkan müslümanları için kutsal olan bir görevin yanında Balkanlı Müslümanları ile ümmet arasında bağlantılarını canlı tutan bir vesile olmuştur.¹⁴⁸

4.1.7. Hayır ve Yardım İşlerinde Öncül Olmak

Suudi Arabistan dünyada hayır işlerinde önde gelen ülkelerin başına geliyor. Afrika, Asya ve Avrupa’nın Balkanlar gibi coğrafyalarında Suudi Arabistan hiçbir çıkara dayanmadan insani boyutunu ön plana çıkararak yardımlarda bulunmuştur. Suudi Kalkınma Fonu ve Kral Faysal Vakfı gibi devletin yardım kuruluşları bu anlamda dünyada birçok projeye finansal kaynak

¹⁴⁵ Bosnia Fire Official with Ties to Iran,” Los Angeles Times, 20 Kasım 1996; Mike O’Connor, “Spies for Iranians Are Said to Gain a Hold in Bosnia,” The New York Times, 28 Kasım, 1997.

¹⁴⁶ Thomas Hegghammer, *Jihad in Saudi Arabia: Violence and Pan-Islamism since 1979*, Cambridge Middle East Studies, Cambridge University Press, 2010.

¹⁴⁷ King Fahd Issues Order to Host Pilgrims, 13 Ocak 2003, www.saudinf.com (erişim 22 Mart 2016).

¹⁴⁸ Osman Musliu, Mülakat, 10 Mart 2016.

sağladı.¹⁴⁹ Sadece Kral Fahd (1982-2005) döneminde Avrupa, Afrika ve Asya'da İslam davasını yüceltmek için milyarlarca dolar dağıtıldı. Dünyada 210'dan fazla İslam Merkezi, 1500'den fazla camii, 202 kolej ve İslam eğitimini yaygınlaştırmak üzere 2000'den fazla Kuran Kursu bu dönemde inşa edildi.¹⁵⁰ Balkan coğrafyasında özellikle 1990'lardan sonra Suudlular başta Arnavutluk daha sonra Bosna'da ve Kosova ile birlikte devam eden süreçte halka eğitimden-sağlığa kadar her alanında yardımcı oldu. Başta Arnavutluk olmak üzere Bosna ve Kosova ile devam eden bu yatırımlar Suudluları özellikle Arnavutluk'ta siyasi anlamda da güçlü faktör yaptı. Dönüşsüz krediler veya faizsiz krediler komünizmden çıkan yeni Arnavutluk'un ihtiyaç duyduğu en büyük şeydi.

4.2. 1992-1995 Bosna Savaşı ve Kral Fahd

1992 ilkbaharında, Bosna-Hersek hükümeti bağımsızlık referandumunu düzenledi. Bosnalı Sırp lar boykot kararı aldı, referandum sonucu bağımsızlık lehine çoğunluk oldu. Sırbistan'dan resmi ayrılma ihtimali Sırp ları alarma geçirdi ve Bosnalı Müslümanlar tarafından yönetilen bağımsız bir devlete düşman oldular. Bosnalı Sırp lar Sırbistan kontrolünde onların destek ve teşvikleri ile iç savaşa girişti. Nisan 1992 yılında Bosna-Hersek'in bağımsızlığının uluslararası güçler tarafından tanınmasına rağmen, Bosnalı Sırp lar, ülkenin% 70 kontrolünü ele geçirdi ve Bosnalı Müslümanların öldürerek, terör ve sıra dışı katliamlar başlattı.

Sivil katliamlar ivme kazandıkça Kral Fahd Bosnalı Müslümanların kötü durumunu ve Sırp ların etnik temizlik amaçlarını takip amacıyla korkunç ciddiyeti ile daha da tanışmış oldu. Kral, Sırp saldırganlığını kınadı ve Sırp vahşetine uluslararası toplumu uyarak Bosnalı Müslümanların acılarına son vermek için uluslararası eylem çağrısında bulundu.¹⁵¹ Kral Aralık 1992 yılında, Bosna Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç ile bir araya gelerek kendisine sınırsız yardım sözü verdi.¹⁵² Aynı yıl Bosna'daki Müslümanların kötü durumuna dikkat çekmek için İslam Konferansı Örgütünü (İKÖ) olağanüstü toplantıya ev sahipliği yaptı.¹⁵³

Temmuz 1993 yılında yapılan İKÖ toplantısında yedi İKÖ Üye Devletler eski Yugoslavya'daki Birleşmiş Milletler Koruma Kuvvetleri kapsamında barış ve güvenliğini

---

¹⁴⁹ Overall Performance Report of the Islamic Relief Organization, Annual Report 2012-2013, s.23, <https://drive.google.com/file/d/0B7umQUK95XCRTjNbi00ekV3b1k/view?pref=2&pli=1> (erişim 12 Nisan 2016).

¹⁵⁰ J. Millard Burr, Robert O. Collins, Alms for Jihad: Charity and Terrorism in the Islamic World, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s. 41.

¹⁵¹ Bosnia Herzegovina, www.kingfahdbinabdulaziz.com (erişim 25 Mart 2016).

¹⁵² Burr, Collins, a.g.e., s. 121.

¹⁵³ King Faisal Foundation, www.kff.com (erişim 15 Mart 2016).

sağlamak adına 17.000 asker göndereceklerini taahhüt ettiler. Bu toplantılar Bosna'da çatışmayı çözmek için Suudi Arabistan Krallığı tarafından mümkün olan her diplomatik kanalı kullanmak için gösterilen çabaların başlangıcıdır. Bu sürecin bir parçası olarak diplomasi desteği ve yardım çalışmalarını koordine etmek için Kral Fahd Bosna cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç ile düzenli olarak toplantılar düzenlediler.

Bosnalı Müslümanlara yardım sağlamak için Suudi Arabistan Hükümeti vakit kaybetmeden Suudi halkına bağışlı teşvik eden yardım kampanyaları başlattı. (Krallık Bosna Müslümanları için toplanan özel bağışların koordinasyonu için Mayıs 1992 yılında Riyad Valisi Prens Selman başkanlığındaki Bağışları Tahsil Etmek için Yüce Komitesi kuruldu). Koordinasyon aracılığıyla denizden ve karadan Bosna şehirler ve kasabalarına insani yardım ulaştırılmak üzere 14 koordinasyon merkezi kurarak iyi bir dağıtım sistemi kuruldu.

Bosna Hersek krizin zirveye ulaşması ve dünya medyasının bizzat Bosna krizinde ve özellikle Müslümanların durumunda odaklanması birçok ülke yardım faaliyetlerini arttırdı. Suudi Arabistan ise söz konusu yardım faaliyetlerini kameralar gittikten sonra da devam ettirdi. Kral Fahd'ın emriyle Sırp tarafında evsiz kalan mülteciler için kamplar inşa edildi, Suudi destekli sağlık hizmetleri verildi, su kuyuları ve gereçleri restore edildi, okul, ev ve camiler inşa edildi. Krallık 7,000 yetimin sağlık harcamalarını finanse etti. Şüphesiz yardım listesi uzundur. Özetle savaş döneminde veya 'etnik temizlik' sürecinde savaş sonrası yani inşa süreci hariç Suudi Arabistan Bosnalı Müslümanların acılarını hafifletmek için 450 milyon dolar yardım sağladı. Bizzat Kral Fahd'ın şahsi gayretlerle ve öznel çabalarıyla sağladığı yardım ise 100 milyon dolardan fazladır.¹⁵⁴

Zamanın medyasından çıkan haberlere göre Suudi Arabistan Amerika Birleşik Devletleri'nin bilgi dahilinde ve zımnî işbirliği ile ki ABD yetkililer tarafından bu iddia reddedildi Bosna'daki hükümet güçlerine 300 milyon \$ tutarında silah yardımı yaptığını yazdı.¹⁵⁵ Değişik kitaplar, raporlar ve gazetelerde dile getirilen bu iddia resmi anlamda bir açıklamanın veya hukuki ıspatlanmış bir şey olmadığı için bu doğrultuda bilgileri kullanamamaktayız.

4.2.1. Bosnada Suudi Görünürülüğü; Kral Fahd Cami ve Kültür Merkezi

¹⁵⁴ Bosnia Herzegovina, www.kingfahdbinabdulaziz.com (erişim 25 Mart 2016).

¹⁵⁵ *The New York Times*, 2 Şubat 1996, İrin Molotsky, US Linked to Saudi Aid for Bosnians, (erişim 28.01.2016).

Kral Fahd Cami Suudilere maliyeti on milyonlarca dolar olan ve Balkanlarda inşa edilen en büyük camilerden bir tanesidir. Cami Saraybosna'nın merkezinde bulunan ve şehrin silüetini domine eden mimari bir yapıdır.¹⁵⁶ 1.830 m kare üzerine inşa edilen cami, inşası savaştan sonra 5 yıl sürdü. Camiye ait 46 m uzunluğunda iki tane minare bulunmaktadır. Caminin içinde 1500 ve avlusunda da 800 kişi olmak üzere yaklaşık 2500 kişi aynı zamanda namaz kılabilir. Cami Arap modern mimari yapısına uygun inşa edilmiştir.¹⁵⁷ Balkanlarda 1990 sonrası Suudi rolü inkar edilemez. Suudiler savaştan sonra kapsamlı bir cami yapım programı uygulayarak, 9 milyon dolar tutarında Kral Fahd Camisini finanse ettiler.¹⁵⁸ Günümüzdeki Balkanların en büyük camisi olan eser Suudi etki ve rolünü ifade etmek için önemli bir eserdir.

Kültür merkezinde günümüzde Arapça, İngilizce ve bilgisayar derslerin yanında İslami İlimler dersleri de verilmektedir.

Öte yandan savaştan sonra genellikle Bosna İslam Riyasetinden bağımsız bir şekilde hareket eden Suudi destekli Kral Fahd Kültür Merkezi daha sonra özerklik davranışlarını bir yana bırakıp Bosna Diyanet İşleri Başkanlığı ile sıkı bir işbirliği yolunu seçti.¹⁵⁹

4.3. Suudi Arabistanın Yardım Politikaları

Arap ülkeler genelinde ve Suudi Arabistan özelinde yardım politikalarında bazı önceliklerin oluştuğunu görülür. Krallığın yardım yapmasını hızlandıran bazı nedenler şöyle: a) Bir dış politika aracı olarak yardım yapmak, b) Yardım etme konusunda dini motifler, c) Ticari çıkarlar d) İnsani duyguları ön plana çıkarmak, e) Yumuşak güç olarak bağış kurumunu kullanmak.¹⁶⁰ Arap yardım kuruluşları genellikle Arap ülkelere fonlarını aktarmaktadırlar. Suudi fonlar da % 50 civarında Arap ülkelere yardım olarak gitmektedir.¹⁶¹ Öte yandan Suudi yardımların önemli bir bölümü İslami ülkelere aktarılmaktadır. Yardımlardaki hareket

¹⁵⁶ Sarah N. Stern, (ed), Saudi Arabia and the Global Islamic Terrorist Network America And The West Fatale Embraces, Palgrave Macmillan, United States, 2011, s. 201.

¹⁵⁷ <http://www.dzamije.info/index.php?p=objekte&f=show&id=1221> (erişim 11 Ocak 2016).

¹⁵⁸ Zev Moses, Neo-Liberalism, The Islamic Revival, and Urban Development in Post-War, Post-Socialist Sarajevo, University of Toronto, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012, s. 35.

¹⁵⁹ Ahmet Alibaşçı, Traditional and Reformist Islam in Bosnia and Herzegovina, University of Cambridge, Center of International Studies, 2003, s. 8.

¹⁶⁰ Espen Villanger, Arab Foreign Aid: Disbursement Patterns, Aid Policies and Motives, *Chr. Michelsen Institute*, Norway, 2007, s. 17-22; Khalid Al-Yahya, Nathalie Fustier, Saudi Arabia as a Humanitarian Donor: High Potential, Little Institutionalization, *Global Public Policy Institute (GPPi)*, Berlin, Mart 2011.

¹⁶¹ Espen Villanger, Arab Foreign Aid: Disbursement Patterns, Aid Policies and Motives, *Chr. Michelsen Institute*, Norway, 2007, s. 9.

ettirici motif de dini amaçlar ve hedefler önemli olduğunu görülmektedir.¹⁶² Burada özellikle yardım kurumunu ‘yumuşak güç’ olarak kullanmak dikkat çekicidir. Suudi Arabistan dünyada özellikle Müslüman ve Arap ülkelerinde dışında kalan alanlarda, büyüyen uluslararası nüfuzunu için önemli bir yol olarak kullanmaktadır. Bu anlamda Nepal, Kenya ve Haiti’de yaptığı katkıları zikr edilebilir. Bunun yanında 11 Eylül olaylarından sonra uluslararası baskılara maruz kaldığı süreçte uluslararası güçlerle diyalogunu arttırmak için yardım kurumuna¹⁶³ başvurarak lobi faaliyetlerini arttırdı.

Günümüzde elde ettiğimiz verilere göre Suudi Arabistan 1973 yılından itibaren dünyada en fazla yardım yapan ülkelerdendir. Ayrıca Suudi Krallığı 1973-1979 yılları arasında yardım konusunda Arap ülkelerin toplamında % 51 ile baskın bir ülke haline gelmiştir. 1995-2005 yılları arasında Arap ülkeleri arasında toplam yardımın % 70 ile bu anlamda egemen bir ülke haline gelmiştir.¹⁶⁴

Suudi Arabistan Batılı devletler, Kalkınma Yardımları Komitesi OECD geleneksel üyeleri dışında insani yardım dünyanın en büyük donatörü olarak ortaya çıkmıştır. Dünyada yaşanan birçok doğal felaketlerin, ülkenin katkıları kadar değişik geleneksel donatörler aracılığıyla aşıldı. 2007 yılında 3.000’den fazla kişinin ölümüne ve milyonlarca insanın evsiz kalmasına sebep olan Bangladeş’te yaşanan felaket sonucunda Suudi Arabistan 158 milyon dolar verdi. 2010 yılında Haiti’de yaşanan felakette Suudi Arabistan 50 milyon dolar bağış yaptı. 2008 yılında Dünya Gıda Programı için 500 milyon dolar tutarında rekor bağış yaptı.¹⁶⁵

Petrolden gelen gelirler sayesinde 1970 yılından itibaren Suudi Arabistan tüm dünyada Vehhabiliği yaymak için geniş yardım sistemi kurdu. 1990 ile 2000 yılları arasında Suudi krallığı devlet kasasında İslam dünyasına yönelik 70 milyon dolar tutarında yardımlar gerçekleştirdi. Suudlu haftalık bir dergiye göre bu kaynaklar sayesinde İslam Dünyasında 1500’den fazla cami, 210 İslam Merkezleri, 202 İslami okulları (medreseler) ve 2000’den fazla okul inşa etti.¹⁶⁶

---

¹⁶² Espen Villanger, Arab Foreign Aid: Disbursement Patterns, Aid Policies and Motives, *Chr. Michelsen Institute*, Norway, 2007.

¹⁶³ Khalid Al-Yahya, Nathalie Fustier, Saudi Arabia as a Humanitarian Donor: High Potential, Little Institutionalization, *Global Public Policy Institute* (GPPi), Berlin, Mart 2011.

¹⁶⁴ Espen Villanger, Arab Foreign Aid: Disbursement Patterns, Aid Policies and Motives, *Chr. Michelsen Institute*, Norway, 2007, s. 3-4.

¹⁶⁵ Khalid Al-Yahya, Nathalie Fustier, Saudi Arabia as a Humanitarian Donor: High Potential, Little Institutionalization, *Global Public Policy Institute* (GPPi), Berlin, Mart 2011.

¹⁶⁶ Shaul Shay, *İslamic Terror and the Balkans*, Transaction Publishers, London, 2007, s. 48.

Günümüzde Suudi Arabistan'da resmi yardım kuruluşların yanında 240'tan fazla yardım yapan sivil toplum kuruluşu (STK) bulunmaktadır. Tüm bu kuruluşların fonu 3 ile 4 milyar dolar arasında bir meblağı oluşturmaktadır.

Suudi STK'lar için sağlanan yardım fonları petrolden gelen gelirler tarafından sağlanmaktadır. Bireysel bağışçılar, hükümet yetkilileri ve Krallık ailesi tarafından kelimenin tam anlamıyla milyarlarca dolar yardım kuruluşları için dağıtıldı.¹⁶⁷

4.4. Suudi Arabistanın Balkanlarda Yardım Politikaları ve Balkanlarda Hareket Eden Suudi Arabistanlı Yardım Kuruluşları

Eski Yugoslavya topraklarında büyük veya küçük İslami yardım kuruluşları ve Sivil Toplum Kuruluşları özellikle Bosna Hersek'te faaliyet alanı buldu. Onların faaliyetleri Bosna Hersek genel yardım faaliyetleri arasında önemli yer almaktadırlar. Riyad ABD Büyükelçiliğine göre yalnız 1994 yılında Suudi vatandaşları Bosna'ya yardım için İslami STK'lar aracılığıyla 150 Milyon dolar verdi. Bosna'da faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının ofislerinde çoğu Saraybosna, Zenica ve Tuzlada yer almaktadır.

Ayrıca 1995 yılında başlayan ve Bosna Diyanet İşleri Başkanlığı ile çeşitli dönemlerde özerklik sözleşmesi imzalayan birçok multi milyon yabancı vakıf kuruldu. Bosna başkenti Sarajevo'da Kral Fahd Kültür Merkezi bu tür örneklerden bir tanesi. Bir diğer Suudi destekli kültür merkezi Bosna'nın ortasında Bugonja şehrinde kuruldu. Aynı şekilde başkent Saraybosna'ya yakın Hadzici kentinde kültür merkezi gibi vs.¹⁶⁸

Arnavutluk'ta bulunan Suudi Arabistan maslahatgüzarı Salih Abdullatif Santis'in *Saudi Gazette*'ye verdiği bilgilere göre 1999 yılında Suudi Arabistan Kosova savaşından etkilenen mülteciler için içinde çadır, hurma, halı ve battaniye olan 120 ton ağırlığında iki tane yardım uçağı gönderen ilk ülkedir söyledi.¹⁶⁹ Cidde'den veya Riyad'dan kalkan bir Suudi C-130 Hercules kabartma yardım uçağı Suudi büyükelçilik personeli Arnavutluk'un başkenti Tirana'ya uçarak mülteciler için Suudlular tarafından inşa edilen en büyük hastane kuruldu.

¹⁶⁷ Burr, Collins, a.g.e., s. 40.

¹⁶⁸ Ahmet Alibaşic, *Traditional and Reformist Islam in Bosnia and Herzegovina*, University of Cambridge, Center of International Studies, Saraybosna, 2003, s. 8.

¹⁶⁹ Delinda C. Hanley, *Muslim Countries Send Huge shipments of Aid of KosovoRefugees*, *Washington Report on Middle East Affairs*, July/August 1999, s. 6-13.

Krallık Arnavutluk ve Makedonya’da cerrahi, pediatrik ve jinekoloji koğuşlar donanımlı 10’dan fazla sağlık ocağı kurdu.¹⁷⁰ Cidde’de uydu yayını yapan *İqra Televizyonu* izleyicileri canlı yayında bağlayarak yaklaşık 9 milyon dolar yardım toplamıştı. Öte yandan Cidde merkezli *İslami Yardım Örgütü* aynı yöntemi kullanarak Kosovalı mülteciler için 12 milyon dolar topladığını açıklamıştı. Bunun yanında “*Wa’islamah Group*” adında organize olan Riyad’lı gençler Makedonya’da yaşayan Kosovalı mülteciler için yardım kampanyası başlatarak 1,5 milyon dolar toplamışlardı.¹⁷¹ Suudi Arabistan Amerika Birleşik Devletler ABD Büyükelçiliğin raporuna göre sadece 1994 yılında Balkanlara işlev görmeleri için Suudi vatandaşların verdiği meblağ 150 milyon doları geçtiğini bildirmektedir.

Suudi krallığın Kosova savaşı döneminde yerel Müslüman halka yardım etme konusunda aktif bir şekilde destekledi. Nakit ve gıda yanında tıbbi malzemeler dâhil bu dönemde Arnavutluk’ta kalan Kosovalı mültecilere 20 milyon dolar yardım yapıldı.¹⁷² Krallık sadece kendisi yardımlar yapmakla yetinmedi aynı şekilde İslam konferansına üye ülkelerine Kosova’ya insani yardım çağrısı yaptı.¹⁷³ Dolayısıyla Kosovalı Müslümanlara yaptığı yardımlar tam olarak insani yardımı kapsıyordu. Suudi kamuoyu ise Sırpların sivil Müslümanlara yapılan saldırılara karşı idi.¹⁷⁴

Kosova için Suudi Ortak Yardım Komitesi (The Saudi Joint Committee for the Relief of Kosovo) iyileştirme, gıda, kabartma malzemeleri, eğitim ve dini programlar, yetim, sağlık programları ve kalkındırma için 5 milyon dolar yardım yaptı. Cidde’den kalkan nakliye uçakları içinde 400 bin litre süt, 900 kutu elbise, 1000 tane battaniye, 25 tane su deposu ve tekerlekli sandalye gibi cerrahi aletler de içinde barındıran başkent Priştineye indi. Bu kapsamda Suudi vatandaşları Kosova için 20 milyon dolar topladı. Aynı şekilde Suudi Kızılayı da sağlık görevlileri gönderdi.¹⁷⁵

---

¹⁷⁰ A.g.e., s. 6-13.

¹⁷¹ A.g.e., s. 6-13.

¹⁷² *BBC News*, 24 Nisan 1999, Frank Gardner, Middle East Gulf Arabs Aid Kosovo Refugges, (erişim 03 Mayıs 2016).

¹⁷³ *BBC News*, 24 Nisan 1999, Frank Gardner, Middle East Gulf Arabs Aid Kosovo Refugges, (erişim 03 Mayıs 2016).

¹⁷⁴ *BBC News*, 24 Nisan 1999, Frank Gardner, Middle East Gulf Arabs Aid Kosovo Refugges, (erişim 03 Mayıs 2016).

¹⁷⁵ *BBC News*, 24 Nisan 1999, Frank Gardner, Middle East Gulf Arabs Aid Kosovo Refugges, (erişim 03 Mayıs 2016).

STK'ların hayırsever faaliyetleri kapsamında yiyecek, giyecek ve ilaç verilmesini içerir bunun yanında yetimhane, okul, hastane ve mülteci kamplarına destek, konut inşaatı, altyapı desteği ve tarımsal projeleri STK'ların faaliyetler arasında.¹⁷⁶

Öte yandan Suudlular tarafından yapılan yardımları amacından saptırılarak birçok zamanda terörle ilişkilendirilmiştir. Özellikle Balkanlarda Müslüman halklarıyla mücadele eden Sırplar bu tür söylemler geliştirmişlerdir. Bu fikrinin doğru olmadığına dair bizzat Suudi Arabistan Milli Savunma Bakanı Prens Sultan bin Abdulaziz tarafından inkar edilmişti. Prens Suudi Arabistan'dan giden yardımların tam olarak denetlemeyeceklerini ifade etmişti onun için 11 Eylül olaylardan itibaren Suudi Arabistan olası terör bağlantılarını kesin bir dille redd etti. Bu olaylardan sonra da daha dikkatli olmaya özen gösterdi.

1992-2000 yılları arasında Balkanlarda cereyan eden çatışma ve istikrarsızlık döneminde İslam ülkelerinden özellikle Körfez ülkeleri yardım anlamında seferber oldu. Halkın bizzat topladığı yardımlar, televizyonlardan canlı yayında toplanan yardımlar, vakıf ve derneklerin yaptığı yardımların yanında Körfez devletlerin bizzat yaptığı yardımlar da olmuştur. Katar, Küveyt, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve özellikle Suudi Arabistan bu anlamda öncül sayılır. Bu anlamda bazı vakıflardan bahs etmek ve onların Balkanlardaki faaliyetlerini tanımak Suudi Arabistan'ın politikalarını anlamamıza imkan verecek.

el- Haremeyn Vakfı (Muessesetu el-Haremeyn el Hayriye): El-Haremeyn Vakfı Suudi Arabistan'ın en önemli ve en göze çarpan vakıfların başına gelir. El Haremeyn, 1990'ların başlarında kurulan bir Suudi Arabistan merkezli kar amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşudur. El-Haremeyn vakfı dünyanın 150 ülkesinde faaliyet gösterdi. Ana merkezi Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'dadır. Vakfın kuruluş amacı Suudi Arabistan'da toplanan fonlarını dağıtımını kolaylaştırmak. Vakfın yıllık bütçesi 30'dan 80 milyon dolara kadar değişirdi. Vakfın bazı çalışmaları ise şöyle: İslam dünyasında 1300'den fazla cami inşaatı, bu camilerde imamlık yapan imamların maaşını ve İslam dünyasında *davetçi (dai)* işini yapan 3000'den fazla kişiye maddi destek verdi.¹⁷⁷ Bunun yanında vakıf kitap projeleri, broşürler, su kuyuları, tıbbi tesisleri donatma ve 20'den fazla yetimhaneyi inşa etti.¹⁷⁸

---

¹⁷⁶ *CIA Report on NGOs With Terror Links*, 1996,

https://en.wikisource.org/wiki/CIA_Report_on_NGOs_With_Terror_Links (erişim 09.12.2015)

¹⁷⁷ *Report, National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States*, http://govinfo.library.unt.edu/911/staff_statements/911_TerrFin_Ch7.pdf (erişim 06. Mart 2016).

¹⁷⁸ *Report, National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States*, http://govinfo.library.unt.edu/911/staff_statements/911_TerrFin_Ch7.pdf (erişim 06. Mart 2016).

Her ne kadar Suudi yetkililer el-Haremeyn vakfı ile bir bağlantının olmadığını ve vakıf tamamen sivil bir kuruluş olduğunu iddia etmelerine rağmen Suudi yönetiminde yer alan kişiler vakfın yönetiminde etkili olduklarını görülür. Bunun yanında Suudi devletin vakıfla ilişkileri bilinir ancak son yıllarda bu destek ve ilişki azaltıldı. El-Haremeyn gibi sivil toplum kuruluşları Suudi krallığı ve toplumu için özel ilişki içindeler.

Bosna savaşı döneminde Suudi yardım kuruluşlarında çalışan Bahreynli Ali Ahmed Ali Hamid adında gönüllüye göre vakıf cihad yanlısı gönüllülerin Bosna'ya ulaşmaları için BM diplomatik dokümanlarını kullanarak Bosna'ya ulaştırırdı.¹⁷⁹

2002 yılında el-Haremeyn Bosna şubesi yapılan operasyonlar sonucu faaliyetleri yasaklandı. Ancak vakıf farklı isimler altında Travnik şehri etrafına örgütlenerek faaliyetlerini devam ettirmeye çalıştı.¹⁸⁰

Arnavutluk ayağı ise CIA yetkilileri vakıf çalışanları Avrupa genelinde terör faaliyetlerinde bulunacakları gerekçesiyle Arnavutluk'a giderek Arnavutluk yetkililerine haber vererek vakfın kapatılmasını sağladılar.¹⁸¹

Vakıf el-Kaide ile ilişkiler olduğu gerekçesiyle 2005 yılında Balkan ülkelerin genelinde yasaklandı. Buna rağmen vakıf 2009 yılında dava açtı ve 2014 yılında yasaklanmış vakıflar listesinden Birleşmiş Milletler tarafından çıkarıldı.¹⁸²

Suudi Arabistan Uluslararası İslami Yardım Kuruluşu (İİRO) (Hey'etu'l-İğaseti'l-İslamiyeti'l-Alemiyeye bi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti'sl-Suudiyye): Resmi internet sayfasında verilen bilgilere göre kuruluş İslam Konferansından doğan ve uluslararası nitelikte işlev görmektedir. Kuruluş 1978 yılında kurulup genel merkezi Suudi Arabistanın başkenti Ciddede.¹⁸³ Verilen resmi bilgilerde kuruluşun amacı dünya çapında sıkıntılı ve muhtaç insanların acılarını hafifletmek ve yardımcı olmaktır.¹⁸⁴ Kuruluşun ana amacı İslam Dünyasında yetimhaneler kurmak,

¹⁷⁹ Hegghammer, a.g.e., s. 49.

¹⁸⁰ Protecting Charitable Organizations -A, Resoruce Center, U.S. Department of the Treasury.

¹⁸¹ Protecting Charitable Organizations – A, Resoruce Center, U.S. Department Of the Treasury.

¹⁸² Shembulli Portal, Keshilli i Sigurimit fshine 'al-Haramain' nga Lista e saj e Sanksione nga 'al-Qaida', 31.10.2014, <http://shembulli.com/lajme/6189-keshilli-i-sigurimit-fshine-al-haramain-nga-lista-e-saj-e-sanksioneve-per-al-qaida> (erişim 16 Şubat 2016).

¹⁸³ Steven Emerson, Jonathan Levin, Terrorism Financing: Organization, and Prevention: Saudi Arabia, Terrorist Financing and the War on Terror, *United States Senate Committee on Governmental Affairs*, 2003, s. 19.

¹⁸⁴ Kurumun İnternet resmi sayfası, http://www.egatha.org/eportal/index.php?option=com_content&view=article&id=2&Itemid=2 (erişim 24 Mart 2016).

mesleki eğitimi ve küçük işletmelere yardım, eğitim müfredatları geliştirmek, öğrencilerine burs sağlamak, okullar ve diğer sivil amaçlı binalar inşa etmek ve sağlık hizmetleri sunmak. Örgüt ayrıca Kuran ezberleme merkezleri de açmak gibi hedefler belirlemiştir.¹⁸⁵

Örgüt Balkanlarda Arnavutluk, Bosna Hersek, Bulgaristan Kosova ve Makedonya'da faaldır.¹⁸⁶ Örgütün eski müdürü olan Dr. Ferid Kureysi'ye göre Suudi yardım kuruluşları arasında Bosna savaşında Bosna'ya giren ilk yardım kuruluşu kendileri olduğunu altını çizmektedir.¹⁸⁷

Örgüt özellikle Arnavutlukta önemli çalışmalar yaptı. 1992 yılında komünizmin düşmesiyle beraber örgütün önemli isimler Arnavutluk Müslümanları İslam dini ile tekrar tanışmaları için bazı faaliyetlerde bulundular. Camilerin inşası, yetimhanelerin açılması ve sağlık ocakların kurulması örgütün ana faaliyetlerdi. Bunun yanında örgüt Arnavutluk'ta siyasi hayatında da etkili olmaya başladı. Dönemin Arnavutluk başbakanına Suudi Arabistan'dan gelen mali destekleri örgüt aracılığıyla ödendi. Günümüzde ise bu faaliyetleri devam etmektedir. Örgütün yıllık raporlarında verilen bilgilere göre Balkanlarda özellikle eğitim programları ile ilgilendiğini görülmektedir.¹⁸⁸ Bu raporlara göre 'Holy Qur'an and Da'wa" projesi kapsamında örgüt dünyada 259 eğitim merkezlerinde 256 öğretmen, 6,632 öğrenciye ve 328 vaize maddi destek vermektedir. Bu kapsamda Avrupa genelinde ve Balkanlarda 11 öğretmen veya vaiz maddi destek görmektedir.¹⁸⁹ Yıllık raporlardan anlaşılan bu proje kapsamında desteklenen öğretmen veya vaiz sayısı yıldan yıla değişiklik arz etmektedir. Bunun yanında sağlık hizmetler, afetlerde acil yardımlar ve diğer sosyal projeler vasıtasıyla halka ulaşmaktadır.

Örgütün Balkanların genelinden yasaklanması 1998 yılında olmuştur. Örgüt Balkanlarda Bosna Mücahitleri ile ilişki içinde olduğu iddia edildi.¹⁹⁰ ABD ve Arnavutluk Gizli Servisi (SHİK) tarafından faaliyetleri takip edilen örgüt 1998 yılında *el-Kaide* örgütü ile

---

¹⁸⁵ International Islamic Relief Organization, Georgetown University, *Berkley Center for Religion, Peace and World Affairs*.

¹⁸⁶ Suudi Arabistan Uluslararası İslami Yardım Kuruluşunun internet resmi sayfası, <http://www.egatha.org/eportal/> (erişim 28 Mart 2016)

¹⁸⁷ Steven Emerson, Jonathan Levin, *Terrorism Financing: Organization, and Prevention: Saudi Arabia, Terrorist Financing and the War on Terror*, *United States Senate Committee on Governmental Affairs*, 2003, s. 19.

¹⁸⁸ *Overall Performance Report of the Islamic Relief Organization, Annual Report 2012-2013*, s.23, <https://drive.google.com/file/d/0B7umQUK95XCRTjhNbi00ekV3b1k/view?pref=2&pli=1>.

¹⁸⁹ *Overall Performance Report of the Islamic Relief Organization, Annual Report, 2012-2013* <https://drive.google.com/file/d/0B7umQUK95XCRTjhNbi00ekV3b1k/view?pref=2&pli=1> s.16-17.

¹⁹⁰ Burr, Collins, a.g.e., s. 47-52.

ilişkilendirerek Arnavutluk'tan çıkarıldı.¹⁹¹ Ancak örgüt terörle ilişkilendirilmesini her zaman redd etti.¹⁹²

Suudi Ortak Yardım Komitesi (The Saudi Joint Relief Committee SJRC): Suudi Ortak Yardım Komitesi, Suudi Kızılayı dahil olmak üzere birçok Suudi STK'lar için bir şemsiye örgüt olarak çalışıyor ve kısmen Suudi hükümeti tarafından finanse edilen multi milyon dolarlık bütçesi vardır.¹⁹³ Örgüt uluslararası bazı örgütlerle de işbirliği içindeydi bu kapsamda Kosova'da Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği UNHCR ve BM Dünya Gıda Programı ile ortak çalıştı. Örgüt en fazla Kosova Arnavutluk ve Bosna Hersek'te aktifti. Yıkılan evlerin yeniden tamiri camilerin inşası, okulların tamiri, yetim bakımı, gıda ve tıbbi yardım bazı örgütün bazı faaliyetleridir. Ancak örgütün en büyük özelliği Arapçadan kitap çeviri ile kitap telifi gibi projelerle diğer yardım kuruluşlardan ayıran en büyük özellik. Örgüt Suudi Arabistan'ın bazı imam ve vaizlerin kitaplarını ve eserlerini Arnavutçaya ve Boşnakçaya tercüme ederek halka bedava dağıttı. Ancak örgüt sadece Selefi imamların kitaplarını değil İslam Dünyasında Yusuf el-Karadavi gibi mutedil sayılan eserlerin tercümesini de yaptı.

Örgüt 1998 ile 2000 yılları arasında Suudi yetkililer adına kendi ofislerinde Balkanlara 74 milyon dolar transfer etti.¹⁹⁴

Kosova için Suudi Ortak Yardım Komitesi (The Saudi Joint Relief Committee for Kosovo SJRCK): 1999 yılında Kosova savaştan çıkan alt yapı tamamen çökmüş, eğitim, sağlık ve güvenlik gibi konularda acil olarak dış ülkelerden yardım kabul eden bir ülke haline gelmişti. Kimin tarafından geldiğini bakmadan bütün vakıf ve derneklerden bu tür yardımlar kabul ediyordu. Bu vakıflar arasında 1999 yılında Suudi Arabistan'da kurulan Kosova için Suudi Ortak Yardım Komitesi idi. 2014 yılında komite yayınladığı kitapta Kosovada yaptıkları faaliyetler ve programlarını açıklamaktadır. Komite El-Haremeyn Vakfı tarafından sadece Kosova ile ilgilenmek üzere 1999 kuruldu. Aynı yılda faaliyetlerini başladı. Komite tamamen

---

¹⁹¹ Michael Freeman, (ed.), *Financing Terrorism: Case Studies*, Ashgate Publishing, Ltd. Retrieved 14 April 2015.

¹⁹² Carter-Ruck Law Center, United Kindom, http://www.carter-ruck.com/international-law/?Recent_Work.asp, (erişim 08 Nisan 2016).

¹⁹³ *BBC News*, 03 April 2016, US fears terrorist attacks in Kosovo, , <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/700435.stm> (erişim 09 Nisan 2016).

¹⁹⁴ Jeans Charles Brisard, *Yasaklanmış Gerçeklik: Bin Ladin*, çev. Ayşe Meral, Anka Yay, İstanbul, 2002.

legal bir şekilde Kosova Geçici Hükümeti ile anlaşma yaparak devletin izni ve desteğiyle faaliyetlerine devam ettirdi.¹⁹⁵

Komitenin çıkarttığı kitapçıkta savaştan hemen sonra Kosova sağlık sisteminde bazı hastanelerin restorasyonu, Başkent Priştine bulunan ve Priştine Üniversitesi hastanesinin tamiri ve beş yıllık bakımı ve donatörlüğünü üstlenmiş. Bunun yanında doktorları eğitime konusunda komite yardımcı oldu. 20 kadar doktoru Suudi Arabistan'a götürerek eğitti. Ayrıca komite 360 ton ilaç yardımı yaptı. Öte yandan komite 28 okulu restore etti, 269 ev restore etti ve savaşta evini kaybedenler için 200 ev inşa etti. 9 tane cami de inşa etti.¹⁹⁶

Eylül 1999 yılında SJRCK tarafından yapılan basın açıklamasında 4 milyon riyal (1 milyon dolar) tutarından yarısı dini davet ve faaliyetler için gittiğini açıkladılar.¹⁹⁷

Bosna Hersek için Suudi Ortak Yardım Komitesi (High Saudi Commission for the Relief of Bosnia and Herzegovina): Bosna Hersek için Suudi Ortak Yardım Komitesi 1993 yılında zamanın Riyad valisi olan prens Selman tarafında kuruldu. Kral Fehd ise bu kuruluşa yardım etti.¹⁹⁸ Verilere göre komite savaş dönemi ve sonrası Bosnalı Müslümanlara 600 milyon dolar civarında yardımlarda bulunmuştur. Arap ve İslam dünyasında büyük bağış toplama çabası içine giren vakıf Bosnalı Müslümanlara cami, kültür merkezleri, okul ve yetimhaneler inşa etmiştir.¹⁹⁹

Savaş sırasında ve sonrasında Vakfın insani yardım savaştan tahrip evler, okullar, hastaneler, demiryolu hatları, su kaynakları ve elektrik şebekelerinin yeniden inşasına, yetimhaneler, sağlık tesisleri ve mülteci merkezleri inşa etmiştir. Bu tür hizmetler genellikle çatışmalar tarafından dayatılan son derece zor koşullar altında yerine getirildi.

Avrupa'daki görevlileri aracılığıyla, başarılı ve yoğun bir mücadele ile Vakıf Bosna savaşı boyunca savaştan zarar görmüş topluluklara gıda, ilaç ve doğrudan çok ihtiyaç duyulan insani yardım malzemeleri sağladı.

---

¹⁹⁵ *Gazeta Zeri*, 2 Ekim 2014, 'Milionat e el-Harameyn ne Kosove', <http://zeri.info/ekonomia/489/milionat-e-al-haramain-ne-kosove-foto/> (erişim 27 Mayıs 2016)

¹⁹⁶ Pjes nga Aktiviteti i Komitetit te Bashkuar Saudit ne Kosove, Biblioteka Familjare, SJRC, 2014 Priştine.

¹⁹⁷ *Religion in Kosovo*, International Crisis Group, Balkans Report, no:105, Pristina/Brussels, Ocak 2001, s. 5.

¹⁹⁸ *The Guardian*, 23 Ocak 2002, <http://www.theguardian.com/world/2002/feb/23/davidpallister> (erişim 10 Mart 2016).

¹⁹⁹ *The Guardian* gazetesi, 23 Ocak 2002, <http://www.theguardian.com/world/2002/feb/23/davidpallister> (erişim 10 Mart 2016).

Vakıf, Bosna-Hersek'te trajedinin büyüklüğünü ve Müslümanları kurtarmak için her Müslümanı yardımda bulunmasını çağırdı. Suudi halka, Sırpın elinde maruz kaldığı vahşetini açıkladı. İki Kutsal caminin hizmetçisi merhum Kral Fehdin cömert bağışları, Suudi Kraliyet ailesi, Suudlu işadamları ve sıradan vatandaşları, Boşnaklara hatırı sayılır yardımı ulaştırmak için Vakıf tarafından sağlandı. Bu faaliyetlerden ötürü 2001 yılında Komite Kral Feysal ödülüne layık görüldü.²⁰⁰

Kral Feysal ödülü resmi sayfasında verilen bilgilere göre vakıf insani yardımların yanında dini ve eğitim anlamında da Bosna Hersek'te birçok faaliyette bulundu. Eğitim ve dini hizmetler alanında vakıf, okullar, kolejler, kütüphaneler inşanın yanında farklı Bosnalı şehirlerde basılan ve dağıtılan yarım milyondan fazla ücretsiz eğitim kitaplar da dağıtıldı. 600'den fazla caminin restorasyonun veya inşanın yanı sıra Kur'an Kerim nüshaları ve sunulan sayısız bursu vakfın faaliyetler arasında.²⁰¹ Vakıf aynı zamanda Bosna Hersek'te diğer birçok İslami ve Suudi STK için koordinatör görevini ifa etti.

Bazı dönemlerde vakıf yerel dini elitler ve yerel diyanetler için problem teşkil ediyordu. Bosna Müslümanları Destekleme fonu Bosna Diyanetle hiç danışmadan kültür merkezlerini idare etmesi²⁰² ve Diyanetin istemediği bazı gruplara destek vermesi Bosna diyanetini rahatsız eden gelişmelerdi.

Bosna'da savaş bittikten sonra Vakıf özellikle mültecilerin Bosna'ya dönmesi için çalışmalarda bulundu. 1996 yılında Türkiye, Makedonya, Hırvatistan ve Slovenya'dan gelen yaklaşık 100 bin mülteciye yardımda bulundu.²⁰³

11 Eylül olaylarından sonra söz konusu vakıf da el-Kaide ile ilişki içinde olduğu gerekçesiyle Bosna'da faaliyetleri durdurularak yasaklandı.²⁰⁴

Kral Feysal Vakfı (KFF): Kral Faysal Vakfı (KFF) Kral Feysal mirasını koruma ve devam ettirme misyonuyla 1976 yılında kurulan uluslararası hayırsever bir organizasyondur.²⁰⁵ Vakıf dünyada önde gelen hayırsever vakıfların başına gelmektedir. Vakıf yıllık ödül törenleri

²⁰⁰ Kral Feysal Vakfı internet resmi sayfası, www.kff.com.

²⁰¹ The Saudi Arabian High Commission For Donations to Bosnia-Herzegovina, King Faisal International Prize, <http://kfip.org/the-saudi-arabian-high-commission-for-donations-to-bosnia-herzegovina/> (erişim 13 Şubat 2016).

²⁰² Ahmet Alibaş, Traditional and Reformist İslam in Bosnia and Herzegovina, University of Cambridge, Center of International Studies, Saraybosna, 2003, s. 8.

²⁰³ Burr, Collins, a.g.e., s. 129.

²⁰⁴ *The Guardian*, 23 Ocak 2002, <http://www.theguardian.com/world/2002/feb/23/davidpallister> (erişim 10 Mayıs 2016).

²⁰⁵ Kral Feysal Vakfı resmi internet sayfası, www.kff.com.

düzenlemektedir. İslam dünyasında önde gelen ödüllerin başına Kral Feysal Ödülü gelmektedir. Ödül dünyada bilim, fikir ve İslam'a hizmet alanlarda öne çıkan şahıslara verilmektedir.

1993 yılında Suudiler için özel anlam ifade eden Kral Feysal ödülünü İslam'a hizmet alanında Bosna Hersek cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç layık görüldü.²⁰⁶ Söz konusu ödül Balkan coğrafyasında verilen tek ödüdür. Bosna Müslümanların en zor dönemde oldukları 1993 yılında Suudlular tarafından İzzetbegoviç'e verilmesi Bosna Müslümanları için büyük manevi bir destektir. Aynı şekilde bu ödülün anlaşılacağı üzere Suudlular kesin bir şekilde Bosnalı Müslümanlara destek veriyordu. Öte yandan vakıf özellikle özellikle Bosna Hersek'te yardım projeleri gerçekleştirdi.²⁰⁷

Eğitim konusunda da vakıf Balkanlı Müslüman öğrencilere vermektedir. Vakfa bağlı Riyad merkezli el-Feysal Üniversitesi ve Kral Feysal Araştırma Merkezi ve İslam Araştırma Enstitüsünde birçok Balkanlı öğrenci burslu olarak eğitim gördü.²⁰⁸

Suudi Kalkınma Fonu (Saudi Fund for Development): Suudi Kalkınma Fonu (SFD) Suudi devlet kurumu olup ağırlıklı olarak gelişmekte olan ülkelere hibe ve düşük faizli krediler sağlamaktadır. 1974 yılında kraliyet kararı ile kurulup 1975 yılında resmen faaliyetlerine başlamıştı. Suudi Kalkınma Fonu, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve sosyal hamlelerini desteklemek amacıyla, Suudi Arabistan Krallığı'nın dış yardımlarını bu yolla aktırdığı ana kalkınma kanallarından birini teşkil etmektedir. Fon, 10 milyar Riyal sermaye ile üçüncü dünya ülkelerinin artan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sermayesi 1981'den itibaren 25 milyar Riyale yükseltilmiştir. Suudi Kalkınma Fonu bölgedeki finans müesseselerinin en önemlilerinden biri olarak addedilmektedir ve kalkınmakta olan ülkelere yardım için Suudi Hükümetinin sunduğu temel kaynak niteliğindedir.²⁰⁹ Fon, başta Bosna, Kosova ve Arnavutluk olmak üzere İslam ve Arap ülkelerine çeşitli projeler yoluyla yardım sağladı. Aynı zamanda bu yardımlar sayesinde Suudi yönetimi kendi jeostratejik hedeflerini dünya genelinde yaygınlaştırmak için bir araç olarak kullanıyor.

---

²⁰⁶ Kral Feysal Vakfı İnternational Prize resmi İnternet sayfası, <http://kfip.org/>.

²⁰⁷ Peter Harrigan, The King Faisal İnternational Prize, *Saudi Aramco World*, September/October 2000, Vol. 51, no: 5, s. 32-39.

²⁰⁸ Kral Feysal Vakfı resmi internet sayfası, www.kff.com.

²⁰⁹ Mustafa Bostancı, Suudi Arabistan Devletin Kuruluşu ve Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri (1926-1990), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013.

Krediler genellikle yol ve baraj yapımı, inşaat, hastane ve sağlık ocaklarının rehabilitasyonu, su ve sanitasyon hizmetlerinin genişletilmesi gibi altyapı gelişimini desteklemek yanında barınma ve kentsel gelişim, enerji sektöründe ve eğitimde çalışmalarını destekliyor.²¹⁰

Suudi Destekleme Fonu aynı zamanda Selefi derneklere de ciddi anlamda destek verdi. Bu anlamda Aktif İslami Gençlik (AİG) ve daha sonra Furkan Derneği destek aldı. Ancak 11 Eylül olayları Balkanlarda da Suudi Arabistan destekli vakıf ve dernekler için zor bir dönem başladı. Gerek kamuoyu ile ilişkiler gerekse doğrudan Suudi Arabistan'la olan ilişkiler söz konusu vakıflar daha dikkatli davranmaya başladılar. Medya AİG ve Furkan vakfını terörizm ile ilişkilendirerek ciddi baskı kurmaya başladı. Aynı aylarda Furkan vakfı ve AİG'e bağlı çalışanlar NATO'ya bağlı uluslararası askeri güçler (SFOR) tarafından tutuklanarak terörle ilişkilendirerek cezaevine gönderildiler. 2002 yılında Furkan Vakfı kapatıldı Baskılar çok fazla artınca 2002 yılında Bosna Diyanet İşleri Reisi Mustafa Ceric sürpriz bir şekilde Müslümanları terörle ilişkilendirerek ve İslam'da yardımlaşma ve dayanışma kurumunu zedelenmeme çağrısı yatı. Aynı şekilde yardımlaşma sonucu olan birkaç projeyi de ziyaret etti. Bu anlamda Suudiler tarafından finanse edilen yetim köyü ve *Al-Ghazzaz* okulunu ziyaret etti.²¹¹ Yıllık raporlarında verilen bilgilere göre Fon Arnavutluk ve Bosna Hersek'te halen aktiftir.²¹²

Fon diğer vakıf ve kuruluşlardan ayıran en büyük özelliği devletin bir kuruluşu olup sadece Müslüman ülkelere yardım yapmamasıdır. Fon ABD'nin USAİD ve Türkiye Cumhuriyetin TİKA Kurumu ile benzerlikler içermektedir. Fon özellikle Afrika ülkelerinde aktif olup Balkanlarda ise özellikle Arnavutluk ulaşım ve kalkınma anlamda faydalanmaktadır.

İslami Vakfı (el Waqf el İslami): İslami vakfı Suudi Arabistan'da merkezli olup ağırlıklı olarak Selefi çizgisini takip eden ve Selefiler tarafından desteklenen bir vakıftır. Balkanlarda vakıf Bulgaristan ve Kosova'da aktif olup özellikle imamları desteklemektedir.²¹³ Balkanlarda vakfın kuruluş tarihi 1989 yılı olarak ifade edilmektedir.²¹⁴

---

²¹⁰ Saudi Fund for Development, *Berkeley Center for Religion Peace and World Affairs*, Georgetown University. (erişim 15 Mart 2016).

²¹¹ Ahmet Alibaş, *Traditional and Reformist İslam in Bosnia and Herzegovina*, University of Cambridge, Center of International Studies, Saraybosna, 2003, s. 8.

²¹² The Saudi Fund for Development, Annual Report, 2008.

²¹³ Al Waqf-Al İslami in the Balkans, *Radical İslam Monitor in Southeast Europe*, 24.01.2014, <http://www.rimse.gr/2014/01/al-waqf-al-islami-in-balkans.html> (erişim 26 Nisan 2016).

²¹⁴ *The New York Times*, 21 May 2016, How Kosovo Was Turned Into Fertile Ground For İSİS, Carlotta Gall, (erişim 25 Mayıs 2016).

Kosova’da kuruluş amacı Diyanet yetkililerin sürekli cami yapımı isteğinde yatmaktadır. Öte yandan Vakfın yaptırdığı bazı camilerde görevli personelin radikalleştirmesine dair sıkça medyada yansıyan haberler arasında.²¹⁵

Bulgaristan’da Pomak gençler arasında yaygın olan vakıf eğitim kurslarının yanında Suudi Arabistan’a okumak üzere öğrenciler göndermiştir.²¹⁶ Vakfın faaliyetleri arasında dini kurslar ve kadınlara yönelik çalışmalar yapmaktadır.

Kosova İstihbaratı mali şubesine göre 2000-2012 yılları arasında Kosovada yaklaşık 10 milyon dolar civarında mali destekte bulundular.²¹⁷ 2014 yılında Kosova Hükümetin kararnamesiyle terörü finanse ettiği gerekçesiyle faaliyetleri yasaklanarak kapatıldı.

Görüldüğü üzere SSCB’nin yıkılması ve Yugoslavya federasyonunun dağılmasıyla Balkanlar dünya ile ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. İnsanların yurt dışında seyahatleri artmıştır. Dünya ile iletişim ve ulaşım kolaylaşmıştır. Ezilen halklar özgürlük ve bağımsız olmak için uluslararası güçlerden yardım istemişlerdir. Bu kapsamında Balkanlarda başta İtalyan misyonerleri olmak üzere bütün Avrupa’dan ABD’ye kadar tüm yardım kuruluşları faaliyet etmeye başlamıştır. İslam dünyasından Türkiye ve Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Küveyt, Katar ve Mısır da ezilen milletlere yardım elini uzatmıştır.

Suudi Arabistan’ın yaptığı yardımlar ve faaliyetler ise özellikle Batı kamuoyu tarafından endişe ile takip edilmiştir. Bu anlamda yazılan bazı eserler tam buna işaret etmektedir. Mesela “The Coming Balkan Caliphate: The Threat of Radical Islam to Europe and the West,”²¹⁸ “Islamic Terror and the Balkans”,²¹⁹ “Unholy Terror: Bosnia, al-Qa’ida, and the Rise of Global Jihad”²²⁰ ve “Modern Jihad Tracing the Dollars Behind the Terror Networks”²²¹ gibi eserler Arap Dünyasından gelen yardımlar ve faaliyetlerini neredeyse hepsini terörle ilişkilendirmektedir. Ki bazı eserlerde mutedil siyasetçiler sayılan eski Bosna Cumhurbaşkanı

---

²¹⁵ Ardian Kastrati, The Relation Between İslam and Democracy in Kosovo: The Roles and Contributions of the Religious Leaders in the Democratization Process, *European Scientific Journal*, October 2015 /SPECIAL/ edition Vol.1, s. 571.

²¹⁶ Stern, a.g.e., s. 195.

²¹⁷ *The New York Times*, 21 May 2016, How Kosovo Was Turned İnto Fertile Ground For İSİS, Carlotta Gall, (erişim 25 Mayıs 2016).

²¹⁸ Christopher Deliso, The Coming Balkan Caliphate: The Threat of Radical Islam to Europe and the West Praeger Security International, 2007.

²¹⁹ Shaul Shay, Islamic Terror and the Balkans, Piscataway, NJ: Transaction, 2007.

²²⁰ John R. Schindler, Unholy Terror: Bosnia, al-Qa’ida, and the Rise of Global Jihad, Grand Rapids, MI: Zenith Press, 2008.

²²¹ Loretta Napoleoni, Modern Jihad: Tracing the Dollars behind the Terror Networks, Pluto Press, London, 2003.

Aliya Izzetbegoviç²²² veya ulusal bir kuruluş olan Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) gibi el-Kaide ile ilişkilendirerek hakikatiyle çelişen ifadeler yer almaktadır.²²³ Dolayısıyla yukarıda bahs edilen kuruluşlar neredeyse hepsiye yakın terörü finanse ettiği gerekçesiyle ya yasaklanmıştır ya da bir şekilde Balkan ülkelerinden kovulmuştur. Şüphesiz söz konusu yardım kuruluşları için çalışan personel terörle bir bağlantının içinde olabilir. Ya da bizzat vakıf yetkililer de olabilir. Ancak bu durum bütün vakıfların şüpheli hale getirmemeli. Kesin bulguya dayanarak terörle ilişki ispatlanmış vakıflar ve mahkemenin kararı ile yasaklanan vakıflar elbette Balkanlarda faaliyetleri yasaklanmalıydı.

Suudi Arabistan'ı Balkanlara genel yaklaşımı ve Suudi STK'ların Balkanlarda hareket alanı bulmanın bir diğer sebebi halkla bizzat içinde olmaları ve gerek sağlık hizmetler ile gerekse gıda paketleri gerekse eğitim yoluyla Suudlu vakıflar bizzat halkın elini güçlendirmiştir. Bir başka deyişle yol, kanalizasyon, evlerin tamiri, yıkılan ailelerin ev inşası, nakit para yardımı ve aylık gıda harcı gibi halkın Suudlulara rağbet etmesine vesile oldu.

Ayrıca belki en önemle vurgulanması gereken konu yapılan bu yardım ve desteklerin kalıcı olabilmesi ve halk tarafından kabulle telakki edilmesinde en önemli rol oynayan kişiler ise davetçi ve hocalar olduğu söylenebilir. Suud üniversitelerinde okumuş olan bu hocaların yaptıkları faaliyetler söz konusu İslami anlayışın da beraberinde taşımışlardır. Fakat bu anlayışın Balkanlarda tutulması ve kalıcı olmasının en belirleyici faktörü bu hocaların halkın bizzat içinde olmaları zikredilebilir. Üstelik modern çağla beraber gençlerin karşılaştıkları bulanım ve sıkıntılarına çözüm üretmeleri de etkileyici olmuştur.

Gelen yeni nesil hocaların özellikle gençler tarafından sevimleri ve etki etmeleri mevcut yapıda var olan geleneksel hocaların hem donanım açısından hem de genç kesime hitap edememelerinden dolayı oluşan boşluğu doldurmuş olmaları ileri sürülebilir.

Üstelik Bosna savaşında olduğu gibi Boşnakların en zor olduğu bir dönemde, Sırpların katliamları ve işkenceleri arttığı bir zamanda Boşnaklar Birleşmiş Milletler (BM) tarafından konulan silah ambargo ile karşı karşıya kaldı. Bu ambargonun delinmesine yardımcı olan²²⁴ ve ardından silah ve her türlü nakit yardımda bulunan bizzat Suudi Arabistan devleti ve söz konusu STK'lar idi. Zamanın medyasından çıkan haberlere göre Suudi Arabistan Amerika Birleşik Devletleri'nin bilgi dâhilinde ve zımni işbirliği ile ki ABD yetkililer tarafından bu iddia reddedildi Bosna'daki hükümet güçlerine 300 milyon \$ tutarında silah yardımı yaptığını

---

²²² Shay, a.g.e., s. 40-45.

²²³ Shay, a.g.e., s. 87-90.

²²⁴ The *Washington Post*, Foreign Service, 22 Eylül 1996, Bosnia's Muslims Dodged Embargo.

yazdı.²²⁵ Bir başka kaynağa göre ise 1992-2002 yılları arasında Suudi Arabistan ‘İslami Faaliyetler’ ve savaş döneminde Bosnalıları yardım için 800 Milyon dolar harcadı.²²⁶ Dolayısıyla Balkan Müslümanların Suudi Arabistan karşı sempati ile yaklaşmaları çok fazla abartılı görülmemelidir. Üstelik Balkan Müslümanların İslam Dünyasına karşı bir asırdır devam eden bir hasret söz konusudur. “1990 yılların başına Arap ülkelerinden beyaz elbiseli Suudi Arabistan’ın milli kıyafetiyle gelen bir Müslüman öyle nezaketle öyle iyilikle karşılanırdı ki Müslümanlar sanki Peygamberi görüyormuşcasına bir duygu ile kapılıyordu.”²²⁷

Ayrıca Arap dünyasından gelen Mücahitler Bosna’da yerleşerek İslam Dünyasıyla ve özellikle Suudi Arabistan’daki yetkililer ve vakıflarla bir şekilde ilişki içinde oldular.

Bu aşamada en önemli soru bu ülkeler Kosova veya Bosna Hersek gibi Ortadoğu’dan uzak sayılan ülkelere yardımda neden bu kadar fazla odaklandılar. Bunun birkaç sebebi olabilir. Her şeyden önce Suudi Arabistan dünyada en çok yardım eden ülkelerin başına gelmektedir. Bu anlamda Suudlular sadece Kosova ve Bosna değil savaş ve krizlerin olduğu her yerde bu tür faaliyetlerde bulunmaktadır. İkinci sebep ve en önemlisi söz konusu savaşın Müslüman bir halkla olduğu için iç kamuoyundan gelen baskılar sonucu devlet daha fazla aktif olmak zorunda kalıyor. Üçüncüsü de Dini iddiasını daha fazla yaymak ve yaygınlaştırmak. Ancak Suudilerin Balkanlar gibi nispeten uzak sayılabilecek bir bölge ile ilgilenerek siyasi anlamda bir iddiada bulunuyorlar mı? Elbette Suudi krallığın ülkenin de resmi mezhebi olan Vehhabiliğini yaymaya gibi bir dertleri olabilir. Ancak özellikle 1990-2010 yılları arasında ciddi bir Selefilik etkisinden bahs ediliyorsa bu doğrudan Suudi devletin jeo-politik bir çıkardan ziyade, Suudi devletini temsil eden ve bu yardımları dağıtan kişilerin özel çabaları ve gayretlerin sonucu oluştuğunu söylemek daha doğrudur. Başka bir deyişle Suudi Arabistan, Kosova, Bosna Hersek, Arnavutluk veya Balkanlarda diğer ülkelere yaptığı katkıları Filistin, Yemen veya diğer Körfez ülkeleri doğrudan Suudi Arabistan’ı etkileyen bir durumdan söz etmek zordur. Ancak Kosova, Bosna Hersek ve Arnavutluk gibi ülkelerle ilgilenmek suretiyle İslam dünyasında liderlik konumunu güçlendirmeye ve Suudi Arabistan

---

²²⁵ *The New York Times*, 2 February 1996, İrin Molotsky, US Linked to Saudi Aid for Bosnians, <http://www.nytimes.com/1996/02/02/world/us-linked-to-saudi-aid-for-bosnians.html> (erişim 28. Ocak 2016); *The Washington Post*, 2 Şubat 1996. Michael Dobbs, “Saudis Funded Weapons For Bosnia, Official Says; \$300 Million Program Had U.S. ‘Stealth Cooperation’,”

²²⁶ Vlado Azinović, Al-Kai’da u Bosni i Hercegovini: Mit İli Stvarna Opasnost, Radio Slobodna Europa, Sarajevo/Prag, 2007.

²²⁷ Mülakat, Osman Musliu, (10. Mart 2016).

içindeki İslami muhalefete baskısını azaltmak. Bunun haricinde iç kamuoyunda Dış politikasını daha fazla meşrulaştırmak gibi hedefleri olabilir.

Öte yandan Suudi Arabistandan akan yardımlar ise son zamanlarda Balkanların genelinde azaldığı görülmektedir. Kosova merkez bankasının verdiği bilgilere göre son 5 yılda Suudluların Kosova'ya yaptığı bağışlar 100 Bin Euro olarak açıklamıştı.²²⁸ Bu anlamda Suudi Arabistanı Balkanlardan uzaklaştıran 11 Eylül olayları bir milat olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yukarıda da görüldüğü üzere Balkanlarda Suudi Arabistanlı vakıflar ve STK'lar genellikle yasaklandı. Çoğu el-Kaide ile ilişkilendirerek faaliyetleri yasaklanarak Balkan coğrafyasından uzaklaştırıldı.

---

²²⁸ *The New York Times*, 21 Mayıs 2016, How Kosovo Was Turned Into Fertile Ground For İSİS, Carlotta Gall, (erişim 25 Mayıs 2016).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

5. BALKANLARDA SUUDİ ARABİSTAN VE SELEFİLİK

5.1. Balkan Müslümanlığı ve Selefilik

ikinci bölümde de görüldüğü üzere Balkanlarda 15'nci yüzyılda 20'nci yüzyıla kadar Balkanlı Müslümanlar Osmanlı İmparatorluğu sayesinde Müslüman cemaatin (ümme) tam merkezinde yer almışlardır. Bir önceki bölümde ise Suudi Arabistanın Balkanlarda hareket etmeye başlaması ve bu anlamda özellikle Müslüman halklara yakın ilgi göstermesi gibi etmenler ele alındı. Yugoslavyanın dağılmasıyla beraber Suudi krallığının yardımlara başlaması ve Bosna savaşı ile birlikte özellikle savaş sürecinde bir aktör haline gelmesi, bu anlamda bizzat Suud Arabistan kralı Fahd vakıflar ve STK'lar ile birlikte Boşnak halkına eğitimden sağlığa kadar her alanda destek verdiği belirtildi. Balkan coğrafyasında Bosna ile birlikte Arnavutluk ve Kosova ülkeleri Suudi Arabistanın önemli ölçüde faaliyet gösterdiği ülkelerdir. Özellikle 1999 Kosova savaşı esnasında mültecilere karşı gösterdiği çabaları kayda değerdir.

Bu bölümde ise Suudi Arabistanın Balkanlara dahil olmasından itibaren Suudi Arabistanın resmi mezhebi olan Vehhabilik ve etkilerini ele alacağız. Ayrıca Balkanlarda dini hayatta ne tür değişiklikler olduğu ve bu konuda Selefiliğin rolü tartışılacaktır. Selefî hareketlerin Balkanların genelinde ne tür metodlar kullandıklarını ve ne ölçüde etkin olduklarını bu bölümde tartışılacaktır.

Balkanlarda 1990-2000 yılları arasındaki gerek siyasi gerek ekonomik ve en önemlisi dinsel ve toplumsal alandaki değişim ve dönüşüm birçok sebepten ötürü önem arz etmektedir. Müslüman toplumlardaki değişim algısı önemli olduğu kadar buna mukabil gayrimüslimlerin bu değişime karşı algıları da önemlidir. Söz konusu değişim-dönüşümde ve İslami canlanmadaki Suudi Arabistan'ın etki sınırlarının tartışılmasının, fiili durumla izah edilecek, önemli bir çalışma olduğunu söylenebilir.

Küreselleşme, siyasal sistemlerin değişmesi ve Post-Komünist dönemde dini özgürlüklerin liberalleşmesi gibi etkenler Suudi Arabistan'a dünyada olduğu gibi Balkanlarda da daha rahat hareket etme imkânı doğmuştur. Yeni devletlerin oluşumu İslami grup ve cemaatlerin dünyada yaygınlaşmalarına imkan tanımıştır.

Suudi Arabistanın İslam uygulaması ile Balkanlarda daha önceki İslam tecrübeleri biraz farklıdır. Balkanlarda İslami tecrübe Osmanlı devletinin *millet* sistemine dayanarak 500 yıl boyunca uzun bir süre devam etmiştir. Bu özellikler kapsamında Balkan Müslümanları inançta *Ehli Sünnet vel Cemaat Maturidi* okuluna, Fıkıhta *Hanefi* okuluna mensupturlar. Osmanlı kültürü ve adetleri, Türkçe dili, mutfak kültürü, kıyafet, alışkanlıklar ve Osmanlı siyasal kültürü (millet sistemi, toplum, haklar ve yükümlükler) gibi etmenler Balkanlı Müslümanları ayıran özelliklerdir. Bu anlamda medrese, cami, tekke ve vakıflar Osmanlı toplumun temel taşları sayılabilecek kurumlar Balkanlı Müslümanların fikri alt yapısını oluşturan kurumlardır. Bu kurumların başında da şüphesiz Osmanlı ilmi ve kültür havzasından çıkan ulema, müftü, imam, kadı ve eşraf gibi önde gelen toplum büyükleri Balkanlı Müslümanlar için referans kaynağı oldu. Ulema toplumun tam merkezinde yer alırdı. Hanefi fikhî esas alarak verilen fetvalar toplumu yönlendiriyordu. İmamlar, müftüler, kadılar toplum bileşeni yönlendiren önemli kimselerdi. Vakıflar Hanefi mezhebini esas alan kuruluşlar²²⁹ olup toplumsal hayatta önemli görevler ifa ederlerdi.²³⁰

1980’li yılların başına İslam dünyasında faaliyet gösteren ana cemaat ve gruplar Balkanlara da sirayet etmeye başladı. Balkanlarda bu dönemde İslami literatür ve İslami hareketler önceki dönemlere kıyasla birkaç kat arttı. Aynı şekilde İslam dünyasına giden öğrenci sayısı da ciddi anlamda artış gösterdi. Ancak söz konusu literatürün çoğu ya tercüme ya da sırf taklitten ibaret olduğunu söylemek mümkündür.²³¹ Bu literatür ve dini grupların çoğalmasıyla birlikte günümüzdeki balkanlarda Nur cemaatlerinden Selefî cemaatlerine kadar birçok takipçisi ortaya çıktı. Literatür gibi önemli etmenlerin yanında yabancı grup, cemaat ve ülkelerden inşa edilen camii ve İslami yapılar da önemli yer alır. Malezya, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikler, Katar ve Suudi Arabistan bunun başına gelmektedir.²³² Üstelik Vehhabi ulemanın amaçlarından bir tanesi de Kosova, Bosna ve Arnavutluk gibi Müslüman nüfusun yoğun yaşadığı yerlerdir. Bunun için de Suudlular maddi anlamda büyük meblağlar harcadı. Değişik raporlarda verilen bilgiler göre bu yöndeki harcamaları 600 milyon Dolardan fazla maddi ödeme yapıldı.²³³

²²⁹ Mehmed Begović, Vakufi u Jugoslaviji, Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, Beograd, 1963.

²³⁰ Fikret Karçiç, İslamske Teme i Perspektive, El-Kalem, Saraybosna, 2009; Fikret Karçiç, What is ‘Islamic Tradition of Bosniaks’?, Preporod, 7 Aralık 2006.

²³¹ Ahmet, Alibaşçı, Globalization and its Impacts on Bosnian Muslim Practices, Institute of Governmental Studies University of California, Berkeley, Center on Institutions and Governance Presentation no.4, 2005.

²³² Ahmet, Alibaşçı, Globalization and its Impacts on Bosnian Muslim Practices, Institute of Governmental Studies University of California, Berkeley, Center on Institutions and Governance Presentation no.4, 2005.

²³³ Jonathan Schanzer, Steven Miller, Facebook Fatwa: Saudi Clerics, Wahhabi İslam and Social Media, FDD Press, Washington D.C, 2012, s.13.

Savaş döneminden itibaren Arap ülkelerinden gelen gönüllüler Bosna Hersek'te Selefi hareket genç kızlar ve erkekler arasında köklerini yaymaya başlamıştır. Kademeli bir şekilde kendi ideolojisini bazen bizzat hareketin mensupları da anlamayacak şekilde ideolojik dönüşümünü gerçekleştirmiştir. Bu değişim Bosna Hersek toplumunda şartlı koşullarla kabul görse de Selefi hareketin en büyük hareketlenme sebebi kendi içindeki küresel dönüşümü ve özellikle Suudi Arabistan'daki bazı gelişmelerle alakalıdır.²³⁴ Arnavutlukta ise bu değişimin kabul konusunda daha isteksiz görüldü. Arnavutluk'taki Arnavutların İslam'ı yaşama ve anlama konusunda etnik kimlik gücünün²³⁵ ve Sufiliğin etkisinden dolayı Selefi İslam anlayışını kabulünde olumlu bir cevap vermedi. Kosova ise Bosnada olduğu gibi Selefi hareketler ciddi anlamda etki etmeye başladı. 1999 Kosova savaşının ardından oluşan siyasi belirsizlik, ekonomik sıkıntılar ve otorite boşluğu gibi Suudlu vakıflar ve STK'lar için bir fırsattı.

Öte yandan yerel İslami grup ve cemaatlerin küreselleşme etkisinden kurtulamaması çok zor olacaktır. Büyük grupların cazibelerinden yerel halkın alaka ve ilgi sürekli artarak devam etmiştir. Çeşitli vesilelerle yerel İslami geleneğin savunucuları ise camilerde Selefilere karşı bir direnç gösterdi. Savaş dönemi ve sonrası yeni ve daha muhafazakar İslami gruplar Saraybosna, Zenica ve Mostar şehirlerde nüfuz etmeye başladı.²³⁶ Suudi Arabistan merkezli Selefi uleması kendi ideoloji ve islami pratiklerini yaygınlaştırmak için öğrenciler ve iletişim araçlarını kullanarak etkili oldular. Bu anlamda İslam dünyasında 20 yüzyılda ve 21 yüzyılın başında başta Ortadoğu olmak üzere Orta Asya ve birçok grup, cemaat ve fikri etkiledi.²³⁷

Selefi hareketin Balkanlarda kök salmaya başladığı zaman, halk nezdinde veya yerel İslami elitler arasında meşruiyetini 1993 yılında el-Mücahidin taburun kurulmasıyla başlamıştır. Tabur yabancı savaşçılardan oluşup Afganistan gibi yerlerde daha önce cihadi tecrübeleri olan kişilerden oluşmaktaydı.²³⁸ Dayton anlaşmasından sonra Suudlu mücahitler vazifeleri bittiğini inanarak Krallığa dönüş yaptı.²³⁹ Yabancı mücahitlerin bazıları ise Bosna Hersek'te kalmaya devam etti²⁴⁰ ve devlet tarafından verilen izin neticesinde legal bir statü kazandılar. 2000 ile 5000 arasından değişen sayıları savaştan sonra Avrupa ülkelerinin ve ABD'den gelen baskılar

²³⁴ Muhamed Jusiç, İslamisticki Pokreti u XX Stoljecu i njihovo Prisustvo u Bosni i Hercegovini, *Islamska Scena u Bosni i Hercegovini*, Udruženje Ilmijje Islamske Zajednice u BiH, Konrad Adenaur Vakfi, Saraybosna, 2011, s.33-34.

²³⁵ İkinci Bölümü bk.

²³⁶ *Bosnia's Dangerous Tango: Islam and Nationalism*, Crisis Group Europe Briefing, no. 70, 2013, s.14.

²³⁷ Commins, a.g.e., s.130-155.

²³⁸ Daha fazla bilgi için bk. John R. Schindler, *Unholy Terror: Bosnia, al-Qa'ida, and the Rise of Global Jihad* Grand Rapids, MI: Zenith Press, 2008; Christopher Deliso, *The Coming Balkan Caliphate: The Threat of Radical Islam to Europe and the West*, Praeger Security International, 2007.

²³⁹ Hegghammer, a.g.e., s. 51.

²⁴⁰ İna, Merdjanova, *Rediscovering the Umma Muslims in the Balkans Between Nationalism and Transnationalism*, Oxford University Press, 2013.

sonucu birçoğu ülkeden uzaklaştırıldı.²⁴¹ Bir kısmı ise evlenerek veya iş bulmak suretiyle Bosna Hersek'te kalmaya devam etti. Kosova savaşında ise Araplar veya Suudlu mücahitler savaşa kabul edilmediler. İslam kimliği Sırlara karşı Arnavut silahlı direnişinin birinci derecede mücadele unsuru değildi. 29 Aralık 1999 tarihinde, Kosova Kurtuluş Ordusu (KKO) tarafından kurulan Kosovapress haber ajansına yapılan açıklamada Kosova'ya radikal aktivistlerin sızmasına karşı son derece kritik bir açıklama yaptı. Açıklamada satırlar arasında şunlar yer alıyor ‘‘Yüzyıl aşkıdır medeni ülkeler devleti dinden ayırmıştır... Son zamanlarda sadece Kosova'da değil Arnavutça konuşan tüm ülkelerde din eğitimin bazı okullarda dahil edilmesini istendiğini şahit oluyoruz... Yardım programları aracılığıyla Arap yardım kuruluşları tarafından dini kursların düzenlendiğine dair şahit oluyoruz. Yerel Arnavut camilerde eğitim Arap bağlantılarından ayrılarak asırlarca olduğu gibi İslam Arnavut kültürü ve gelenekleri temelinde geliştirilmesi gerek.’’²⁴² Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere Kosovadaki siyasal ve askeri elitlerin İslam dinin Selefi yorumuna karşı olup yerel duruma ve tarihteki dini anlayışına sadık olmasını istemektedirler. Suudi ulemanın Vehhabi yorumun etkisinin sonucu dünyada Müslüman gençler arasında radikalleşme eğilimi ortaya çıktı.²⁴³

Her ne kadar Selefi hareketi kendi içinde birleşik ve yekpare görüntüsü verse de günümüzdeki Selefi hareket İslami gruplar arasında en çok akımı olan grupların başında gelmektedir. Onların çoğu dünyayı İslamileştirme konusunda buldukları toplumlarda farklı vizyona sahip bulunmaktadır. Onların birleştiği nokta ve kendilerini bağlı gördükleri, geçerli olan Hz. Peygamber'in hadisleri ve yaptığı sünnetlerdir. Detaylı bir analiz yaptığımız zaman İslam dünyasında dört ana akım Selefi hareket bulunmaktadır. Bu akımlar da Muhammed b. Abdulvehhab öğretisi ve reformları etrafında hareket içinde mücadele vermektedir. Söz konusu bu akımlar ve mücadele Balkanlara da sirayet etmiş bulunmaktadır.

Bosnalı araştırmacılardan olan Muhammed Jusij günümüzde Selefi hareketlerini siyasi ve toplumsal arkaplanlarını göz önünde bulundurarak dörde ayırmaktadır.

1- Resmi veya Suudi Arabistan devlet nezdinde kabul görmüş ve devletin desteğini almış akım es-Selefiyyetu taklidijjun grubudur. Onlar, geleneksel muhafazakâr akımını temsil eder ve apolitik bir gruptur. El Kaide lideri Osama bin Ladini ‘dünyada bozgunculuk’ yapmakla suçlarlar.

---

²⁴¹ *Bosnia's Dangerous Tango: Islam and Nationalism*, Crisis Group Europe Briefing, no. 70, 2013, s.14.

²⁴² İsa Blumi, İslami Politik Nder Shqiptaret A po Vijnë Talibanët në Ballkan?, *Instituti Kosovar per Kerkime dhe Zhvillime te Politikavei*, Seria e Kërkimeve Politike STUDIMI 2, Prishtine, 2005.

²⁴³ Schanzer, Miller, a.g.e., İntroduction.

2- Selefijjetu-sahva (sahva-uyanmak) Selefi gruplar arasında İngiltere ve etrafında en çok destek bulan grupların başına gelmektedir. Onlar tedrici reformlar yaparak eğitim ve seküler-batı liberal gruplarla tartışarak toplumun ıslahı İslamileştirilmesini amaç edinmişlerdir. Şiddete karşı olup sürekli daha liberal bir yöne evrim yaşamaktadırlar.

3- Selefijjetu-el-cihad eş-Şer'i, veya cihatçılar ya da 'yasal cihad' grubu askeri kanadını temsil etmektedir. Onlara göre askeri cihad saldırı altında bulunan Müslümanlar ve düşmanın belli olmasından sonra her Müslüman için dinin mutlak bir emiri olduğunu ifade ederler. (Dünyada son Bosna savaşında gibi bulunan bazı problemlili Müslüman bölgeler sayılmaktadır).

4- Selefi akımların en radikali Afganistan savaşı döneminde Mısırdan Tekfir düşüncelere sahip olup Afgan kamplarda Selefi akımlarla birleşen gruptur. Bu hareketi de Selefijjetu el-Cihad el-Tekfir ve uluslararası Tekfir eğilim akımı olarak sınıflandırılır. 11 Eylül 2001 sürecinden sonra bu militanlar uluslararası medya tarafından ansızın 'legal cihad' anlayışından 'terör' muamelesi görmeye başladılar. Aynı zamanda söz konusu akım El Kaide ile eş zamanla anılmaya başladı.²⁴⁴

Türkiyede Selefi akımların önde gelen uzmanlarından olan Mehmet Ali Büyükkara ise Selefi hareketini Suudi ve Cihadi olarak ikiye ayırmaktadır. Özellikle iman nazariyesinde, bid'atler konusunda, usul ve fıkıhta geleneksel Selefi menhece sadık kalmakla beraber; tekfir, siyaset, emr bi'l"ma'ruf ve fiili cihat konularında farklılaşan akıma Cihadi veya Cihatçı Selefiyye ismi verilmiştir.²⁴⁵ "Suudi Selefiyye" isimlendirmesine gidilirken, umera-ulema birliğine dayalı 1744 Dir'iye ittifakı ruhunun, mevcut Suudi yönetimi ile uleması arasında yaşatılmasını dinin menfaati açısından zaruri sayan Selefi ulema ve onların takipçileri kastedilmiştir. Anlaşılacağı gibi bu zihniyet ve gruplaşma, Cihadi akımlarda görüldüğünün aksine, Vehhabi tarihinin ilk başından itibaren Suudi Arabistan'da "müesses" yani "kurulu" bir nitelik arz etmektedir. Suudi ülkesinin dışında da söz konusu müesses yapı gibi düşünen ve hareket eden çok sayıda resmi ve gayri resmi gruplaşma bulunmaktadır.²⁴⁶

Tüm bu ana akımın görüntüleri Balkan Selefileri ve diasporasını etkilemiş durumunda. Bazılarını daha fazla bazılarını ise daha az, tüm bu hizipleşmenin temsilcilikleri Balkanlı

---

²⁴⁴ Muhamed Jusiç, İslamisticki Pokreti u XX Stoljecu i njihovo Prisustvo u Bosni i Hercegovini, *Islamska Scena u Bosni i Hercegovini*, Udruženje Ilmije Islamske Zajednice u BiH, Konrad Adenaur vakfı, Saraybosna, 2011, s. 130.

²⁴⁵ Mehmet Ali Büyükkara, 11 Eylül'le Derinleşen Ayrılık: Suudi Selefiyye ve Cihadi Selefiyye, *Dini Araştırmalar*, 2004, s. 205-234.

²⁴⁶ Mehmet Ali Büyükkara, 11 Eylül'le Derinleşen Ayrılık: Suudi Selefiyye ve Cihadi Selefiyye, *Dini Araştırmalar*, 2004, s. 205-234.

Müslümanların hayatında mevcut bulunmaktadır. Ancak siyasi otoritesinin boşluğu yaşandığı ülkelerde daha fazla hiss edilmiştir. Mesela Bosna ve Kosovada yaşanan siyasi ve toplumsal süreçlerden dolayı Selefi hareketin yukarıda zikr edilen tüm gruplarla mevcut olduğunu söylenebilir. Makedonya da aynı şekilde derin siyasi krizlerden ve etnik çatışmalardan dolayı Selefi akımlar yer bulmuşlardır. Arnavutlukta ise mevcut bulunmakla birlikte siyasi iradenin bu anlamda daha katı tutumundan dolayı yayılma imkanı bulamamıştır.

5.2. Bosna Savaşı ve Selefi Grupların Gelişi

Selefi hareketin Bosna Hersek'e gelişinin savaş dönemindeki Arap gönüllülerin Bosnaya gelişi ile göz önünde bulundurursak, bu gönüllüler arasında Afganistan'da Tekfir düşünceleriyle de karşılaşma ihtimali ile Bosna Hersek geleneksel İslam'ı tekrar içinden farklı bir ideoloji ile karşı karşıya getirmiştir. Burada şunu belirtmek gerekir ki Bosna Hersek ordusunun yanında savaşan ve Arap gönüllülerden oluşan *El Mücahidun* taburu Selefi öğretilerin ana karargâhıydı. Onların resmi ideolojisi Suudi ulemaya rakip olan ve tekfir anlayışı sahip isimlere daha yakın oldu. Tekfir fikirleri eğilimli olanların kendi içindeki tutumlarını tuttu, ya da bu oluşuma katılmak isteyenler sınırlı kaldı. Daha sonra terör örgütü El-Kaide üzerinde de durulacaktır Tekfir fikrini taşıyan bireyler asla arkadaşlarının daha fazla sayıda kendi görüşlerini empoze etmeye başaramadı. Bazılar bunu El Kaide ve onun ideolojik liderler bu tür önemli gönüllülerin angajmanı söz konusu olduğunda medya aracılığıyla da olsa neden kendini belli etmediğinin sebebidir. Onlara göre İslami amacı taşıyan bu tabur ile seküler ve demokratik bir devlet için mücadele veren güçlerle aynı safta bulunmak kabul edilebilir değildi.²⁴⁷

El Mücahidun taburun çözülmesi ve Selefi akımın ana ideologlarından Bosna'dan deport edilmesi, yeni ve eski Selefi tartışmanın diğer yönlere doğru evrilmesi, öncelikle internet yoluyla İslam dünyası ve Boşnak diasporası ile iletişime geçmesi Bosna Selefilerin Tekfir fikrine genişlemesine sebebiyet verdi. Bosna Hersek Selefi hareketinde olan evrim ve gelişmeler İslam dünyasındaki gelişmelerle ve bazı hareketlenmelerle doğrudan bağlantılı olduğu ve Bosna şartlarına uyarıldığı söylenebilir. Böylece Selefi hareket içinden örgütsel ve ideolojik olarak toplumdaki İslam ile demokratik düzen uyumsuzluğunu yeni nesil Bosnalı

---

²⁴⁷ Muhamed Jusiç, İslamisticki Pokreti u XX Stoljecu i njihovo Prisustvo u Bosni i Hercegovini, *Islamska Scena u Bosni i Hercegovini*, Udruženje İlmije Islamske Zajednice u BiH, Konrad Adenaur vakfı, Saraybosna, 2011, s. 38.

gençler arasında ciddi anlamda takipçi buldu. Günümüzde kimler tarafından ve nerelerden yönetildiği belli olmayan bazı internet sitelerden ve kendilerini gerçek selefi ilan ettikleri kişilerden, Bosna Hersek Diyanet İşleri Başkanlığın Müslüman olmadığına dair yazılar okuyabiliriz. Aynı şekilde demokratik düzende oy verme ve seçimlere katılma çağrılarını geçersiz ve yanlış bulduklarını görebiliriz. İlk defa Bosnalı gençlerden Bosna kanunlarını ve mahkemelerini tanımadıklarını, Bosna kimlik kartlarını da taşımak istemediklerini görmek mümkündür. Selefi içi tartışmalarda ve değişik internet site ve forumlarda bu tür tartışmalar görebiliriz.²⁴⁸

İlk defa Bosna Hersek tarihinde veya diğer Balkan devletlerinde devlet otoritesini, mahkemelerini veya resmi evraklarını kabul etmeyen gençler ortaya çıktı. Bu başlatılan tartışma Selefi hareketin içinde bazı internet sayfaları ve forumlara taşındı.

Bu durum son 20 yılın Bosna Hersek İslami sahnesinde yeni ideolojik grupların dâhil olmalarıyla devam etmektedir. İslami ilimlerle yaşayan, insani ve doğa bilimlerine öncelik vermeyen, Balkan tarihi, kültürü ve toplumunu önemsemeyen bireyler ve gruplar, seküler devlet ve hukukun meşruluğunu redd eden radikal akımlar dâhil, genellikle Ortadoğu menşeli, herhangi bir eleştiri yapmadan görüş ve yorumlarını iletmeye başladılar. Bu tür çevrelerin ana-referansı tek taraflı, tarih dışı, bazen geleneksel veya modern öncesi şeriat yorumlarıdır. Kendi topraklarında soykırım ve katliamlara uğrayan Bosna Müslümanları travma yaşayarak içlerinde kafa karışıklığına sebebiyet verdi.²⁴⁹

Bu tür fikirlerin yayılması genellikle bazı davetçilerin (da'i) internet dersleri aracılığıyla yayıldı. Bu eğilimi anlatmak için söz konusu internet sitelerden bazı soru ve cevapları ele alacağız. Bu siteler Boşnakça ve Arnavutça dilindedirler ve mutlaka zorunlu olarak Balkanlardan yönetilmediğini bilinmelidir. Söz konusu siteleri Bosna Hersek içinden ve diasporadan takip edilmektedirler. Bazı imamlar ve davetçiler takip anlamda tüm rekorlarını kırarak yerel halktan takip edilmektedirler. Bazı sorular 1992 yılında yaşanan savaşı 'yeniden doğuşu'nun ruh halini temsil eder. Bazı cevaplar ise 'yeni ulemanın' ruh halini yansıtmaktadır.

---

²⁴⁸ Muhamed Jusiç, İslamisticki Pokreti u XX Stoljecu i njihovo Prisustvo u Bosni i Hercegovini, *Islamska Scena u Bosni i Hercegovini*, Udruženje İlmijje Islamske Zajednice u BiH, Konrad Adenaur Vakfi, Saraybosna, 2011, s. 38.

²⁴⁹ Muhamed Jusiç, İslamisticki Pokreti u XX Stoljecu i njihovo Prisustvo u Bosni i Hercegovini, *Islamska Scena u Bosni i Hercegovini*, Udruženje İlmijje Islamske Zajednice u BiH, Konrad Adenaur Vakfi, Saraybosna, 2011, s. 38.

<http://www.essunne.com/Fetve-uleme> (erişim 07 Temmuz 2011) internet sitesinde takipçi tarafından bir soru sorulmuş: “Herhangi bir ülkenin bayrağının önünde veya herhangi bir hanedan armağanının önünde durmak, bu şekilde övmek caiz midir?” Websitede soru fotoğrafında Bosna Hersek bayrağı ve karşısında duran Bosnalı askerlerin duruşu eşlik etmektedir. Verilen cevap ise aşağıdaki gibidir: Bir Müslüman için herhangi bir ülkenin bayrağının önünde veya herhangi bir hanedan armağanının önünde durmak caiz değildir. Çünkü bu fiil Hz. Peygamber döneminde onun en adil dört adil halifeler (Allah onlardan razı olsun) döneminde olmayan ve dinde sevilmeyen, yeni (bidat) bir ameldir. Cevabın sonunda da bu fetva, Bilimsel Araştırmaları ve Fetva Daimi Komitesi tarafından yayınlandığı bildirilmektedir. Eğer bu ek doğru ise o zaman söz konusu fetva Suudi Arabistan İslam yorumunun bir parçasıdır.

Bu fetvanın yayınladığı ülkede kabul görüp görmediğini biz bunu bilemeyiz, ancak bizim bildiğimiz ve ortak bilinen şey ise her medeni ve modern ülkede uluslararası kriterler gereği devleti sembolize eden ve onu tanıttan devlet semboller ve öğeler bulunur. Aynı websitenin sayfasında diğer bir soru ise şöyle: “Bir avukata sekreter olarak çalışmama Şeriat izin verir mi?” soruya verilen cevabın arasında şu cümleler geçmektedir: Herhangi seküler bir devlette avukat veya hukukçu olarak çalışmanın hükmü aşağıdaki gibidir: Eğer çalıştığı hukuk sisteminde Şeri hükümlere ters kanunlar varsa çalışmak caiz değildir. Websitede seküler devletlerin hukuk sistemleri ‘cahil (İslamdan önceki durumlarını temsil eden hukuk anlayışı) olarak tasvir etmektedir. Aynı websitede bir diğer soru ise şöyle: “Herhangi bir birey veya bir grup Şeriat kanunlarını kendi ellerine alıp Bosna gibi bir ülke, şehir veya mahallede uygulayabilir mi?” “Abu Amina” adında cevap veren şahıs ise Şeriatın kolay bir süreç olmadığını ve onu tek başına uygulamak doğru olmayacağına, günümüzdeki şartlar ise diğer insanları davet etmek gerektiği bildirerek akabinde yanlış eylemleri ve sonuçları sıralanmıştır: “Allah’ın kanunlarına insan kanunlarıyla ulaşmak mümkün değildir çünkü böyle bir fiil Allah’ın kitabı bir kenara itilmiş olur. Ya da herhangi birinin Allah’ın kanunları herhangi bir sebepten ötürü uygulanamaz sözüne benzer. Bizim şu anda yapmamız gereken şey ise yasalar icat etmek çünkü böylece şeriate daha kolay ve hızlı ulaşırız, bu eksik bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım şeytanın bir aldatmasıdır”.

<https://www.youtube.com/watch?v=dkESieCfFII> (erişim 13 Mart 2016) videosunda sorulan soru şöyle: Kosova gibi bir ülkede seçimlerde katılıp oy vermek caiz midir?. Cevap’ta tarihi bir perspektif verildikten sonra şöyle devam etmektedir “bu konudaki metodoloji Selefî büyüklerin sözlerine dikkat edilmeli. Bu anlamda bize ışık tutacak kişiler Şeyh bin Baz, Şeyh

Useymın, Şeyh Albani ve benzeri ulemadır. Ayrıca bu âlimler seçim meselesini İman-Küfür meselesi değil bir Maslahat olduğunu vurgulamışlar.” Uzun bir tartışmanın sonucunda sorunun cevabı aşağıdaki mantığına dayanmaktadır “bugünkü selefi âlimlerin çoğunluğun görüşüne” göre her bir Müslüman için seçimlerde oy vermek bir içtihat meselesi olup ‘gerekli bir kötülük.’²⁵⁰

<https://www.youtube.com/watch?v=Ku8Dlojqphc> (erişim 13 Mart 2016) Demokrasi ve seçimlerle alakalı soruda verilen cevapta tarihi bir perspektif çizdikten sonra Batının demokrasiyi kullanarak halkları ezdiklerini söylemektedir. “Demokrasiye hiçbir millet inanmamaktadır Müslümanlar hariç... Demokrasi ile hiçbir sorun hal edilemeyeceğini... topraklar ancak savaşla alınabileceği, Balkanlardaki Müslümanlara karşı olan işlenen zulümler oylama yok, seçim olmadı... Balkanlarda kadınların peçesi yasaklanırken oylama olmadı, hani demokrasi?... ” diye sormaktadır. Meclisin şirkin yapıldığı bir yer olarak ifade ederek “biz oy vermekle değil insanları Allaha davet etmekle mükellefiz” der ve konuşmasını bitirir.²⁵¹ Görüldüğü üzere cevapta Selefi imamların alışılmış cevapların yanında meselenin izahında Balkanlarda Komünizm döneminde Müslümanlara yapılan haksızlık ve zulümler de zikr ediliyor.

‘Norrkopingte Müslüman Gençlik’²⁵² <http://www.n-um.com> (erişim 07 Temmuz 2011), internet adresinde 176’ncı soruda “hukuk eğitimi ve avukatlık görevi” isminde sorulan soru şöyle: “Esselamu aleykum, hâkim veya savcı olmak üzere Danimarkada hukuk okumak benim için caiz midir?” Cevap da Mr. Zijad Ljakic tarafından şu şekilde cevaplandı: İnsanlar tarafından icat edilen hukuk öğrenenler ve Hukuk Fakültesi eğitim verenlere gelince üç gruba ayrılabilir: “ birinci gruba gelince insanlar tarafından icat edilen hukuk (hukuk fakülteleri) okuyanlar ve bu hukukun kanunlarını öğretenler veya bu hukuka karşı İslam hukukun üstünlüğünü öne çıkarmak ya da Şeriat kanunlarıyla çelişkili olmamak kaydıyla söz konusu hukuku öğrenme veya öğretme konusunda bir yasak yoktur...” “ikinci gruba gelince Hukuk Fakültelerinde okuyan ve insanlar tarafından icat edilen yasaları öğretme veya bu yönde hüküm vermek veya diğerlerine bu yönde hüküm vermek için nasihatte bulunmak ve bunu yaparken de Allah’ın kanunlarına karşı geldiğini bilerek yapanlar, bunlar insanların en fasık en sinsi ve yaptıkları şey de küfürdür.” Yazar bu kişilerin inanç dışı çıkabileceğini ima etmektedir. Üçüncü grup hukuk okulunda okuyan ve daha sonra öğreten kişilere gelince

²⁵⁰ A janë zgjedhjet parlamentare kufër? - Hoxhë Enis Rama <https://www.youtube.com/watch?v=dkESieCfFII> (erişim 19 Nisan 2016).

²⁵¹ Shukri Aliu – Demokracia, <https://www.youtube.com/watch?v=Ku8Dlojqphc> (erişim 19 Nisan 2016).

²⁵² Norrköping İsveçte bulunan sanayi ve limanı bulunan küçük bir şehirdir.

hukuki kararlar ilan eder ve şeriatın daha üstün bir hukuk sistemi olduğunu ilan eden kişiler. Bu gruba dahil olanlar İcma ile sabittir ki İslam'ı terk etmiş ve Müslüman değildirler. Bu böyledir çünkü Allah'ın indirdiğine göre yargılama yükümlülüğü İslam'da kesin olarak bilinen bir şeydir. Dolayısıyla faiz, zina, alkol v.s gibi meselelerde Allahın indirdiğinden başka bir kanunla izin verenler için İcma ile sabittir ki bunlar İslam dininden çıkar'²⁵³

Bu fetva ve soruları incelediğimiz zaman cevap verenler ile bu ülkelerde yaşayan ve sosyal imkanlardan yararlanmaya devam eden bu yorumcular söz konusu ülkeler hakkında ne kadar bilgi sahibi oldukları bize bir fikir verebilir. Bu anlamda Balkanlardaki Selefi ve Vehhabi akımların düşüncesini özetlemek için Bosna Hersek'te kendi kendini Vehhabilerin lideri olarak ilan eden Ebu Hamza adındaki şahsın 2006 yılında söylediği sözleri önemlidir. "Bosnadaki İslami uygulamanın 'Komünist' olduğunu ve Balkan Müslümanların hakiki İslama dönmeleri gerekir."²⁵⁴

Bu örnekleri göz önünde bulundurursak Balkanlarda geleneksel İslami anlayış ve fikirlerin dışındaki arayışlar Müslümanları daha radikal bir çizgiye çekebileceğini sonucunda ulaşabiliriz. Öte yandan seküler devlet ile İslam dini uyumsuzluğu noktaları ön plana çıkarılarak var olan etnik ve dini farklılaşmaların yeni bir mezheb ayırıştırma gidilebilir. Bunun yanında Ortadoğu tipi konuşma ve sözcükler kullanıma yaygınlık kazandığını şahit olabiliriz.

Bu anlamda bazı sonuçlarla karşı karşıyayız. Sosyalist dönemdeki İslam Birliği'nin baskın olduğu yıllara kıyasla günümüzde parçalanma ve kutuplaşma gibi sonuçlar doğmuştur. Bundan 30-40 yıl önce gibi yakın bir zamanda Suudi Arabistan'dan gelen bir ziyaretçi Balkan Müslümanları namazdaki duruşlarında baktığında muhtemelen onları bir ordu gibi zannederdi. (İstisnasız bir şekilde herkes imam ve müezzinin sesini beklerdi). Bugün ise aynı ziyaretçi camilerdeki 'muhalif sesler' fark edebilir. Bu sadece sembolik bir şey olabilir. Ancak bugün İslam Birlikleri söz konusu gruplarla ve cemaatlerle değişik şekillerde mücadele etmek zorunda kalmıştır.²⁵⁵ Şiddet kullanmayan da olsa 'Vehhabi' gruplar Balkanlardaki diyanetler için bir problem olmaya devam edecektir, çünkü söz konusu gruplar diyanetlerin meşruiyetini

---

²⁵³ Muhamed Jusiç, İslamistički Pokreti u XX Stoljecu i njihovo Prisustvo u Bosni i Hercegovini, *Islamska Scena u Bosni i Hercegovini*, Udruženje Ilmijje Islamske Zajednice u BiH, Konrad Adenaur Vakfı, Saraybosna, 2011, s. 157-161.

²⁵⁴ *The Washington Post*, 29 Aralık 2006, Daria Sito-Sucic, Bosnia's Muslims divided over inroads of Wahhabism, http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/12/29/AR2006122900325_pf.html (erişim 15 Mayıs 2016).

²⁵⁵ Ahmet Alibaş, Globalization and its Impacts on Bosnian Muslim Practices, Institute of Governmental Studies University of California, Berkeley, Center on Institutions and Governance Presentation no:4, 2005.

sorgulamaktadırlar.²⁵⁶ Üstelik birkaç küçük Selefî grubu İslam Birliğin meşruiyetini, devlet otoritesini, hukuk ve seçim sistemini kabul etmemektedirler.

5.3. Suudi Arabistan ve Selefiliğin Balkanlarda Yayılma Yöntemleri

1990 yılı itibariye Selefî grupların Balkanlarda nüfuz etmeye başladılar. Yukarıda da değindiğimiz gibi Bosna savaşı önemli bir olaydı. Mücahitlerin gelmesi, Balkanlı gençlerin Suudi Arabistan okumaya gitmesi, Selefî literatürün artması ve Medya araçlarını iyi kullanılması yaygınlaşmaları sebebiyet verdi. Başka bir deyişle savaş yılları boyunca Bosna ile İslam dünyası arasındaki ilişkiler ivme kazandı. İslam dünyasından genellikle mücahitler ve yardım kuruluşları tarafından gönderilen Bosnalı mezun öğrenciler artış gösterdi. Arapça ve İngilizce dini literatür de önemli miktarda artış gösterdi.

5.3.1. Yardım Kuruluşları ve Savaşan Mücahitler

Bosna Hersek'te savaş döneminde Dini hayatın yaşamı radikal bir değişime uğradı. Sırp ve Hırvat güçlerin hakim olduğu yerlerde (bu dönemlerde sırp ve Hırvatlar Bosna toprakların %75'ni hakimiyet altında tutuyordu) camiler başta olmak üzere diğer İslami mirasla beraber Müslümanlar 'temizlenmiş' bulunuyordu. Diğer yandan Müslüman Boşnak güçlerin hakimiyet altında tuttıkları toprakları (Bosna toprakların %25 kadarını) İslami faaliyet ve aktiviteler neredeyse sınırsız hale geldi. Bu özgürlük tüm dünyadaki Müslüman yardım gönüllüleri ve Mücahitler için önemli bir fırsat doğdu, bu anlamda dini vaazlar ve dini davet ve propagandalar için tam özgür bir alan oluştu. Aşırı dini duygu ve düşüncelerle bazı gruplar ve şahıslar bu spesifik olan bu din anlayışını Boşnak halkın kafasına sokmak için ciddi uğraş verdi. Selefî ve Vehhabi düşünceler ilk defa bu esnada daha geniş ölçekli meydana geldi. Mesela 1953 yılına kadar tanınan ancak bu yıldan sonra yasak olan peçe gibi semboller.

Arnavutlukta uzun süren Sosyalizm sürecinde İslami miras ve geleneği büyük ölçüde tahribata uğratmış bulunuyordu. Enver Hoxha yönetiminde Komünist rejim yüzlerce cami, hamam ve dini eser yıkıp yok etti. Kosova'da İslam mirası resmi olarak kabul görmüşse de savaş boyunca bu miras büyük hasar gördü. Uluslararası Lahey mahkemenin tespitine göre

---

²⁵⁶ Muhamed Jusiç, İslamisticki Pokreti u XX Stoljecu i njihovo Prisustvo u Bosni i Hercegovini, *Islamska Scena u Bosni i Hercegovini*, Udruženje İlmijje Islamske Zajednice u BiH, Konrad Adenaur Vakfı, Saraybosna, 2011, s. 157-161.

Kosova’da toplam 498 aktif cami vardı, yaklaşık 225’i 1998-1999 savaş esnasında bu camiler ya yıkıldı ya da hasar görmüştür. Bu yıkım ya direkt camileri saldırarak: caminin etrafında veya içinde patlayıcı koymak, ya da minarelere dinamit koyarak ya da ateşe vererek tahrip edildi.²⁵⁷

Erken 1992 yılında dışarıdan gelen Mücahitler o an kadar Sırp ve Hırvat askeri güçlere karşı kendilerini yalnız hiss eden Boşnak Müslümanları için umut ve cesaret kaynağı oldu. Ancak belli bir süreç geçtikten sonra Batı ile ilişkilerde Mücahitler problem olmaya başladı. Gerçi Dayton Anlaşması gereğı de Mücahitlerin Bosna’dan uzaklaştırılması istendi. Bosna eski cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegovic son röportajında ‘toplamında onların zararları iyiliklerinden fazla’ diye söylemişti.²⁵⁸

Nihayet yerel halkın ekonomik gücü pratik olarak hiçe inmiş durumundaydı. Yabancı yardım kuruluşları yerel halk için ana sponsor durumundaydı. Böylece Bosna savaşı süreci ve sonrası Bosna’nın sosyo-ekonomik durum böyleydi. Dolayısıyla halkın neredeyse tek gelir kaynağı yabancı kuruluşların sel gibi yağan yardımlardı. Bu yardımlar bazen davet çalışmalarını, özgürlük savaşçıları ve dini literatür için kullanılıyordu. Bu kapsamda Suudi etkinin tezahür olduğu ilk olgulardan bir tanesi Suudi Yüksek Komitesi (SYK) tarafından desteklenen ve daha sonra Furkan vakfına dönüşen Aktif İslami Gençlik (AİG) idi. Suudi eğilimli AİG, SYK içerisinde reform yapılması isteyen Sefer el Havvali ve Selman el Aude tarafından destekleniyordu. AİG çoğu kentsel gençlerden ziyade kırsal bölge gençlerden oluşuyordu. Onların sayısı ise tam olarak bilinmemekle birlikte binlerce kişiyi geçtiğini söylenebilir.²⁵⁹ Bu tür grup ve cemaatler Balkanların diğer ülkelerinde de hızla yayıldı. İlk önce Boşnakça bilen diğer ülkeler Sancak ve Hırvatistan gibi daha sonra Kosova ve Arnavutluk gibi ülkelerde hızlı bir artış gözlemlendi. Kosova savaşı sonrası Kosova’da Suudi yardım kuruluşları halkın her alanında yardım etmek için seferber oldu.²⁶⁰

Savaştan sonra hemen ilk önce yardım kuruluşları daha sonra da bizzat Boşnaklar çocuk yuvaları, yetimhaneler, helal lokantalar ve et dükkanları açtı. Cihadi duyguların gelişmesiyle beraber Filistin ve Çeçenistan davaları daha yakın ve sempati ile bakılmaya başlandı. Söz konusu İslami sembollerin kamuoyuna daha görünür hale geldi ve insanlar açıktan kendi inandıkları ve düşündüklerini açıkça ifade etmeye başladılar. Aslında Suudi destekli veya

---

²⁵⁷ Hamiti, a.g.e., s. 40.

²⁵⁸ Senad Pecanin, Aliya İzzetbegović ile Mülakat, “Caco je i heroj i zloninac”, BH Dani, Mart 2002, s.11

²⁵⁹ Ahmet Alibařić, Traditional and Reformist İslam in Bosnia and Herzegovina, University of Cambridge, Center of International Studies, Saraybosna, 2003, s. 13.

²⁶⁰ Daha fazla bilgi için: Üçüncü Bölümü bkz.

başka bir deyişle Selefilere hariç Bosna topraklarında veya diğer Balkan topraklarında Diyanet İşleri başkanlıkları dahil Şerii hükümlerin uygulanması veya İslami bir devlet kurulmasını açıkça kimse beyan etmiyordu. Öte yandan siyasi tablo da bu yeni sosyo politik gerçeklere göre dizayn ediliyordu. Aliya İzzetbegoviçin liderliğinde SDA partisi, parti sembolünü zambaktan hilale çevirerek değiştirdi. Ancak 11 Eylül olayları birçok şey değiştirdi. Partiler, dernekler, vakıflar kapatıldı, yardım kuruluşları ülke dışına çıkarıldı, sakıncalı şahıslar tutuklandı ve en önemlisi siyaset 1992 yılı öncesine döndü. Artık cami inşaatı için sponsor bulmak kolay değildi.

5.3.2. Suudi Arabistanda Balkanlı Öğrenciler

Yardım kuruluşların yanında Ortadoğu ülkelerin Balkanlara nüfuz etmesi ve özellikle Selefi düşüncenin dönüştürme kapasitelerinin doğmasına en önemli unsurlardan Suudi Arabistan'da okuyan öğrencilerdir. 1945'ten 1977 yılına kadar Yugoslavya'da Diyanet İşleri Başkanlıklarına bağlı herhangi bir yükseköğrenim kurumu yoktu. 1962 yılında ilk defa Ezhere okumak üzere Bosnadan öğrenci gitti. Bosnalı öğrencilerle beraber diğer Balkanlı öğrenciler özellikle Makedonya ve Kosovalı gençlerin de sonraki 20 yıl için Mısır, Libya, Suriye ve Irak idi. Hepsi de sosyalist rejimle yönetilen ülkeler idi. Ancak Dr. Smajlović ve daha sonra Dr. Mustafa Cerić hariç söz konusu sosyalist ülkelere giden öğrenciler toplumda pek bir dönüşüm yapamadılar. Aksine 1980'li yıllarda Saraybosna İslami Üniversitede Fikret Karčić, Enes Karić ve Rešid Hafizović gibi okutmanlar ciddi etki yaratmaya başladılar. Bu şahıslar Yugoslavya içerisinde yetişen ve Said Ramazan, Fazlur Rahman, S. H. Nasır'ın düşüncelerinden etkilenen yazarlardı. Tüm bu yıllarda Balkanlarda Selefi tipi İslami anlayış henüz bir ekol teşekkülünden bahs edilemez.²⁶¹

Günümüzde dışarıda okulunu bitirenler Saraybosna İslam Üniversitesinde bitirenlerin sayısı geçmiş durumunda. Günümüzde Suudi Arabistan'da başta İlahiyat okumak üzere 100'den fazla öğrenci var. Bunun yanında Suriye, Mısır, Malezya ve Türkiye'de de öğrenciler okumaktadırlar.²⁶² Öte yandan 1999 yılında Kosova savaşı sonrası Suudi Arabistanda İslami ilimler tahsil etmek üzere giden öğrenci sayısı 200'den fazla ifade edilmektedir.²⁶³

²⁶¹ Ahmet Alibaşçı, *Traditional and Reformist Islam in Bosnia and Herzegovina*, University of Cambridge, Center of International Studies, Saraybosna, 2003, s. 1.

²⁶² Ahmet Alibaşçı, *Traditional and Reformist Islam in Bosnia and Herzegovina*, University of Cambridge, Center of International Studies, Saraybosna, 2003, s. 14.

²⁶³ *The New York Times*, 21 May 2016, How Kosovo Was Turned Into Fertile Ground For İSİS, Carlotta Gall, (erişim 25 Mayıs 2016).

1995 sonrası Bosna'da Bilal Bosnić ve Avusturyada mesken tutan ve Boşnak diasporasına hitab eden Muhammed Porça Selefi akımın teşekkülünden önder isimler sayılabilir. Bu isimler geleneksel İslam anlayışını eleştirdi, birçok Boşnak gelenek ve göreneğini sorgulayarak İslamla alakalı olmadığını iddia ettiler. Arnavutlukta birkaç Selefi imam bulunmakla birlikte Selefilere Arnavutlukta pek etkin olamadılar. Kosova'da Selefi imamlar kamuoyu tarafından ilgi ile takip edildiler. Dr. Shefqet Krasniqi 1986 yılında üniversite hayatını Suudi Arabistan Medine Üniversitesinde eğitimini başladı. 1996 yılında yüksek lisansını bitirip, 2001 yılında Fıkıh alanında doktorasını bitirdi.²⁶⁴ Günümüzde 15 yy'da Osmanlılar tarafından inşa edilen başkent Priştinede 'Fatih Sultan Mehmet' camide imamlık ve Priştine İlahiyat fakültesinde hoca olarak görev yapmaktadır. İmam, İslami yerel bir kanalda haftada iki kez vaaz etmektedir, sosyal medya ağı Facebook üzerinden aldığı soruları YouTube'de videolar aracılığıyla cevap vermektedir. Ayrıca radyoda Cuma günleri vaazları yayınlanmaktadır. Haftada ise günlük yazılar da yazmaktadır. Üstelik 2010 yılından itibaren Kuveyt merkezli 'Dünya Müslüman Alimleri Örgütüne' üyedir. Arapçadan Arnavutçaya önemli ulemeden birçok eseri tercüme yapmıştır. Onun Facebook sayfası 140,000 kişi tarafından takip edilmektedir.²⁶⁵ İmam Krasniqi birçok tanınmış isimden veya siyasetçiden daha fazla takip edilmektedir. Bunun yanında Kosova'da Ekrem Avdiu Selefi imamlardan önde gelen simalardan bir tanesidir. Avdiu Suudi Arabistanda Medine Üniversitesinde Hadis alanında eğitimini tamamladı. 1998-1999 yıllarında KKO'ya katılarak savaş mücadelesi verdi.²⁶⁶ Kosova'da her iki imam da Kosova Diyanet İşlerin personelidir. Makedonya'da da Selefi imamların ciddi anlamda etkisi olmuştur. Bekir Halimi gibi daha mutedil isimler Makedonyadaki Arnavutlar arasında meşruiyet gücü yüksek olan isimlerin başına gelmektedir. Halimi sadece dini meseleleri değil güncel ve toplumsal olayları da yorumlayıp Arnavut Müslümanların etnik ve dini kimliğini kaybetmemeleri için çaba göstermektedir. Halimi kendi Facebook sayfasında verilen sorulara cevap vermektedir ayrıca Balkanlarda yaşayan diğer Arnavutları da ihmal etmeyip Kosova ve Arnavutluk ile de ilgilenmektedir. İmam Avrupada yaşayan diaspora ile de ilgilenmektedir. Mutedil imamların yanında Makedonyada Selefi çizgisinde daha radikal imamlar da bulunmaktadır. Rexhep Memishi

---

²⁶⁴ Arolda Elbasani, Olivier Roy, (ed), The Revival of Islam in the Balkans From Identity to Religiosity, Palgrave Macmillan, 2015, s.193.

²⁶⁵ <https://www.facebook.com/Hoxha,Dr.Shefqet.Krasniqi/?ref=ts&fref=ts> (erişim 25.05.2016).

²⁶⁶ Elbasani, Roy, a.g.e., s.191.

seçimlerde katılmak ve oy vermek büyük bir günah tasvir ederek Oy vermek Taguta hizmet etmek demektir. Müslümanların asla bu tür yanlışlara düşmemesi gerektiğini belirtiyor.²⁶⁷

Bu yıllar aynı zamanda çalkantılı yıllardı. Tüm sosyalist rejimlerin düşme baskısı vardı. Bu zamanda çok sayıda öğrenci Suudi Arabistanda okuyordu (birçoğu da yüksek lisans ve doktora). Dönüşte onların çoğu düşük profilli görevler yapmaya başladı, birçoğu da eve sık sık seyahat yapamadı çünkü açık sözlerinden dolayı bazılarının pasaportları iptal edildi.²⁶⁸

Böylece Bosna Hersekli öğrenciler burslu olarak Suudi Arabistan başta olmak üzere diğer Körfez ve Arap ülkelerine okumak üzere gittiler.²⁶⁹ Akabinde Kosova ve Makedonyalı öğrenciler de Suudi Arabistan ve diğer İslam ülkelerinde okumak üzere yüzlerce ifade edilecek sayıda öğrenci gitti. 2000 yılından sonra Müslümanlar arasında oluşan bu sınıf Balkanların sosyolojik yapısını etkileyecek boyutta ulaştığını söylenebilir.

5.3.3. Selefi-İslami Literatürün Çoğalması

Balkanların genelinde Suudi yönetimini etkili kılan bir diğer araç şüphesiz 1990 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan İslami literatürdür. Söz konusu literatür ticari boyutu olmakla birlikte bu yılların sosyo-ekonomik durumunu göz önünde bulundurarak çoğunluk olarak propaganda amaçlı kitaplar basıldı. Kitapların çoğu yardım kuruluşları ve diğer kurumlar tarafından bedava olarak dağıtıldı. Selefi hareketin kitap ve yayın konusunda ana destekçisi yine yukarıda bahs edilen Bosna Hersek için Suudi Ortak Yardım Komitesi idi. Bununla birlikte Al-Haramain Vakfı ve İslami Mirası Canlanma Cemiyeti (Cem'iyat İhya'ul-Turah el-Islami) basım ve yayın yardımı sağlayan kuruluşlar arasında. Yerel kuruluşların en faali ise bunlardı: Aktif İslami Gençlik (AİG), Furkan Vakfı (31 Aralık 2002 yılında kapatıldı), Zenica şehrinde bulunan Balkan Merkezi, İslami İlimler İhya Merkezi, Saraybosna Kral Fehd Kültürel Merkezi.²⁷⁰

Ancak şunu belirtmek de gerekir ki sadece Selefi kitaplar bedava dağıtılmadı, bu dönemde özellikle Sufi kitaplar da bedava dağıtıldı, özellikle Nazım Hakkani ve Bediuzzaman Said Nursi'nin kitapları. Öte yandan bazı Selefi kitaplar ticari amaçlı tercüme edildi. Mesela Aktif

²⁶⁷ Votimet-Ligjerata, Rexhep Memishi, <https://www.youtube.com/watch?v=8Fm06TJKrIo> (erişim 16 Nisan 2016).

²⁶⁸ Ahmet Alibaşçı Traditional and Reformist İslam in Bosnia and Herzegovina, University of Cambridge, Center of International Studies, Saraybosna, 2003, s. 14.

²⁶⁹ Zev Moses, Neo-Liberalism, the Islamic Revival, and Urban Development in Post-War, Post-Socialist Sarajevo, University of Toronto, 2012, 38.

²⁷⁰ Merdjanova, a.g.e., s. 65.

İslami Gençlik (AİG) tarafından basılan El-Kahtani'nin El Vela ve el-Bera fi el-Islam,²⁷¹ Al-Jezairi'nin Minhac el-Muslim ve El-Bahr el-Ra'iq fi elzuhd va el-raqa'iq bunlardandır. Öte yandan Batılı yardım kuruluşları da benzer strateji uyguladı. Yeni Yıl hediyelerin arasında Hristiyanlık propagandası yapan kitaplar az rastlanmayacak kadar sık sık görülürdü.

Şüphesiz basın konusunda en hırslı ve istekli proje Suudi Ortak Yardım Komitesi tarafından yürütülen projeler idi. Bu projeler kapsamında genellikle Selefi imamlar tarafından yazılan yaklaşık 30 kitap Boşnakçaya tercüme edildi. Suudlular tarafından basılan tüm kitaplar bedava olarak dağıtıldı. Bu kapsamda bedava dağıtılan kitaplar arasında Medinede bulunan Kral Fehd Komleksinde basılan Kurani Kerim de dağıtıldı.²⁷² Söz konusu Kurani Kerim milyonlarca nüsha Arnavutça ve Boşnakça dillerinde dağıtıldı.

Suudi Ortak Yardım Komitesi (SJRC)'nin başlıca başarılarından 'Ailevi Kütüphane' adında bir koleksiyon yayınlamak. Boşnakçaya İbni Kesir tefsirin kısaltılmış hali ve Sahihu el Buhari hadis kitabının hepsini tercüme edip yayınlamak.²⁷³

SJRC aynı yıllarda daha önce hiç yayınlanmamış bazı eserlerini de Boşnakçaya yayınladı. Mesela Omar Süleyman el-Ashkar'ın Akaid serisi. En önemlisi de bu kitapların çoğunu tercümesini Suudi Arabistanda (Medine ve Riyad) okuyan eski öğrencilerdir. Aynı zamanda Suud mezunu Bosna diyanetinin personeli olan bazı müftüler tarafından da tercümeler yapıldı. Mesela en tipik örneği Medine Üniversitesi mezunu eski Travnik müftüsü, Selefilerin en önemli hocalardan olan Şeyh bin Baz'ın '*El-'Akideh el-Sahihah ve ma yudaddiduha*', kitabını Akaid alanında yayınladı.²⁷⁴ Arnavutça yapılan tercümeler ise hayli büyüktür. Özellikle Şeyh bib Baz ve Rabiatal Medhali'nin bu anlamda başını çekmektedir.

Tüm bu yayınların en önemlisi ve o gün kadar çokça tartışılan, Bosnada Travnik şehrinde bulunan ve Selefi ana merkezlerinden olan Jam'iyat Ihya' al-Turath al-Islami'de İyad el-Misri tarafından kaleme alınan "Değiştirmemiz Gereken Tutumlar" adında risale. Risale, Boşnakların savaşta en zayıf ve zor durumunda iken 1993 yılının sonbaharında yayınlandı. İyad el Misri 2001 yılında resmi evrakta sahtecilik yapmakla suçlanarak Bosnadan Mısıra

---

²⁷¹ Bu kitap Selefi olmayan Bosna Riyasetinde bir çalışmanı tarafından tercüme edildi. Bu da her kitap her zaman ideoloji için tercüme edilmediğini bize gösteriyor, tercümeler bazen sadece ekonomik sebeplerden yapıldı.

²⁷² Ahmet Alibaşçı, Traditional and Reformist İslam in Bosnia and Herzegovina, University of Cambridge, Center of International Studies, Saraybosna, 2003, s. 13.

²⁷³ Ahmet Alibaşçı, Traditional and Reformist İslam in Bosnia and Herzegovina, University of Cambridge, Center of International Studies, Saraybosna, 2003, s. 15.

²⁷⁴ Ahmet Alibaşçı, Traditional and Reformist İslam in Bosnia and Herzegovina, University of Cambridge, Center of International Studies, Saraybosna, 2003, s. 15

deport edildi. Mısırda 10 yıllı yargılanarak cezaevine gönderildi.²⁷⁵ Deport edildiği gün kadar el Misri AİG dâhil Bosnada Selefi hareketin en yetkin ismi idi. Kitap Bosna Müslümanları arasında yerleşmiş bazı yanlış davranış ve adetlerini münakaşaya konusu yapar. Kitabın giriş kısmında Ebu Hanife'ye ithaf edilmiş bazı sözlerin aslında Ebu Hanife ile bir alakası olmadıklarını izah etmeye çalışır, devamında eğer Ebu Hanife bu sözler gerçekten söylemişse de biz Ebu Hanife sözlerinden ziyade Kuran ve Sünneti takip etmemiz gerektiğini belirtir. Kitap İslamın tanımını ile devam etmektedir, Hz Muhammed'ten önceki Peygamberlerin dini de İslam idi.²⁷⁶

Demokrasi, milliyetçilik, sosyalizm ve diğer dünyevi ideolojilerin Kurana ve İslama uygun olmadığını belirterek bugünkü şirk anlayışını izah etmektedir.²⁷⁷ Yazar Selefilere göre kısa bir şekilde Akaidi (Selefilerin durdukları en önemli konular Tevhid anlayışı, şirk ve mezhebi tartışmalarını anlattıktan sonra İbadetin tevkifi²⁷⁸ olduğunu ve onları değiştirmek bidat olduğunu belirtmektedir. Daha sonra Bosna toplumunda gördüğü 20 kadar bidat fiilerini saymaktadır. (Niyetin açıkçası beyan edilmesi, iftitah tekbirinde ellerin kaldırılma şekli, imamla kılınan namazlarda Fatıha suresinin okunmaması, farz namazlardan sonra zikir yapılmamasını ve Cuma namazından önce iki tekbirin okunması gibi).²⁷⁹ Aynı şekilde devamında zekatın ve sadakatl fitrin dağıtılma şeklini anlatıyor.

Ramazan ayında oruç tutma konusunda ise Suudi Arabistan gibi Bosnada veya herhangi bir ülkede hilalin görüldüğü an oruç tutulması gerektiğini savundu. Bu görüş Bosna Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından şiddetle muhalefet edildi ve namaz vakitleri dahil Ramazan ayını belirten bir liste yayınladı. Yazar müzik, arkadaş edinme şartları, sigara içmek, şans oyunların hükmü, içki, sakal, iyiliğe çağırarak kötülükten sakındırmak, ebeveyne karşı davranışlar, diğer Müslümanlarla ilişkiler, televizyon izlemek, kadınların örtünmesi ve veli makamı gibi toplumu doğrudan ilgilendiren konuları ele aldı.²⁸⁰ Kitabın bir sonraki bölüm ise Selefilere tarafından çokça tercih edilen bazı dualar yer almaktadır. Kitabın son üç sayfası ise imamlara kendi davranışlarını yeniden düşünüp sorgulamaları çağrısında bulunur. Türkiye menşeli bidat

²⁷⁵ İyad el Misri Arap baharı ile başlayan halk hareketleri Hsn Mubarek rejimin düşmesinden sonra 2011 yılında cezaevinden çıktı. 2013 yılında en son yayınlanan eserin sonunda cezaevinden çıktıktan sonra Boşnaklara bir röportaj verdi. Rportajında Boşnaklara yaptığı yardımlarından dolayı çok memnun olduğunu ve Boşnakları çok sevdiği belirtmektedir. <https://tr.scribd.com/doc/179027450/Shvatanja-Koja-Trebamo-Ispraviti> (erişim 24.04.2016).

²⁷⁶ İyad El-Misri, Shvatanja Koja Trebamo İspraviti, Svedska Davetska Organizacija SDO, 2013, s. 12.

²⁷⁷ El-Misri, a.g.e., s. 15-17.

²⁷⁸ Tevkifi kelimesi İslami literatüründe değiştirilmesi mümkün olmayan Allah tarafından belirtilen hükümlerdir. Mesela namazların 5 vakit olması gibi şeri hükümler.

²⁷⁹ El-Misri, a.g.e., s. 17-23.

²⁸⁰ El-Misri, a.g.e., s. 32-50.

uygulamalarını bırakmaları ve cihada öncülük etmelerini istemektedir. Bu kitap aslında Bosna özelinde ve Balkanların genelinde Seleflerin talep ettikleri yaşam biçiminin bir tezahürü görülebilir. Kitapta yapılması istenilen amellerin günümüz Selefler tarafından geniş ölçekte kabul görmektedir.²⁸¹

Almanya'nın Münih kentinde görevli Bosna Diyanet İşleri Başkanlığına (BDİB) bağlı bir imam Seleflerin yanlışları ve Selefî önde gelen imamları olan Nasruddin el Albani yanlışları üzerine bir risale yazdı. Selefleri en açık şekliyle eleştiren Amerikada yaşayan ve Amerika vatandaşı olan Şeyh Hakkani'nin de takipçisi olan Senad Agiç'tir. Agiç hem Diyanet İşleri Başkanlığını hem de onun başkanını Vehhabilere karşı yeterince sert olmamakla eleştirdi. Ayrıca Vehhabiler Bosna Müslümanları için sadece zarar getirebileceğini iddia etti.²⁸² Öte yandan Kosova ve Arnavutlukta Seleflere karşı benzer sert tutumda bulunan imam ve toplumun diğer katmanları var. Seleflerin İslam anlayışı veya Suudi İslam modelini benimsemeyen ve Kosova'nın İmamlar Sendikası (Sindikata e İmameve te kosoves) adına örgütlenen sendika mevcuttur. Sendika başkanı ise "Selefler Kosovayı Suudi Arabistan zann etmektedirler, Suudi milli kıyafetlerini taklit ederek daha iyi Müslüman olduklarını düşünüyorlar... Selefler yaptıkları davranışlarla Kosovadaki Müslümanlara zarar vermektedirler"²⁸³ diğer sözler arasında. Ayrıca eski Kosova Diyanet İşleri Başkanı ve şu anda Kosovanın Suudi Arabistan büyükelçisi Rexhep Bojanın sözleri bu anlamda Balkanlardaki Selefî hareketini özetlemektedir. "Burda bazı insanlar gelip bize işlerini nasıl yapmamız gerektiğini anlatmak istiyorlar. Biz 600 yıl boyunca Müslüman bir halkız dolayısıyla bize İslamın ne olduğunu anlatmaya gerek yoktur. Bizim kendi İslami miras ve geleneğimiz var, İslami kültür ve mimarisini. Biz kendi diyanetimizi ve kendi camilerimizi inşa etmek istiyoruz ancak bunu yaparken kendi yolumuzla yapmak istiyoruz."²⁸⁴ Öte yandan İslami yarım kuruluşları sorusuna Boja şu şekilde yanıt verdi: "Bizim camilerimizi restore ve inşa etme ihtiyacımız vardı çünkü bizim imkanlarımız çok kısıtlı ancak spesifik bir ideoloji ile gelen kuruluşlara karşı tedbirli davrandık. Özellikle Körfez ülkelerden gelen Medrese ve İslami okullar açma girişimlerine her zaman karşı çıktık çünkü bizim medreselerimiz var... biz kendimize has benzersiz bir İslami anlayış geliştirdik."²⁸⁵

---

²⁸¹ Ahmet Alibaşçı, *Traditional and Reformist İslam in Bosnia and Herzegovina*, University of Cambridge, Center of International Studies, Saraybosna, 2003, s. 16.

²⁸² Ahmet Alibaşçı, *Traditional and Reformist İslam in Bosnia and Herzegovina*, University of Cambridge, Center of International Studies, Saraybosna, 2003, s. 16

²⁸³ Osman Musliu, Mülakat, 10 Mart 2016.

²⁸⁴ Merdjanova, a.g.e., s. 65.

²⁸⁵ Merdjanova, a.g.e., s. 65.

Öbür yanda Selefiler Diyanetin öğretim ve uygulamaları sert eleştiriler yöneltti. Aralarındaki Selefi militanlar Diyanete Afganistandaki talibanları takip etmelerini istedi ve Saraybosnada bulunan İslam Fakültesini ‘İslami olmayan Fakülte’ ismini taktılar. Ayrıca İslami literatür Arapça dilinde de dağıtıldı. Bu anlamda özellikle Suudi Yüksek Komitesi (SYK) hem Selefi imamların külliyyatlarını hem de İslami ilimlerin tüm alanlarda binlerce kitap dağıtarak çok aktifti. Daha az aktif ise İslami Mirasını İhya Topluluğu da özellikle ‘öğrenci Kütüphane’ Arapça dilinde Selefi başlıklı kitaplar dağıttı.²⁸⁶

Görüldüğü üzere 1992 yılında Bosna savaşından itibaren Selefi eğilimli kitap basımı ve dağıtımını inanılmaz ölçüde artırmıştır. Selefi akımın en militan şekliinden diğer kabul gören hareketlere kadar her tür kitap yayınlandı. Ancak sadece Selefi kitaplar değil, bu dönemde İslam dünyasından gelen tüm akımlar ve hareketler kendi davasını savunmak için kitap dağıttı. Seyyid Kutub, Yusuf el Karadavi gibi daha ılımlı isimler. Tasavvuf alanında Şeyh Hakkani ve Rabbani, Şii eğilimli İbni Sina Araştırmaları Vakfı iki önemli dergi çıkarıyordu. (Beharistan ve Zamanın Sesleri) yanında Garouody ve Arkounun ve Tarık Ramadan gibi daha modern isimlerin eserleri.

Özellikle Suudi Arabistan eski müftüsü Şeyh bin Baz ve Şeyh Useym’in tercüme edilen müelliflerin başında gelmektedir. Bunun yanında modern dönem Selefi ulemanın Rabiatal Medhal’ın ve Şeyh Albani’nin eserleri çoğuluktur. Öte yandan İbn-i Teymiyye ve Muhamed b. Abdulvehhab’ın kitapları da tercüme edilen eserler arasında.

Selefi kitapların bazı özellikleri ve ortak noktaları şöyle: Tasavvuf ve özellikle Şii (Rafidi)’lere karşı yayınlar arttı. İslami İlimler alanında ise selektif bir yaklaşımı görebiliriz, bazı eserler alınırken bazıları tercih edilmemekte. Kitaplar özellikle Akaid ve İman konularında yoğunlaşmaktadır. Ayrıca Hadis ilmi çokça tercih edilen ilim dallarından bir tanesi. Felsefe veya Kelam tipinde kitaplar Balkanlı Selefiler tercih edilmeyen kitaplardır. İslami ilimlerde önemli bir konu olan metodoloji veya ‘usul’ alanındaki kitapları da görmek pek fazla mümkün değil.

5.3.4. Geleneksel Mimari Yapının Değiştirilmesi

Suudi Arabistanın Balkanlara etki etmeye çalıştığı bir diğer araç Suudi mimarisine uygun bir şekilde cami ve tarihi yapıları restore ve inşa etmektir. Suudi Arabistan Balkanlardaki

²⁸⁶ Ahmet Alibaşçı, Traditional and Reformist İslam in Bosnia and Herzegovina, University of Cambridge, Center of International Studies, Saraybosna, 2003, s. 17.

camileri restore etmek için çok istekli davrandı. Balkanlardaki müftülüklerin camileri restore etmeye veya yeni camilerin inşa etmede maddi imkânları yoktu.²⁸⁷ Dolayısıyla müftülükler cemaatlerini rahatlatmak için Suudi imkanlarına ihtiyaç duyuyordu. Bosnalı bir din adamın söylediği durumu tüm çıplaklığıyla izah etmektedir: ‘‘Suudiler Bosna-Hersek'teki demiryollarının yenilenmesi için, Brcko'da 1.000 evlerin yeniden inşası için fon verdi. Bugün Suudi Arabistan devlet kurumlarımızdan, AB ve ABD'den daha fazla fon vermeye hazır.’’²⁸⁸ Suudi Arabistanın bu anlamda yaptığı en önemli müdahalelerinden bir tanesi Kosova'nın Gjakova şehrinde Osmanlı döneminde inşa edilen 1595 yılında Hadım Süleyman Ağa Kütüphanesi, Camii ve Medresesidir. 1999 yılında Kosovadaki Sırp askeri güçler cami ve medresesini tamamını yıkmadan önce tarihi kütüphanede 200,000 kitap ve 1,300 eski matbu eser vardı.²⁸⁹ Savaşın sonra cami ve medreseyi Suudi Arabistanlı bir vakıf restorasyonunu üstlendi. Medrese ve caminin orijinal dokusu bozulmaması için Harvard Üniversitesinde İslam Mimarisi Programın müdürü Andras Riedlmayer araya girerek restorasyon planını önledi. Yine de Gjakova'daki Hadım Camiyi, Kuran Kursu ve Kütüphane restorasyonu adı altında yapılan müdahaleler Suudlu komiteye karşı bazı tepkilerin doğmasına yol açtı. Söz konusu Kuran kursu Osmanlı döneminde 16 yy'da inşa edilmişti, kütüphane ise 18 yy'da ve Kosova'nın mirası için önemli eserler demektir. Suudlu komite caminin etrafında bulunan bazı mezarları kaldırmak istedi çünkü mezarlar bir tür putperestliğini temsil ediyordu.²⁹⁰

Bosna Hersek'te ise başkent Saraybosna'da inşa edilen Kral Fehd Kültür Merkezi ve Cami'si²⁹¹ Suudi krallığın Balkanlardaki sembolü saymak abartılı olmaz. Şehir silüetine hâkim mimari yapıya sahip külliye modern Bosna Hersek tarihi için önemli sembollerdendir. Külliye özellikle görkemli bir boyut ve seyrek süslemecilikle, Boşnak yerel gelenekten radyal yola bir mimari tarzında inşa edilmiştir. Yerel mimarlar, İslam ülkeleri tarafından finanse edilen büyük camilerde genellikle Saraybosna'nın daha önceki İslam mirası ile kıyaslandığında önceki camilerin daha mütevazı mimari tarzından olup Suudi yapıların gölgesinde kalmakta şikayet etmektedirler.

---

²⁸⁷ Antonina Zhelyazkova, Bosnia: Tolerant Hostility, *International Center for Minority Studies and Intercultural Relations*, Sofya, 2004, s. 6.

²⁸⁸ Antonina Zhelyazkova, Bosnia: Tolerant Hostility, *International Center for Minority Studies and Intercultural Relations*, Sofya, 2004, s. 6-7.

²⁸⁹ Andreás J. Riedlmayer, Crimes of Peace: Destruction of Libraries during and After the Balkan Wars of the 1990s, *Library Trends*, Vol. 56, No. 1, Summer 2007.

²⁹⁰ Jolyon Naegele, Saudi Wahabi Aid Workers Bulldoze Balkan Monuments, *Bangla 2000 Published*, 2002, (erişim 12 Mayıs 2016).

²⁹¹ Harun Karcic, Islamic Revival in BiH 1992-2010, *Islam in South East Europe Forum*, http://iseef.net/index.php?option=com_content&task=view&id=122&Itemid=92. (erişim 11 Kasım 2015)

Saraybosna'da tartışmalara vesile olan bir diğer mimari yapı da Gazi Husrev Bey camisidir. Suudi donatörler Gazi Husrev Bey camisini restore ettikleri zaman 16. yüzyıldan kalma karmaşık iç dekorasyonu kaldırarak Selefî uygulama ile uyumlu mimari stilinde restore ettiler.²⁹² Gazi Hüsrev camide Osmanlı döşeme çalışmaları ve duvar süslemelerini çıkarıp atılarak bütün bina restore edildiğinde Riedlmayerin ifadesiyle bina ve cami minaresi beyaza bürünerek hastane gibi görünmeye başladı. Riedlmayerin söylediği gibi 1992-1995 yılları arasında Bosna savaşı dönemi ve hemen sonrası yıkılan cami ve dini mirasını Suudi yardım komiteleri başta Gazi Hüsrev Bey (Begova dzamiji) camisi olmak üzere Saraybosna ve çevre şehir ve köylerde birçok eseri restore etti. Yine Riedlmayer'e göre savaş esnasında hasar gören Osmanlı mimari yapıda olan camiler Suudi mimari yapıya bürünerek aslını kaybettiler. Çok renkli iç dekoru bertaraf edildi.

İslam'ın farklı yorumlar arasında çatışma, restore ya da yeniden inşa edilen camilerin mimari tarzı üzerinde yarışmada görsel bir ifadesini buldu, yabancı bağış fonları genellikle bağış vermek veya restorasyondan ziyade yeni binalar için cami mimari planları ile geldi. İnsanlar süslü Osmanlı tarzı camiler üzerine alıştı. Suudi finansmanlı camiler hakkında Saraybosna İslam Mimarlık Merkezi'nden bir uzmana göre, yabancı destekli camiler ‘kibir ve tahakküm aracı olarak dinin kullanılması simgelemektedir.’²⁹³ Riedlmayer bu değişiklikleri şöyle yorumluyor: Hayal edin ki bir gün Mormon misyonerleri veya Evanjelist misyonerleri Roma İmparatorluğu kiliselerini ve mimari eserlerini yok edip yerlerine Hristiyanlık kültürüne uygun bir şekilde restorasyon ve yenileme adında yeniden eserleri inşa etsin.²⁹⁴

5.3.5. Sosyal Medya ve Video Bantları

Suudi ulema arasında sosyal medya araçları Facebook, Twitter ve Youtube gibi araçlar çok popülerdir. ‘Modern Teknoloji’ aldatımına karşı Suudi uleması tarihsel anlayışın tersine sosyal medya kendi derslerini ve öğretilerini yaymak için keşfedilmiş güçlü bir araçtır.²⁹⁵ Yeni medya araçları Suudi uleması yurtdışındaki takipçilerine ve İslam dünyasına ulaşmak için bir araç olarak kullandılar.

²⁹² Michael Sells, *Erasing Culture: Wahhabism, Buddhism, Balkan Mosques*, 2003.

²⁹³ Merdjanova, a.g.e., s. 67.

²⁹⁴ Jolyon Naegele, *Saudi Wahabi Aid Workers Bulldoze Balkan Monuments*, Bangla 2000 Published, 2002, (erişim 12 Mayıs 2016).

²⁹⁵ Schanzer, Miller, a.g.e., s.6.

Diyanete alternatif olan grupların başvurduğu en önemli araçlardan bir diğere araç ise sesli sohbetler ve videobantları. Balkanlardaki Diyanetler sesli ve görüntülü video ancak Kuran tilaveti ve İlahiler için kullandılar. Diğer İslami kuruluşlar ise bu araçları kendi liderlerin öğretilerini yaymak için kullandılar. Selefiler Balkanlarda sosyal medyayı en iyi kullanan grupların başına gelmektedir. Facebook ve Youtube’te açılan sayfalar Selefilerin kullandığı en önemli araçlardan başına gelmektedir. Selefi imamları Facebook sayfalarında rekor sayıda takipçileri vardır. Emin olarak Suudlu ulema bu bilgi akışını destekledi.²⁹⁶ Bu anlamda Selefi gruplar dar sosyal medyayı dar anlamda değil alıcıya mesajını iletmek için değişik spotlar ve videolar hazırlayarak sunmaktadırlar.²⁹⁷

5.3.6. Basılı ve Görsel Medya Araçları

Balkanlarda Selefilerin etki ettikleri bir diğere araç şüphesiz radyo ve televizyonlardır. Arnavutça yayın yapan ve Balkanlarda tüm Arnavut dünyasına yayılan Peace TV vardır. Peace TV Arnavutça vaaz veren tüm Selefi hocalarını misafir etmektedir. TV’de düzenli olarak imamların vaazları yayınlanıyor. Bunun dışında kadın ve çocuklara yönelik çizgi filmler ve programlar yayınlanıyor. Öte yandan düzenli olarak namaz vakitlerinde ezan okumaları, Kuran-i Kerim tilaveti ve ilahiler yayınlanmaktadır. Radio Pendimi, Audionur, Zeri İslam vs. gibi radyolar da etki yapan araçlardır. Bunu dışında Selefi imamlar ulusal televizyonlarda bazen boy gösteriyorlar.

--Balkanlarda diyanetlere bağlı basım kurumları söz konusu yıllarda haftalık veya iki haftada bir gazete ve dergiler çıkarıyordu. Bosna Diyanetine bağlı kurumlardan eğitim temalı iki haftada bir yayınlanan “Preporod” var. Yaklaşık 19,000 nüshası çıkıyordu. Bosna Diyanetine bağlı en eski yayın da “Novi Muallim” idi, yaklaşık 2,800 nüshası çıkıyordu. Aylık ise 1992 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan “Islamska misao” (İslam Düşüncesi) dergisi var. Diyanetin dışında en aktif ve en fazla okunan basın yayın sahasında Selefi Aktif İslami Gençlik kurumuna bağlı “Saff” dergisi. Dergi yaklaşık 9,000 nüsha olarak basılıyor. Bosna Diyaneti tarafından Selefi olarak tanımlanan bir diğere dergi ise “Novi Horizonti” (Yeni Ufuklar) dergisidir. Dergi eski Zenica müftüsü tarafından kuruldu ve düzenli olarak Yusuf el

²⁹⁶ Schanzer, Miller, a.g.e., s. 6.

²⁹⁷ Uroš Svete, Erik Kopač, Islamic Radicalisation and the Role of the Internet: the Case of Bosnia-Herzegovina, Faculty of Social Sciences-Defence Studies Division, University of Ljubljana, s. 9.

Karadavi'nin yazılarına yer verilmektedir. Aslında dergi hiç bir zaman Diyanete karşı bir söylem geliştirmede ancak bazı fetvalarda ihtilaf çıktı.²⁹⁸

Öte yandan Krallık Katarın Balkanlarda el-Cezire Balkans gibi sistematik bir şekilde medya grubu veya gazete gibi yayınlar çıkarmamaktadır.

Sonuç olarak Balkanlarda 1992 yılından itibaren Selefi sorunlar İslami kesimlerin bir parçası oldu. Bu sorunlar toplumsal olduğu kadar siyasi ve kültürel sorunları içerdi. Mezhep tartışmaları ve geleneksel imamların otoritesi,²⁹⁹ dini bidatler,³⁰⁰ Şii ve süfli inançlar ve dini pratiklerin doğruluğunu sorgulamaları, müzik, kadınların peçe ile örtünmeleri, erkeklerin sakalları, devlette resmi nikâh yapmamaları, akraba ile evlenmeleri,³⁰¹ demokrasi ve seçimlerin meşruluğu, ibadetlerin ifa konusunda farklı pratiklerin uygulanması, Ramazan ayının başlama günü ile ilgili ayı göz ile görmeleri gibi fiiller eskiden Balkanlardaki Müslümanlar arasında pek tartışılan olgular değildi. 1990 yılları kadar tüm dini ibadetler ve ritüeller bir hiyerarşi kapsamında uygulanırdı. Mesela herkes şehir müftüsü veya köy imamın neler diyeceği beklerdi. Selefilerle beraber birçok yerde artık bu hiyerarşiden bahs edilemez oldu. Birçok genç din konusunda kendini yetkili kıldı. Bir başka deyişle her genç kendince fetva verebilme yetkisini kendinde bulabildi.

Suudi Arabistan'ın politikaları Balkanlarda sirayet etmesi ve karşılık bulması yukarıdaki faktörlere ek olarak ilgilendiği coğrafyada Müslüman ülkelerin olması ve Balkanlardaki Müslümanlara sahip çıkması, Yugoslavya'nın dağılması gibi politik sebepler yeni camilerin inşası veya yıkılanların restorasyonu, Suudi destekli açılan yeni medrese ve okullar, eğitim faaliyetleri, kurs davet vs. devlet destekli yapılan bir eğitim faaliyetinden bahs edilmektedir ve İslami sembollerin yoğun bir şekilde kullanılması (hicap, sakal, camii cemaati).

---

²⁹⁸ Ahmet Alibaşçı, *Traditional and Reformist İslam in Bosnia and Herzegovina*, University of Cambridge, Center of International Studies, Saraybosna, 2003, s. 18.

²⁹⁹ Balkanlardaki İslami tecrübe Osmanlı İmparatorluğunda yaşanan İslama benzer motifler içermektedir. Gerek Bosnada gerekse Arnavutlar arasında görülen İslami yorum yerel kültür ve geleneklerini taşıdığı görülebilir. Her iki tecrübe yakın olsa da etnik farklılığın sonucu bazı konularda farklılık arz etmektedir. Bosnadaki İslam Slav kültürün sinkretik bazı özelliklerini taşıırken Arnavutlarda da kendi geleneklerinden kaynaklanan bazı meselelerden dolayı farklı yaşanmış.

³⁰⁰ 1990 yılı öncesi Selefi hareketi yaygınlık kazanmadan önce 'Bidat' kelimesi yerel ulema tarafından pek zikir edilmiyordu Selefiler en fazla vurgu yaptığı kavramlardan bir tanesi Bidat kavramı gelmektedir.

³⁰¹ Arnavutlar arasında akraba ve yakınlarla evlenmek çok büyük bir ayıp sayılır. Aynı şekilde Boşnaklar ve diğer Balkanlı Müslümanlar gayr-i Müslimler dahil akraba ile evlenmek hoş karşılanan bir durum değildir. Hatta birinci veya ikinci derecedeki kuşak ile yakınlıkla evlenmek toplum tarafından dışlanmasına yeterli bir sebep sayılır.

Tüm bu faaliyetlerine rağmen Selefi gruplar Balkanlarda az sayıdalar. Onların tam sayısını bilmek zordur.³⁰²

Suudi politikaların Balkanlara tarihi bir dönüş 11 Eylül olayları sayılabilir. 11 Eylül olaylarında 11 Suudi vatandaşın ismi geçmesi uluslararası arenada Suudi krallığı sıkıştırdı. Bu sıkıştırma hali Balkanlara da yansdı. 2002 yılından itibaren Suudi Arabistan'la bağlantılı birçok sivil toplum kuruluşu ya yasaklandı ya da Balkan ülkelerinden çıkarıldı.

Tüm bu süreçte Bosna mücahitleri üzerinde Balkanlardaki Müslümanları terörle ilişkilendirmeye çalışan bir grup vardır. Bu dönemde İslami terör tehdidinden yayınlar çıktı. Oliver Roy'e göre İslami terör tehdidi medya tarafından yıllarca şişirilmiş bir konudur. Medya kampanyaları üzerinden özellikle Mücahitlerin Sırp'lara ve Hırvat'lara karşı katliamlar yaptıklarına dair Sırp'lardan yapıldı. Batılı elçiliklere karşı yapılan bazı eylemler Balkanlardaki Müslümanlara haksız bazı önyargılara sebebiyet verdi. Balkanlardaki Müslümanların çoğu şiddeti redd edip kınamışlardır.³⁰³

---

³⁰² *Bosnia's Dangerous Tango: Islam and Nationalism*, International Crisis Group Europe Briefing, no. 70, 2013, s.15.

³⁰³ Olivier Roy, *Globalised Islam, The Search for a New Ummah*, New York, 2004, s. 64.

5. SONUÇ

Dünyanın en önemli petrol rezervlerine sahip ve Müslümanların en kutsal beldelerine ev sahipliği yapan Suudi Arabistan, dış politikasında Körfez ve Arap ülkelerinden sonra, görünen o ki, önem sıralamasında Balkanlara çok büyük bir önem atfetmiştir. Sovyetlerin yıkılması ve Yugoslavya'nın dağılma sürecine girmesi ve diğer uluslararası gelişmelerle beraber Balkanlarda 1990 yılı itibariyle Batı yanlısı bir elit kültür, eğitim şekli ve sanat yapıma biçiminin yerleştiği görülür. Yaşanan bu siyasal, toplumsal ve kültürel gelişmelerin önemli aktörler arasında Suudi Arabistan da dâhil olduğunu görülmektedir. Krallık, Balkan Müslüman halklarını Avrupa'da yaşayan ve özellikle savaşımlardan dolayı mağdur olmuş halklar olarak görmektedir. ABD müttefikliği avantajını da kullanarak, Suudi Arabistan Balkanlarda öncelikle 1992-1995 yılları arasında daha sonra 1999 Kosova savaşında yardım kampanyaları ve bağış sistemiyle siyasal değişimin bir parçası oldu. Suudi Arabistan'dan mücahitlerin gelmesi, Arapça literatürün artması ve Suudi Arabistan'da okuyan öğrenciler sayesinde Suudi Arabistan'ın resmi mezhebi olan Vehhabilik, Balkanlarda görünür hale geldi.

Suudi Arabistanın Balkanlara yönelik kapsamlı bir politikası olup olmadığı sorusu önemlidir. Suudi devletin doğrudan Körfez bölgesi veya Ortadoğu gibi jeopolitik bir çıkardan ziyade dış politika önceliklerinde üçüncü sırada yer alan Balkanları İslam ülkeleri kapsamında değerlendirmek daha doğru olacaktır. Bu anlamda Krallık ümmetin bir parçası olarak gördüğü Balkan Müslümanlarını kuşatarak İslam dünyasında kendi pozisyonunu güçlendirmeye çalışmaktadır. Özellikle Bosna savaşı döneminde Boşnak Müslümanlara yapmış olduğu yardım ve bağışlar nedeniyle Balkan müslümanları arasında bir sempatinin oluşmasına vesile olmuştur.

Üstelik Balkan coğrafyasında İslami canlanış ile birlikte Müslüman ülkelerle daha sıkı ilişkiler geliştirmek isteyen ve bu anlamda hem ideolojik hem de ontolojik (varoluşsal) ilişki içinde olmak isteyen Balkan Müslümanları ortaya çıkmıştır. Ya da daha doğrusu bir asır İslam dünyası ile yaşanan maddi ve manevi kopukluğa bir son vererek yeniden beraberlik tesis edilmesi gerektiğini düşünen insanlar bu tür ilişkileri geliştirmek için ellerinden geldiği gayreti gösterdiler. Suudi Arabistanın bu sosyoloji ve toplumsal katman içerisinde geliştirdiği politikalarının ve faaliyetlerinin Balkanlarda hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurduğu söylenebilir. Krallık hem devlet eliyle yani devlet bünyesinde faaliyet gösteren, ancak daha çok STK'lar aracılığıyla yardım politikalarıyla ve bağış sistemiyle Balkanlara nüfuz

etti. Öte yandan Suudi Arabistan'ın da resmi mezhebi olan Vehhabiliğin 1992 yılı Bosna savaşı ile birlikte bölgede tohumları ekildi. Özellikle 2000'li yılların başında Suudi ve Vehhabi politikaların sonucu, Balkanlarda daha önce görülmeyen ve toplumsal yapıya eklenen yeni bir sınıf oluştu. Suudi yardım kuruluşların uyguladıkları sosyal projeler çerçevesinde birçok anlamda etki etti mesela giyim kuşam anlamında; başörtü takma şekli, aile hayatında; evliliklerin yapılma biçimi, dini uygulama ve pratiklerin uygulanış şekilleri, siyasal anlamda tesirleri ve etkileri, mimari yapıdaki değişiklikler ve toplumun diğer fertleriyle belli mesafeyi koruyan insanların hayatın her alanında görünürlüğü arttı. Kendilerini Selefi diyen, halkın yaygın tabiriyle Vehhabiler Balkanlarda toplumsal alanda önemli değişim ve dönüşümün parçası oldular. 1990 yılların başından itibaren devlet otoritesini kabul etmeyen, hukuki sistemini ve anayasal düzenini sorgulayan, dini ve kültürel anlamda yaşamlarını farklılaştıran bir grup türedi. İleriye dönük dinamik bir iman yaşamının önemli bir alternatif oluşturabileceğini belirten Selefiler imanın bireysel ve toplumsal hayatta rol oynayabileceği alanı sınırlayan modernitenin aksine, onun tam da hayatın kendisi oluşunun altını kalın çizgilerle çizmektedirler.

Bu yeni durum özellikle Balkanlarda etnik kimlik ile dini kimlik arasındaki ilişki açısından yeni bir olgudur. Gerek Müslümanlar arasında gerekse Müslümanlar ile gayri-Müslimler arasında ilişkiler açısından yeni bir vaka. Suudi etkisinden veya Suudi Din anlayışından kaynaklanan etnik kimliğini ikinci planda bırakıp din kimliğini çok güçlü bir şekilde ön plana çıkaran sosyolojik bir katman söz konusu. Yani, Bosna'da yaşayan bir Boşnak veya tersi, dini duygularını güçlü bir şekilde his eden ve yaşayan çok rahat bir şekilde Arnavutluk'ta yaşayan bir Müslümanla hem duygusal hem de fiziksel anlamda yakınlaşmaktadır. Bu olgu Balkanlarda geleneksel etnik kimlik kodlarını da aşan bir durumdur. Suudi etkisi halkın belli bir kısmını dindarlaştırarak, fertleri kendi cemaati içinde kenetleyerek kapalı bir toplum haline getirmektedir. Üstelik toplumun diğer kesimleri ile belli mesafeler ve soğukluklar oluşturarak toplumun diğer bileşenler ile hızla uzaklaştırmaktadır. Tüm bu sonuçların en fazla pay sahibi Suudi Arabistan ve Vehhabiliğin etkisi olduğunu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Al Rasheed, Madawi, *A History of Saudi Arabia*, s.136, Cambridge, England, 2002.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914–1980)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1989.
- Atabay, Mithat, *20'nci Yüzyılda Türkiye Ve Balkanlar (Savaş, Barış, Göç Ve Dramın Tarihi)*, Kriter Yay, İstanbul 2012.
- Baer, Robert, *Sleeping with the Devil*, Crown, New York, 2003.
- Begović, Mehmed, *Vakufi u Jugoslaviji*, Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, Beograd, 1963.
- BİK, *Feja Kultura dhe Tradita Islame Nder Shqiptaret*, Sempozyum Nderkombetar Prishtine, 1995.
- Brisard, Jeans Charles, *Yasaklanmış Gerçeklik: Bin Ladin*, çev. Ayşe Meral, Anka Yay, İstanbul, 2002.
- Büyükkara, Mehmet Ali, *İhvandan Cüheymana Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, Rağbet, İstanbul, 2003.
- Burr, J. Millard, Collins, Robert O. *Alms for Jihad: Charity and Terrorism in the Islamic World*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- Castellan, Georges, *Balkanların Tarihi: 14-20.yüzyıl*, çev. Ayşegül Yaraman Başbuğu, Milliyet Gazetesi, İstanbul, 1993.
- Clayer, Natalier, *Arnavut Milliyetçiliğın Kökenleri*, çev. Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2013.
- Commins, David, *The Wahhabi Mission and Saudi Arabia*, I.B. Tauris, London, 2009.
- Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik; Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul, 2001.
- Deliso, Christopher, *The Coming Balkan Caliphate: The Threat of Radical Islam to Europe and the West* Praeger Security International, 2007.
- Dursun, Davut, *İslam Dünyasında Dayanışma Hareketleri ve İslam Konferansı Teşkilatı*, Ağaç yay, İstanbul, 1992.

Dujizings, Ger, *Religions and the Politics of Identity in Kosova*, Hurst Company, London, 2000.

Elbasani, Arolda, Roy, Olivier (ed), *The Revival of Islam in the Balkans From Identity to Religiosity*, Palgrave Macmillan, 2015.

El-Misri, İyad, *Shvatanja Koja Trebamo İspraviti*, Svedska Davetska Organizacija SDO, 2013.

Freeman, Michael (ed.), *Financing Terrorism: Case Studies*, Ashgate Publishing, Ltd. Retrieved, 2015.

Hamiti, Xhabir, *Bashkesia İslame e Kosoves*, BİK, Prishtine, 2010.

Hegghammer, Thomas, *Jihad in Saudi Arabia: Violence and Pan-Islamism since 1979*, Cambridge Middle East Studies, Cambridge University Press, 2010.

Helms, C.M, *The Cohesion of Saudi Arabia: Evolution of Political Identity*, John Hopkins University Press, Maryland, 1981.

Hourani, Albert, *Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alogan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

İbrahimi, Nexhat, *İslami dhe Muslimanet ne Tokat Shqiptare dhe ne Ballkanin Mesjetar*, Logos-A, Shkup, s.15-18.

İbrahimi, Nexhat, *İslami si Provokim Global*, Logos-A, Shkup, 2006.

İzeti, Metin, *Balkanlarda Tasavvuf*, Gelenek Yayınları, 2004.

Karçiç, Fikret, *Şerijatsko Pravo Reformizam i İfazovi Modernosti, Hrestomatija Tekstova i Eseja*, Biblioteka: Savremena İslamski Misioci, Knjiga 6, bosniamuslim.net, Sarajevo, 2009.

Karçiç, Fikret, *The Other European Muslims A Bosnian Experience*, Center for Advanced Studies, Saraybosna, 2015.

Karcic, Fikret. *Balkan Muslims-Eastern Issue in XX Century*. Behram Bey Medresesi Tuzla, Tuzla, 2001.

Karçiç, Fikret, *İslamske Teme i Perspektive*, el-Kalem, Sarajevo, 2009.

Karpat, Kemal, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

Kurşun, Zekeriya, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti (Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.

Lacey, Robert, *Inside the Kingdom: Kings, Clerics, Modernists, Terrorists, and the Struggle for Saudi Arabia*, 2009.

Malcolm, Noel, *Bosnia, a Short History*, New York: NYU Press, 1996.

- Merdjanova, İna, *Rediscovering the Umma: Muslims in the Balkans between Nationalism and Transnationalism*, Oxford University Press, Oxford, 2013.
- Metz, Helen Chapin (der.), *Saudi Arabia: A Country Study*, Washington: GPO for the Library of Congress, 1992.
- Mojzes, Paul, *The Yugoslavian Inferno: Ethnoreligious Warfare in the Balkans*. New York, Continuum, 1995.
- Nabil Mouline, Ethan S. Rundell, *The Clerics of Islam: Religious Authority and Political Power in Saudi Arabia*, Yale University Press, USA, 2014.
- Napoleoni, Loretta, *Modern Jihad: Tracing the Dollars behind the Terror Networks*, Pluto Press, London, 2003.
- Qosja, Rexhep, *Çeshtja Shqiptare: Historia Dhe Politika*, Toena, Tirane, 1998.
- Rahman, Fazlur, İslam, çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Selçuk Yayınları, Ankara, s. 272-279.
- Rakodi, Carole, (ed) *Religioun, Religous Organizations and Development Scrutinising Religious Perception and Organizations*, Routledge Chapman Hall, Londra, 2013.
- Roy, Olivier, *Globalised İslam, The Search for a New Ummah*, New York, 2004.
- Schanzer, Jonathan, Steven Miller, Facebook Fatwa: Saudi Clerics, Wahhabi İslam and Social Media, FDD Press, Washington D.C, 2012.
- Schindler, John R. *Unholy Terror: Bosnia, al-Qa'ida, and the Rise of Global Jihad* Grand Rapids, MI: Zenith Press, 2008.
- Schevill, Fredinant, *A History of the Balkans: From the Earliest Times to the Present Day*, Dorset Press, New York, 1991.
- Seton-Watson, Robert William, *The Rise of Nationality in the Balkans*, Londra, 1917.
- Shaul Shay, *Islamic Terror and the Balkans*, Piscataway, NJ: Transaction, 2007.
- Shkodra, Ramadan, Sadik, Mehmeti, *Kryesia e Bashkessa İslame e Republikes se Kosoves, Bashkesia İslame e Kosoves*, Prishtine, 2013.
- SJRC, *Pjes nga Aktiviteti i Komitetit te Bashkuar Saudit ne Kosove*, Biblioteka Familjare, 2014, Prishtine.
- Stern, Sarah N, (ed), *Saudi Arabia and the Global Islamic Terrorist Network America And The West Fatale Embraces*, Palgrave Macmillan, United States, 2011.
- Sugar, Peter F. (ed.), *Eastern European Nationalism in the Twentieth Century*, Washington DC: American University Press, 1995.

Tayyar, Arı, *Irak, İnan ve ABD Önceyici Savaş Petrol ve Hegemonya*, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2004.

Todorova, Maria, *Balkanları Tahayyül Etmek*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Udruženje Ilmijje İslamske Zajednice U Bih, Fondacija Konrad Adenauer, *İslamska Scena u Bosni i Hercegovini*, Sarejovo, 2011.

Vickers, Miranda, James Pattifer, *Albania: From Anarchy to a Balkan identity*, Hurst, London, 1997.

Wynbrandt, James, *The Brief History of Saudi Arabia*, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, USA, 2004.

Makaleler

Ahmet, Alibaşıç, Traditional and Reformist İslam in Bosnia and Herzegovina, *University of Cambridge, Center of International Studies*, Saraybosna, 2003.

Ahmet, Alibaşıç, Globalization and its İmpacts on Bosnian Muslim Practices, Institute of Governmental Studies University of California, *Berkeley, Center on Institutions and Governance Presentation no.4*, 2005

Andreas J. Riedlmayer, Crimes of War, Crimes of Peace: Destruction of Libraries during and after the Balkan Wars of the 1990s, *Library Trends*, Vol. 56, No. 1, Summer 2007.

Antonina Zhelyazkova, Bosnia: Tolerant Hostility, International Center for Minority, *Studies and Intercultural Relations*, Sofya, 2004.

Ardian Kastrati, The Relation Between İslam and Democracy in Kosovo: The Roles and Contributions of the Religious Leaders in the Democratization Process, *European Scientific Journal*, October 2015 /Special Edition Vol.1.

Bilgehan A Gökdağ, Balkanlar: Etnik Karmaşanın Dilsel Boyutları, *Karadeniz Araştırmaları*, Kış 2012, Sayı 32.

Bosnia's Dangerous Tango: İslam and Nationalism, *International Crisis Group Europe Briefing*, no. 70, 2013.

Delinda C. Hanley, Muslim Countries Send Huge Shipments of Aid of KosovoRefugees, *Washington Report on Middle East Affairs*, July/August 1999.

Ertan Efeğil, Suudi Arabistan'ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler, *SETA*, Ortadoğu, Analiz, Mayıs 2013, c.5 sayı.53.

Espen Villanger, Arab Foreign Aid: Disbursement Patterns, Aid Policies and Motives, *Chr. Michelsen Institute*, Norway, 2007.

Fikret Karçiç, What is "Islamic Tradition of Bosniaks"? , *Preporod*, 7 Aralık 2006.

İsa Blumi, İslami Politik Nder Shqiptaret A po Vijnë Talibanët në Ballkan?, *Instituti Kosovar per Kerkime dhe Zhvillime te Politikave*, Seria e kërkimeve politike STUDIMI 2, Prishtine, 2005.

İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğunda Milliyetçilik (en Kalıcı Miras), 13. *Türk tarih Kongresi*, Ankara, 1999.

Jolyon Naegele, Saudi Wahabi Aid Workers Bulldoze Balkan Monuments, *Bangla* 2000 Published, 2002.

Khalid Al-Yahya, Nathalie Fustier, Saudi Arabia as a Humanitarian Donor: High Potential, Little Institutionalization, *Global Public Policy Institute (GPPi)*, Berlin, Mart 2011.

Mehmet Ali Büyükkara, 11 Eylül'le Derinleşen Ayrılık: Suudi Selefiyye ve Cihadi Selefiyye, *Dini Araştırmalar*, 7/20, 2004.

Michael Kiel, Ottoman Architecture in Albania (1385-1912), *İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)*, İstanbul, 1990.

Muhammed Pirraku, Roli i İslamit ne İntegrimit dhe Ruajtjen e Kombit Shqiptar, *Hena e Re*, nr. 48, 49, Shkup, 1993.

Muhittin Ataman, Yurdanur Kuşçu, Suudi Arabistan'da Siyasal ve Toplumsal Hareketlerin Gelişimini Etkileyen Faktörler, *Alternatif Politika*, Cilt.4, Sayı. 1, Şubat 2012.

Muhittin Ataman, Ayşe Nur Gökşen, Sembolizm Ve Aktivizm Arasında İslam İşbirliği Teşkilatı, *Seta*, Analiz, Sayı:76, Ocak 2014.

Mustafa Alış, Bulgaristan Müslümanların Dini Yapılanması ve Sorunları, *Balkan Sempozyumu*, İHH, Ekim 2008.

Nadire Filiz İrge, Balkanlarda Jeopolitik Bölünmeler ve Türkiye, *Uluslararası Balkan Kongresi*, Kocaeli Üniversitesi, Bilgesam, 28-29 Nisan 2014.

Nexhat İbrahimi, Natyra, Manifestimet, Problemet Dhe Perspektiva e Zgjimit İslam në Ballkan, *Zeri İslam*, Ağustos 2008.

Nexhat İbrahimi, Abdu'l-vehhabi dhe vëhabizmi në dritën e provave, *Zeri İslam*, Ağustos 2009.

Peter Harrigan, The King Faisal International Prize, *Saudi Aramco World*, September/October 2000, Vol. 51, no: 5.

Religion in Kosovo, *International Crisis Group*, Balkans Report, no:105, Pristina/Brussels, Ocak 2001.

Selim Muça, Balkanlarda İslamın Geleceği ve İslami Yaşam, *Balkan Sempozyumu*, İHH, Ekim 2008.

Steven Emerson, Jonathan Levin, Terrorism Financing: Organization, and Prevention: Saudi Arabia, Terrorist Financing and the War on Terror, *United States Senate Committee on Governmental Affairs*, 2003.

Süleyman Reçepi, Makedonyada Müslümanların Dini Yaşayışın Organize Edilmesi, *Balkan Sempozyumu*, İHH, Ekim 2008.

Uroš Svete and Erik Kopač, Islamic radicalisation and the role of the Internet: the case of Bosnia-Herzegovina, *Faculty of Social Sciences-Defence Studies Division*, University of Ljubljana.

Xavier Bougarel, İslam And Politics İn The Post-Communist Balkans, *Institut D'études Politiques*, Paper Presented for the Socrates Kokkalis Student Workshop: New Approaches To Southeast Europe, Cambridge, February 1999.

Yayınlanmamış Tezler

Fikret Karçiç, Društveno Pravni Aspekt İslamkog reformizma, Yayınlanmamış Tez, Saraybosna, 1990.

Mustafa Bostancı, Suudi Arabistan Devletin Kuruluşu ve Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri (1926-1990), Doktora Tezi, Ankara 2013.

Zev Moses, Neo-Liberalism, the Islamic Revival, and Urban Development in Post-War, Post-Socialist Sarajevo, University of Toronto, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Raporlar

CIA Report on NGOs With Terror Links, 1996,
https://en.wikisource.org/wiki/CIA_Report_on_NGOs_With_Terror_Links.

Protecting Charitable Organizations – A, Resorce Center, U.S. Department Of the Treasury
<https://drive.google.com/file/d/0B7umQUK95XCRTjhNbi00ekV3b1k/view?pref=2&pli=1>.

Report, National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States,
http://govinfo.library.unt.edu/911/staff_statements/911_TerrFin_Ch7.pdf

Overall Performance Report of the Islamic Relief Organization, SFD Annual Report 2012-2013.

Ansiklopediler

Atlas İslamskog Svijeta, (ed.), Sarajevo, 2004.

İslam Konferansı Teşkilatı, İslam Ansiklopedisi, c.23, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001.

Halil İnalçık, Balkan, The Encyclopedia of İslam, c.1, Liede 1960.

Kemal Karpat, Balkanlar, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), c.5.

Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul.

Sürelı Yayınlar

BBC News, 24 Nisan 1999, Middle East Gulf Arabs Aid Kosovo Refugges, Frank Gardner.

Eş-Şark'ul Evsat, 28.04.2011, Tahhadiyyatu es-Siyasetu el-Hariciye es-Suudiyetu ve Muattiyatuha, Muhammed bin İbrahim Halve,
<http://archive.aawsat.com/leader.asp?article=619289&issueno=11839#.VmapS7iLTrc>.

Gazeta Zeri, 2 Ekim 2014, Milionat e el-Harameyn ne Kosove,
<http://zeri.info/ekonomia/489/milionat-e-al-haramain-ne-kosove-foto/>

Los Angeles Times, 20 Kasım 1996. Bosnia Fire Official with Ties to Iran.

The New York Times, 28 Kasım, 1997, Spies for Iranians Are Said to Gain a Hold in Bosnia, Mike O'Connor.

The New York Times, 2 Şubat 1996, US Linked to Saudi Aid For Bosnians, İrin Molotsky.

The Guardian, 23 Ocak 2002, <http://www.theguardian.com/world/2002/feb/23/davidpallister>
(erişim 10 Mart 2016)

The New York Times, 21 Mayıs 2016, How Kosovo Was Turned İnto Fertile Ground For İSİS, Carlotta Gall.

The Washington Post, 29 Aralık 2006, Daria Sito-Sucic, Bosnia's Muslims divided over inroads of Wahhabism, http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/12/29/AR2006122900325_pf.html.

İnternet Siteleri

ABD Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, “Suudi Arabistan Ülke Künyesi / U.S. State Department, Background Note: Saudi Arabia”, <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/3584.htm>.

A janë zgjedhjet parlamentare kufër? - Hoxhë Enis Rama
<https://www.youtube.com/watch?v=dkESieCfFI>

Dışişleri Bakanlığı, “Suudi Arabistan’ın Siyasi Görünümü”, <http://www.mfa.gov.tr/suudi-arabistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>.

Harun Karcic, Islamic Revival in BiH 1992-2010, Islam in South East Europe Forum,
http://iseef.net/index.php?option=com_content&task=view&id=122&Itemid=92.

<http://www.islamska-zajednica.hr/medzlisi.php>;

İslam Comunity in Bosnia, and Herzegovina,
<http://www.bosanskialim.com/rubrike/tekstovi/000354R071.HTM>

Kushtetuta e Republikës së Kosovës, <http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Kushtetuta.e.Replikës.se.Kosovës.pdf>

Suudiyun, http://www.mezian.net/ex_policy.htm

Shukri Aliu – Demokracia, <https://www.youtube.com/watch?v=Ku8Dlojqphc>

Votimet-Ligjerata 1 - Rexhep Memishi, <https://www.youtube.com/watch?v=8Fm06TJKrIo>

www.saudinf.com

www.kingfahdbinabdulaziz

www.kff.com

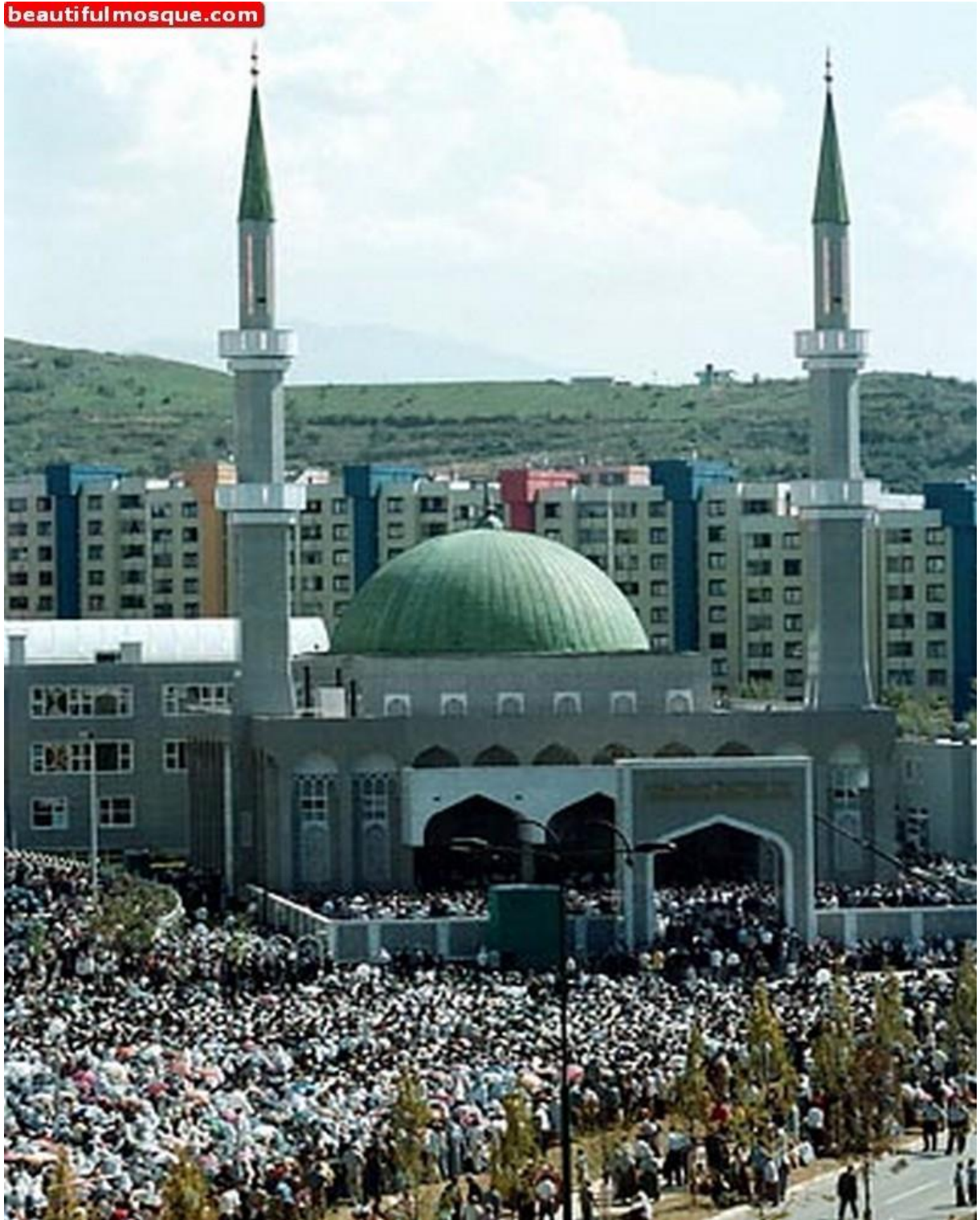
EKLER

Ek-1

Bosna Cuhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç Suudi Arabistan kralından,
'Kral Feysal' ödölünü alırken.

Ek - 2

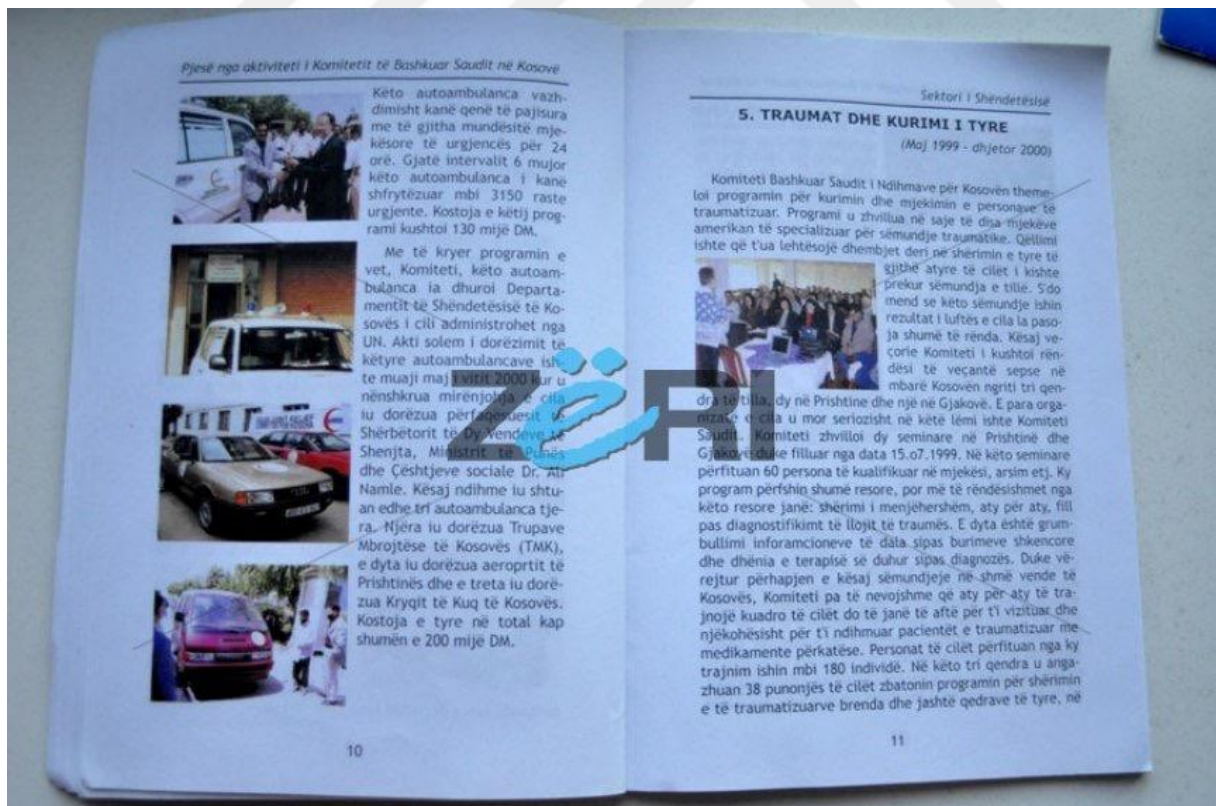
Bosnanın başkenti Saraybosnada Kral Fahd Cami

Arnavutluk başkenti Tiranda Kabe imamı Dr Salih El Talib

bayram namazı kıldırırken

Örnek- 1

Suudi Arabistan STK'sı olan SJRC tarafından Arnavutça dilinde dağıtılan kitaplarından bir örneği

